

POD LUPOM

Ljudska prava u Srbiji i Crnoj Gori

Fond za humanitarno pravo

FOND ZA HUMANITARNO PRAVO 1996.

POD LUPOM

Ljudska prava u Srbiji i Crnoj Gori

FOND ZA HUMANITARNO PRAVO
1996.

Pod lupom
Beograd 1996

Izdavač
Fond za humanitarno pravo, Beograd, Terazije 14

Za izdavača
Nataša Kandić

Urednik
Nataša Kandić

Naslovna strana i tehničko uređenje
L.W. Gadomski

Lektura i korektura
Bojana Strunjaš

Slog
Tiraž 500
Štampa

ISBN

Sadržaj

Uvod.....	3
Kosovski Albanci II.....	6
Suđenje generalu Vladi Trifunoviću	46
Mobilizacija izbeglica u Srbiji	52
Suđenje generalu Vladi Trifunoviću II	58
Kršenje prava izbeglica u Srbiji i Crnoj Gori.....	63
Prilog: Pet izjava svedoka o nedelima u Foči, Donjoj Mahali, Čelebićima i Čajniču	81
Izveštaji u medijima.....	98

Uvod

Ovom, drugom po redu, zbirkom izveštaja o povredama ljudskih prava u Srbiji i Crnoj Gori, Fond za humanitarno pravo stavlja na uvid javnosti rezultate svojih istraživanja koja su objavljena u 1995. Poređenje sa prethodnom zbirkom pokazuje da je Fond nastavio da se bavi osnovnim ljudskim pravima pripadnika etničkih manjina, kao i da je veliku pažnju posvetio izbeglicama. Međutim, u prilogu ove knjige, prvi put se javnosti predočavaju informacije o povredama humanitarnog prava u oružanim sukobima na teritoriji bivše Jugoslavije koje se čuvaju u bazi podataka HLC.

Redovnim praćenjem i primanjem informacija iz različitih izvora, kao i nezavisnim istragama na terenu, Fond je stekao bogatu građu o stanju ljudskih prava. Već u 1993. Fond formira listu osnovnih ljudskih prava i regija u kojima redovno nadgleda njihovo poštovanje. Imajući u vidu da izveštaje vlade SR Jugoslavije, koje ona periodično priprema u skladu sa obavezama iz međunarodnih konvencija, pored nedostupnosti široj javnosti, karakteriše i minimiziranje povreda ljudskih prava i njihovo svođenje samo na izolovane incidente zanemarljive jačine nasilja, Fond prvorazredni značaj daje prikupljanju podataka, predstavljanju i širenju značajnih informacija u formi koja omogućuje da se stanje ljudskih prava vrednuje prema međunarodnim standardima.

Svaki izveštaj Fonda se redovno šalje skupštini, vladi, ministarstvima pravde i unutrašnjih poslova, tužilaštvu i predsedniku SR Jugoslavije, istim organima Republike Srbije i Crne Gore, kao i odgovarajućim telima Ujedinjenih nacija, OEBS i Evropske unije. Pojedini mediji, uglavnom nevladini, objavljuju izveštaje Fonda u formi dokumenta o faktičkom stanju ljudskih prava.

Objavljivanjem integralnih tekstova svojih izveštaja u godišnjaku poput ovog koji čitalac ima u rukama, Fond za humanitarno pravo želi da ustanovi tradiciju redovnog nevladinog nadzora nad stanjem ljudskih prava u zemlji, da učini dostupnim rezultate svojih istraživanja stručnjacima i široj javnosti i da doprinese kvalitetnijoj javnoj raspravi o ovim značajnim pitanjima.

1. Sabrani u jednoj knjizi ovi izveštaji otkrivaju osnovne teme kojima se bavio Fond u 1995. i ukazuju na najkrupnije probleme na polju zaštite ljudskih prava u SR Jugoslaviji, a pre svega u Srbiji. Najobimniji izveštaj, koji bi se opravdano mogao tretirati kao skup šest posebnih izveštaja, bavi se stanjem ljudskih prava kosovskih Albanaca. Dva izveštaja detaljno analiziraju tok i nepravilnosti suđenja generalu bivše JNA Vladi Trifunoviću i pravnu neutemeljenost osuđujuće presude. Konačno, dva izveštaja se bave praksom kršenja osnovnih ljudskih prava izbeglica u Srbiji i Crnoj Gori, koje su, u poslednjih nekoliko godina, postale jedna od najugroženijih kategorija lica na teritoriji SR Jugoslavije.

Stanjem ljudskih i manjinskih prava Albanaca na Kosovu Fond za humanitarno pravo se prvi put bavio 1993. U 1994. istraživači Fonda su sprovedi višemesečno istraživanje na terenu koje je imalo za cilj da ispita tačnost navoda o pojačanoj represiji prema kosovskim Albancima. Izveštaj koji je objavljen februara 1995. dokumentovano potvrđuje tačnost polaznih pretpostavki, ukazuje na mehanizme grubog kršenja elementarnih ljudskih prava kao što su zabrana mučenja, pravo na pravično suđenje, mirno okupljanje i slobodno udruživanje i

otkriva matricu zlostavljanja od strane policije i drugih državnih organa koja se, u većoj ili manjoj meri, javlja i u drugim delovima Srbije. Zloupotreba instituta informativnog razgovora je najbolji dokaz u prilog ove tvrdnje.

Osnovne povrede ljudskih prava kosovskih Albanaca koje su registrovane i opisane u posebnim poglavljima izveštaja - segregacija i etnička diskriminacija u školama, nasilna iseljavanja, diskriminatorska primena pravnih normi, nezakonita hapšenja i zlostavljanja, ograničavanja prava na mirno okupljanje i političko delovanje - jasno pokazuju da kosovsku svakodnevicu ne karakteriše etničko nasilje, jer dve etničke grupe i dalje relativno mirno koegzistiraju jedna pored druge, već represija režima u odnosu na albansku etničku grupu. Pošto je stanovništvo Srbije veoma slabo ili nikako upoznato sa opštim prilikama na Kosovu, izveštaj ima i cilj da javnost u Srbiji informiše o ovom osetljivom problemu njihove države o kojem se više zna i govori u mnogim drugim evropskim prestonicama nego u samom Beogradu.

Za potrebe ovog izveštaja Fond za humanitarno pravo je prvi put organizovao istraživanje stavova i uverenja Beograđana o problemima na Kosovu. Iz dobijenih rezultata proizilazi i preteći podatak da svaki četvrti stanovnik glavnog grada Srbije rešenje problema Kosova vidi u proterivanju Albanaca, a tek svaki deseti u kompromisu i pregovorima! Fond namerava da odgovarajuća ispitivanja javnog mnjenja o pitanjima koja se tiču ljudskih prava pridoda još nekim svojim budućim izveštajima.

Slučaj generala Vlade Trifunovića je uzburkao javnost u Srbiji. Možda zato što je reč o visokom oficiru koji je živote mladih ljudi stavio iznad interesa ratne politike. Pod lupom Fonda našao se ovaj slučaj zato što je bila reč o politički motivisanom suđenju pred Vojnim sudom u Beogradu, koje je imalo za cilj da odgovornost za rat svali na leđa malobrojnoj grupi oficira, koji su se, poštujući pravila humanitarnog prava i norme svog poziva, poneli kao profesionalni vojnici.

U dva izveštaja o ovom suđenju ukazuju se na proceduralne i mnoge druge nepravilnosti pre i za vreme suđenja, snažan pritisak vojnog vrha na rad vojnog pravosuđa i veoma sporno pravno rezonovanje suda na kojem se zasniva osuđujuća presuda. Pored toga, ovi izveštaji ukazuju na još dva važna pitanja - praksu medijske kampanje protiv optuženih pre izricanja presude i preširoku nadležnost vojnih sudova u našem pravnom sistemu.

Svojim junskim izveštajem o vojnoj mobilizaciji izbeglica u Srbiji Fond za humanitarno pravo je u formi ranog upozorenja pozvao vladu Srbije da odgovarajućim sredstvima spreči masovno i drastično kršenje osnovnih ljudskih prava izbeglica. Četiri meseca kasnije objavljen je novi izveštaj koji se statusom, pravima i problemima izbeglica u Srbiji i Crnoj Gori od oružanih sukoba u bivšoj Jugoslaviji bavi na sveobuhvatan način..

Ovaj izveštaj ukazuje na neusklađenost nacionalnog zakonodavstva sa međunarodnim obavezama preuzetim Konvencijom o statusu izbeglica iz 1951. godine. Osnovne zamerke se odnose na preusko određenje pojma izbeglice i preširoka diskreciona ovlašćenja nadležnih organa prilikom sticanja i oduzimanja izbegličkog statusa.

Pored analize zakona, izveštaj sadrži i analizu postupaka organa Republike Srbije prema izbeglicama kojima su učinjene drastične povrede prava izbeglica - vraćanje sa granice, proterivanje i kažnjavanje.

2. Sistematsko nadgledanje i izveštavanje o stanju ljudskih prava nije jedina aktivnost Fonda za humanitarno pravo. Tu, između ostalog, spadaju i saradnja sa Međunarodnim tribunalom za ratne zločine počinjene na teritoriji bivše Jugoslavije, saradnja sa mnogim vladinim i

nevladinim organizacijama koje se bave zaštitom ljudskih prava, kao i program direktne zaštite žrtava kršenja ljudskih prava.

Od svog nastanka, Fond za humanitarno pravo se bavi prikupljanjem podataka i dokaza o masovnim povredama međunarodnog humanitarnog prava u oružanim sukobima na teritoriji bivše Jugoslavije. Rezultati nekih istraživanja su do sada samo objavljivani u formi "ranog upozorenja" (izveštaji Banja Luka, Bijeljina i Razmena stanovništva iz 1993. i Beli Manastir 1994).

Osnivanjem Tribunala za ratne zločine, Fond za humanitarno pravo postaje, u skladu sa pravilom 74. Pravila postupanja i dokazivanja, *amicus curiae* Suda. U tom svojstvu Fond je vrhovnom tužiocu Tribunala dostavio svoju dokumentaciju o povredama međunarodnog humanitarnog prava u Bosni i Hercegovini, kao i u Hrvatskoj.

U interesu pravde i potrebe da se krivica za ratne zločine individualizuje, posebnim prilogom u ovoj knjizi Fond započinje s iznošenjem prikupljenih podataka o zločinima i osobama koje su ih navodno počinile u oružanim sukobima u Bosni i Hercegovini.

Od saradnje sa ostalim organizacijama вреди posebno pomenuti sve češće prisustvo predstavnika Fonda na skupovima OEBS koji su otvoreni za učešće nevladinih organizacija, kao i započeti projekt sa Helsinškim komitetom za ljudska prava iz Hrvatske koji ima za cilj da rasvetli događaje u Krajini u vreme i posle hrvatske ofanzive "Oluja".

U okviru programa direktne zaštite ljudskih prava Fond za humanitarno pravo je u 1995. nastavio da pruža profesionalnu odbranu žrtvama policijske represije, kao i osobama protiv kojih se vodi krivični postupak zbog izbegavanja vojne službe ili samovoljnog udaljavanja iz oružanih snaga. Fond se angažovao i na regulisanju položaja izbeglica u nekoliko pojedinačnih slučajeva.

U 1995. počela je sa radom Biblioteka Fonda za humanitarno pravo. Ona je jedinstveno mesto u SR Jugoslaviji gde se mogu naći sve presude Evropskog suda za ljudska prava. Prvi korisnici biblioteke su studenti prava koji pišu svoje seminarske radove koristeći bazu podataka HLC o povredama humanitarnog prava u oružanim sukobima.

Osnivač i direktor Fonda je Nataša Kandić. Antonela Riha i Ivanka Kostić su stalni istraživači, dok je osam istraživača angažovano na pojedinačnim projektima. Biblioteku vodi Patricia Gannon-Nikolić, a novinsku dokumentaciju Adnan Mahmutović. Na prevodu i metodološkom sređivanju prikupljene građe o povredama humanitarnog prava angažovane su Karolina Udovički i Đurđa Stanimirović. Ekspertsku analizu materijala vrši Dejan Janča, predsednik Saveta Fonda. Koordinator kancelarije je Zoran Živković. Članovi Saveta su Vojin Dimitrijević, Momčilo Grubač, Konstantin Obradović, Nebojša Vučinić, Milan Paunović, Branko Milinković, Laslo Vogel, Branko Vučićević, Nikola Barović, Ranko Vukotić i Dragoljub Žarković.

Kosovski Albanci II

On meni (komandir) na to da su me tukli zato što nisam bio miran. Kažem mu da su me oborili na zemlju i udarali kundacima, a on meni: E, nisi bio miran! Objasnim da se niko nije suprotstavljao miliciji. On na to isto: Mi bijemo samo one koji su nemirni.

Ovaj izveštaj zasniva se na istraživanju koje je sprovedeno na Kosovu, u vremenu od maja do decembra 1994. Cilj istraživanja je bio da se neposredno provere brojni navodi o pojačanoj represiji srpskog režima prema kosovskim Albancima. Na osnovu detaljnog pregleda informacija, iz više nezavisnih izvora, uočeno je da se one većinom odnose na hapšenja, pretresanja, pritvaranja i suđenja, navodno iz političkih razloga ili zbog nacionalne pripadnosti, i na fizičko nasilje i druge mere protivpravne prinude.

Na terenu je razgovarano sa 165 ljudi koji su, u odvojenim prilikama, hapšeni, pretresani ili pritvarani navodno iz političkih razloga ili zato što su Albanci. Osim toga, velika većina njih navodi da su pod izgovorom informativnog razgovora zlostavljani i izlagani drugim svirepim, nehumanim ili ponižavajućim postupcima od strane pripadnika Ministarstva unutrašnjih poslova Srbije. U izvesnom broju slučajeva svedočenje žrtava potvrđeno je izveštajima lekara (Srba i Albanaca) o vrsti i težini telesnih povreda.

Fizički je bilo nemoguće ispitati sve slučajeve koji su zabeleženi tokom istraživanja. Obrađen je samo manji deo od velikog broja registrovanih slučajeva, koji, svi odreda ukazuju na istu matricu ponašanja službenih lica koja su odgovorna za primenu zakona, i nekoliko karakterističnih slučajeva.

Izveštaj sadrži deo o suđenjima za krivična dela udruživanja radi neprijateljske delatnosti i ugrožavanje teritorijalne celine zemlje. Taj deo je sačinjen na osnovu izveštaja posmatrača Fonda za humanitarno pravo o toku suđenja, sudske dokumentacije, razgovora sa 12 advokata koji brane okrivljene, kao i razgovora s nekim bivšim pritvorenicima i članovima porodica optuženih i osuđenih ljudi.

Ovome su pridodati nalazi istraživanja o uslovima u školama u kojima se nastava na albanskom odvija prema planu i programu obrazovanja koje je Republika Srbija ukinula 1990, kao i načina na koji je veći broj Albanaca nasilno iseljen iz njihovih kuća.

Poseban deo izveštaja čine rezultati istraživanja mišljenja i uverenja Beograđana o Kosovu. Ovo istraživanje sprovedeno je u novembru 1994. na uzorku od 220 stanovnika Beograda.

1. Praksa segregacije i etničke diskriminacije u školama

Izveštajem Statističkog zavoda SR Jugoslavije o osnovnom, srednjem i visokom obrazovanju na Kosovu obuhvaćene su samo škole u kojima se nastava izvodi na srpskom jeziku, prema

nastavnom planu i programu obrazovanja Republike Srbije. Prema poslednjim statističkim podacima, školske 1992/93. upisano je 41. 880 učenika u 320 osnovnih škola, 14. 520 u 59 srednjih škola, ukupno 1.769 studenata u 6 viših škola i 7.625 studenata obrazovalo se na nekom od 12 fakulteta. Prema podacima albanskih prosvetnih organa, nepriznatih od strane vlade Republike Srbije, na Kosovu radi 830 osnovnih i 62 srednje škole sa 360. 000 učenika, sedam viših škola sa 1.815 studenata i 13 fakulteta sa 5.875 studenata u nastavi na albanskom jeziku.

Od marta 1991. učitelji i profesori Albanci (ukupno 18.000) ne primaju plate. Republika Srbija plaća isključivo tehničko osoblje u osnovnim školama u kojima se nastava odvija na albanskom jeziku. Primenu ove mere zvanični predstavnici Srbije obrazlažu odbijanjem kosovskih Albanaca da primene zakone koje je skupština Srbije donela u vremenu od avgusta do septembra 1990. Tim zakonima ukinute su sve prosvetne i obrazovne ustanove na Kosovu (i u Vojvodini), a Prosvetni savet Srbije postaje nadležna institucija koja donosi jedinstven nastavni plan i program obrazovanja za Republiku Srbiju. Administrativnim putem uvedene su privremene mere u 139 osnovnih škola na albanskom jeziku. U vremenu od septembra do decembra 1990. direktori Albanci zamenjeni su Srbima. Rešenja o razrešavanju Albanaca dužnosti direktora potpisivao je republički sekretar za obrazovanje i kulturu Danilo Ž. Marković, a rešenja o otpuštanju albanskih učitelja i nastavnika donose disciplinske komisije u školama.

Tokom školske 1991/92. zatvoreno je 26 osnovnih škola na albanskom jeziku. Učenici iz pet škola preseljeni su u druge javne škole, a za 310 odeljenja sa 7.262 učenika nastava je organizovana u 160 privatnih kuća.

Prve zahteve za podelom stanovništva prema nacionalnoj pripadnosti, stvaranjem izdvojenog prostora za Albance, ističu kosovski Srbi u junu 1990, tražeći podelu preduzeća. Slede zahtevi za odvajanjem studentskih domova po etničkom principu, a početkom školske 1990/91. zabeleženi su prvi slučajevi izdvajanja škola za albansku decu.

Do početka školske 1992/93. u većini osnovnih škola izvršena je stroga podela školskog prostora. Poslednji takav slučaj registrovan je u septembru 1994. u Dečanima, kada su roditelji (Srbi) uputili zahtev lokalnoj vlasti da se osnovna škola "Bratstvo" fizički podeli i da se nastava za srpsku decu organizuje u zasebnoj zgradi.

1.1. Popodnevna smena za albansku decu

Na teritoriji opštine Đakovica nalazi se 36 osnovnih škola, u samom gradu četiri: "Emin Duraku", "Vojo Lakićević", "Mazlom Kpuska" i "Mustafa Bakija". Sve škole imaju po dva naziva i po dva direktora. "Emin Duraku" Srbi zovu "Sveti Sava", a školu "Vojo Lakićević" Albanci nazivaju "Zekerija Redža". Obe škole imaju nastavu na albanskom i na srpskom jeziku. Fizički nisu podeljene, ali su deca razdvojena. U osnovnoj školi "Emin Duraku" nastava na srpskom se odvija pre podne, na albanskom po podne. U osnovnoj školi "Vojo Lakićević" nastava nije odvojena, ali su učionice tako raspoređene da se srpska i albanska deca retko sreću.

1.2. Izbacivanje albanske dece iz školske zgrade

Na početku školske 1990/91. osnovna škola "Miloš Gilić" u selu Vitimirice imala je 1.200 učenika. Nastavu na albanskom jeziku pratilo je 336 dece. Trećeg i četvrtog septembra 1990. učitelji i nastavnici Albanci učestvuju u generalnom štrajku kosovskih Albanaca. To je bio povod da disciplinska komisija donese rešenje o otpuštanju 17 nastavnika. Iako je sud poništio odluku školske komisije nastavnici nisu vraćeni na posao. Zbog odbijanja nastavnika Albanaca da primene jedinstven nastavni plan i program obrazovanja Republike Srbije direktor škole zabranjuje učenicima i nastavnicima Albancima ulazak u učionice. Skupština opštine Peć zvanično obaveštava učenike i roditelje da se u ovoj školi nastava na albanskom jeziku ne može držati jer nema nastavnika koji će je organizovati u skladu s propisima Republike Srbije.

Šezdeset dana je trajalo svakodnevno okupljanje učenika u školskom dvorištu. Nijednom im nije dozvoljeno da uđu u učionice. Početkom novembra 1990. roditelji i nastavnici Albanci organizuju nastavu u privatnim kućama. Škola dobija ime "7 septembar". U januaru 1991. Opštinski sud u Peći kažnjava direktora novootvorene škole zatvorom u trajanju od 30 dana zbog pozivanja nastavnika na neposlušnost prema zakonitim odlukama državnih organa Republike Srbije (odbijanje da se primeni jedinstven nastavni plan i program obrazovanja).

Narednih godina stanje ostaje nepromenjeno. U zgradi osnovne škole "Miloš Gilić" u selu Vitimirice odvija se nastava na srpskom jeziku prema nastavnom planu i programu obrazovanja Republike Srbije. Na albanskom jeziku, prema nastavnom planu i programu obrazovanja ukinutim od strane Republike Srbije, organizovana je nastava u privatnoj kući, 6 km udaljenoj od centra sela. Do juna 1994. policija je tri puta upadala i prekidala nastavu.

1.3. Izdvojene škole

Do uvođenja privremenih mera u osnovnim školama, obrazovnim i prosvetnim ustanovama u gradu Uroševcu (opština s preovlađujućim albanskim stanovništvom) bilo je osam školskih objekata, četiri osnovne i četiri srednje škole. Na početku školske 1991/92. nova lokalna srpska vlast najavljuje podelu škola. Na tu vest roditelji i učenici Albanci organizuju trodnevne mirne proteste ispred osnovnih i srednjih škola. Šestog oktobra uprava škole zabranjuje nastavnicima i učenicima Albancima ulazak u učionice. Zbog organizovanja protesta pet nastavnika i direktor Regionalnog pedagoškog zavoda kažnjeni su zatvorom u trajanju od 60 dana. Prekid nastave na albanskom jeziku traje do 20. februara 1992. Tog dana nastavnici organizuju nastavu u privatnim kućama. Više od 100 kuća u Uroševcu pretvoreno je u učionice. Nakon nedelju dana roditelji, nastavnici i učenici ponovo organizuju mirne proteste ispred javnih škola, tražeći da se deca vrate u svoje škole. Privremeni školski organi uprave izdvajaju tri objekta za organizovanje nastave na albanskom jeziku. U ta tri objekta smešteno je 10.180 učenika, od prvog do osmog razreda osnovne škole.

Prema navodima nastavnika osnovne škole "Don Sereci" deca su ušla u učionice bez školskog nameštaja. Nestale su klupe, školski pribor, dnevници, dokumenti učenika, radne knjižice nastavnika i sva školska dokumentacija. Zatekli su komade starog nameštaja koji se godinama nije upotrebljavao.

1.4. Izdvajanje pomoću zida

Na početku školske 1991/92. mešovita osnovna škola "Vladimir Ilić Lenjin" u Prištini preimenovana je u školu "Miloš Crnjanski", a onda podeljena po spratovima. Prizemlje je dodeljeno srpskoj školi, a I i II sprat albanskoj školi koja nosi naziv "Dardanija". Samo prvih nekoliko dana septembra deca su ulazila u školu na isti ulaz. Usledila je naredba direktora Bogija Gogića o obaveznom korišćenju zasebnih ulaza. Na kraju školske 1992/93. direktor pismenim putem zabranjuje nastavnicima Albancima da posećuju školu za vreme raspusta. U međuvremenu, tokom tog leta, sredinom nekadašnjeg zajedničkog hola podignut je zid.

Prvog dana nove školske godine (1. septembra 1993) deca su počela spontano da se okupljaju u dvorištu. Prema rečima direktora albanske škole "Dardanija" zavladała je velika napetost. Direktori su, svako svojoj deci, objasnili da ubuduće treba da se drže svoje teritorije unutar školskog dvorišta. Prema rečima direktora osnovne škole "Dardanija" učionice su izgledale još sumornije i siromašnije nego nakon prve podele škole:

Nama je ostavljen jedan WC. U srpskom delu nalaze se dva. Nama je pripalo 12 normalnih i 4 male učionice. Još 4 učionice smo dobili tako što smo lesonitom pregradili hodnik kroz koji prolaze deca. Dve improvizovane učionice nemaju prozore. Tokom leta poskidali su nam štekere za struju, plafonjerke, prozorske okvire i vrata. Uzeli su nam 250 prozorskih stakala koje smo dobili od jedne kosovske firme. Ranije je svaka učionica imala po dve gvozdene police za cipele. Tokom leta preselili su ih u srpski deo. Od nekih je Bogi napravio rešetke na ulazu u školu, tuda ulaze srpska deca. Ostavio nam je stari školski nameštaj.

Podelom škole izgubili smo zajedničko zvono. Njihov čas traje 45 minuta, naš 40 minuta. Oni rade u dve smene, mi u četiri. Oni imaju 650 učenika, mi 2.330. U srpskom delu nalazi se velika školska zbornica. Školska kuhinja je ostala u našem delu, ali je naša deca ne koriste. Nemamo para za hranu. U toj kuhinji jedu srpska deca. Jedna vrata ostala su nezazidana, tako da srpska deca mogu iz svog dela da uđu u kuhinju. Salu za fizičku kulturu koristimo isključivo po podne, kad srpska deca odu kućama.

Početkom 1994. Bogi je naredio svom domaru da nam isključi struju. Ostale su samo plafonjerke. Nijedan šteker za struju ne radi. U februaru, Bogi šalje račun za struju i vodu u iznosu od 300 dinara. Polovinu ukupnih troškova prebacio je na mene. Taj račun platio sam odmah. Sledeći je iznosio 900 dinara i taj još nisam platio, nisam uspeo da sakupim toliki novac od roditelja, većinom nezaposlenih. Bogi mi je zapretio da će mi isključiti struju i vodu, ali do sada to nije uradio.

U vreme jedinstvene škole bio sam direktor. Pomoćnik direktora je bila Srpkinja. Dobila je otkaz zato što se nije slagala sa zvaničnom politikom Srbije u oblasti obrazovanja na Kosovu. Za direktora postavljen je Bogi Gogić. Jednom prilikom, kad smo bili sami, nakon podizanja zida, priznao je da mu je žao zbog svega, ali da je reč o borbi za svoj narod. Rekao mi je da mi se divi zato što se i ja borim za svoj narod. Po njemu naš bivši pomoćnik direktora je za osudu jer se kao Srpkinja nije borila za svoj narod.

U osnovnu školu "Dardanija" preseljeno je oko 400 učenika osnovne škole "Aca Marović". Početkom 1992. roditelji Srbi demonstriraju ispred škole "Aca Marović", tražeći da njihova deca imaju zasebnu školu. Prema navodima nastavnika Albanaca roditelji Srbi branili su albanskoj deci da uđu u školu. Nakon tog događaja milicija zabranjuje albanskoj deci da ulazi u školu. Srpske školske vlasti donose odluku o ukidanju nastave na albanskom jeziku u osnovnoj školi "Aco Marović" i o preseljenju albanske dece u druge škole. Odeljenja viših razreda pripojena su osnovnoj školi "Hasan Priština" koja je takođe podeljena.

1.5. Obrazovanje pod nejednakim uslovima

Nastava na srpskom jeziku u osnovnoj školi "Dositej Obradović" u Prištini organizovana je za 500 učenika, raspoređenih u 17 učionica. U istoj zgradi, 15 prostorija i dva podruma dodeljena su albanskoj školi "Hasan Priština" koja ima 1.600 učenika. Ova škola radi u tri smene. U trećoj smeni su učenici preseljeni iz osnovne škole "Aco Marović". Kabineti, školska ambulanta i kuhinja ostaju u okviru srpske škole. Školsko dvorište koriste zajedno, ali se deca ne mešaju. Do danas je zabeleženo 15 incidenata, uglavnom je bila reč o tučama učenika. U junu 1994. grupa srpskih učenika, iz ove i susedne srednje škole, htela je da uđe u albanski deo škole. Domar nije dozvolio. Uveče se dogodio incident. Kamenicama su gađali učenike koji su izlazili iz albanske škole. Bilo je povređenih. Povodom incidenta, videli su se i razgovarali direktori obe škole. Inače, nastavnici Albanci i Srbi ne komuniciraju. O tome kako su podeljene učionice i oprema, pomoćnik direktora albanske škole kaže:

Razmeštaj su izvršili tako što su preneli nov školski nameštaj na prvi sprat, a u prizemlje i suteran ubacili su rashodovan nameštaj. Odneli su uređaje iz WC-a. Ostavili su nam gole vodovodne cevi. Od tada ne možemo da pustimo vodu. Sve strašno smrdi, iako sve peremo hemikalijama.

Pre podele imali smo odlično opremljen kabinet za fiziku, biologiju, informatiku i opšte-tehničko obrazovanje. Po naređenju direktora Stankovića sve je to preseljeno. Nama nije dat nijedan kompjuter, a u njihovom kabinetu nalazi se devet. Tražili smo da povremeno radimo u tom kabinetu, direktor Stanković nije odobrio. Uzeli su razglasnu stanicu preko koje smo emitovali obaveštenja za vreme odmora. Uzeli su školsku ambulantu, tako da smo bili prinuđeni da improvizujemo ambulantu u učionici, kad se među našom decom pojavila šuga. Uzeli su domara, alat, prozorska stakla koja smo dobili od osiguravajućeg društva. Zaposlili smo domara koji donosi alat iz kuće.

Devetog januara 1993. škola je po drugi put podeljena: skinuta je bista Hasana Prištine i uklonjena tabla s nazivom škole. Stavili su novu s imenom "Dositej Obradović". Tog dana škola je bila okružena milicijom. Pretukli su našeg bibliotekara zato što je gledao kako neki ljudi skidaju bistu.

Nekadašnja srednja medicinska škola "Husni Zajmi" u Đakovici ukinuta je 1990. Odeljenje na srpskom nastavnom jeziku preseljeno je u gimnaziju "Hajdar Duši" (danas "Đakovička gimnazija"). Kad je ova generacija završila školovanje smer je ukinut zbog malog broja prijavljenih kandidata za nastavu na srpskom jeziku. Zgrada nekadašnje medicinske škole ostala je prazna. Nastava za 960 učenika na albanskom jeziku organizovana je u privatnim kućama i u zgradama osnovnih škola. Škola i dalje nosi naziv "Husni Zajmi".

1.6. Zlostavljanje za vreme informativnog razgovora

Istraženi slučajevi pokazuju da se većina policijskih upada u škole događa u junu mesecu, na kraju školske godine. Gotovo da nema osnovne i srednje škole na albanskom nastavnom jeziku u koju policija nije upala bar jednom tokom juna, počevši od 1991. Među pozvanim ili privedenim prosvetnim radnicima na informativni razgovor policija najviše batina direktore i nastavnike srednjih škola.

Tokom juna 1994. policija je izvršila pretres u gotovo svim osnovnim školama u opštini Đakovica. Pored svedočanstava oduzeta je kompletna školska dokumentacija, počev od dnevnika do potvrda o kupljenom ogrevu. Pozadinu masovnih pretresa i pozivanja na informativne razgovore činilo je hapšenje predsednika i nekolicine članova Udruženja nastavnika Albanaca u Đakovici (6. maj 1994).

Direktor osnovne škole "Vlaznimi" u selu Crmjane (opština Đakovica) pozvan je 18. juna 1994. po jedanaesti put na informativni razgovor. Prema njegovim rečima neko vreme su ga plašili zbog izdavanja svedočanstva, a onda su ga ispitivali o stručnim sastancima direktora osnovnih škola, Udruženju nastavnika Albanaca i o radu komisije za prosvetu, koju je, navodno, formirala kosovska vlada u egzilu.

U junu 1994. policija upada u osnovnu školu "Mazlom Kpuska", tražeći učionice u kojima se izvodi nastava za učenike srednje medicinske škole. Vrše pretresanje direktorove kancelarije. Lokalni policajac, nekadašnji profesor filozofije u medicinskoj školi "Husni Zajmi", i izvesni inspektor iz Kruševca tražili su svedočanstva. Pronašli su školski pečat, oduzeli i priveli direktora u policijsku stanicu. Tamo su ga terali da prizna da je član navodno ilegalne komisije za prosvetu u opštini Đakovica. Nakon šest sati pušten je, a sutradan ponovo pozvan. Tom prilikom teran je da potpiše samooptužujući iskaz. Prema njegovim rečima načelnik državne bezbednosti Sreten Camović, nekadašnji nastavnik srpskog jezika u osnovnoj školi, bio je ljut zato što policija dozvoljava izdavanje svedočanstva s pečatom "Republika e Kosoves". Osim rečima, ljutnju je pokazao i na drugi način. Uzeo je pečat i njime nekoliko puta udario direktora po čelu, vičući da su svi Albanci životinje i da s njima čovek ne može razgovarati:

U prisustvu dvojice inspektora načelnik me pesnicama udarao po licu, oborio na pod, šutirao po leđima sve dok se nije umorio. Predlagao je da me bace kroz prozor. Nagnuo se da pogleda visinu, a onda je rekao da ne vredi, da ću pasti na terasu i spasiti se. Polomio mi je dva zuba. Pocepao je onu izjavu koju su sastavili policajci, besno je vikao da ću morati svakodnevno da se javljam u policiju u 9 sati, čak i nedeljom. Govorio je da ne smem da bežim, ako to uradim uzeće nekog iz moje porodice i držati ga sve dok se ne pojavim. Pustio me je nakon tri i po sata, s tim da sutra ponovo dođem. Javio sam se sutra u 9 sati. Sačekao me je inspektor iz Kruševca. Rekao mi je da moram da čekam na Camovićevu odluku. Zajedno smo čekali oko pola sata. Dok smo bili sami, govorio je da on ne može da shvati kako je Camović mogao da me tuče, da ja nisam krijumčar droge ili oružja, već direktor škole. Rekao je da to ne bi smelo tako da se radi.

U policijskoj stanici, nakon privođenja na informativni razgovor, fizička sila je upotrebljena i prema sekretaru srednje umetničke škole u Peći:

U ponedjeljak, 27. juna (1994) došla su dva policajca u civilnom odelu. Moj sin od 16 godina je bio sam u radnji. Našli su 10 dnevnika, školski delovodnik, nekoliko praznih formulara i 12 svedočanstava o završenom osmom razredu osnovne škole. Tada sam ja naišao. Poznao sam svog bivšeg učenika. Nekada me je prvi pozdravljao na ulici. Odveli su me u policiju. Tražili su da im pokažem kako izgleda školski pečat. Nacrtao sam i napisao "Republika Kosoves, mesme artit - Odise Paskali". Onda su tražili da im navedem imena onih koji imaju oružje. Nisam znao. Počeli su da me udaraju pendrekom po dlanovima. Nisam mogao da trpim, povukao sam ruke, a moj bivši učenik udari me tada dva-tri puta pendrekom po ramenima i rukama. Morao sam da izujem cipele i da legnem na pod. Noge su mi pričvrstili stolicom. Udarali su me pendrecima po tabanima. Kukao sam naglas. Moj učenik popeo mi se na vrat. Zgazio me. I danas me boli. Kada su me pustili nisam mogao da hodam. Takvog su me odveli na sprat. Tu su me dvojica u civilu ispitivali o tome ko našoj školi dostavlja svedočanstva i diplome, koliko imamo učenika i gde se održava nastava. Otvoreno sam govorio, mi to ne krijemo. Naknadno su mi vratili sve osim 12 svedočanstava o završenoj osnovnoj školi. Već mesec dana nisu me tražili. Samo da se oporavim.

2. Nasilno iseljenje

2.1. Naučne i visokoškolske ustanove

Na osnovu zakona koje je donela skupština Republike Srbije sredinom 1992. prestali su sa radom Institut za istoriju Kosova i Akademija nauka i umetnosti Kosova. Odlukom načelnika kosovskog okruga o iseljenju Albanološkog instituta (8. mart 1994) onemogućen je rad i poslednjoj albanskoj naučnoj ustanovi na Kosovu.

Albanološki institut u Prištini formiran je 1977. Trospratna zgrada namenski je građena za ovaj Institut. Početkom 1991. Republika Srbija prestaje da finansira delatnost Instituta. Političkih i policijskih pritisaka nije bilo. Odlukom načelnika kosovskog okruga Miloša Simovića od 28. 12. 1993. zgrada Instituta, s opremom i inventarom, dodeljena je neimenovanoj instituciji Republike Srbije. Načelnik Simović 28. 2. 1994. obaveštava upravu Instituta da će komisija preuzeti prostorije 3. 3. 1994. Na žalbu uprave Instituta upućene vladi Republike Srbije (2.3. 1994) odgovara načelnik Miloš Simović rečima da "ne postoji nijedan razlog da bi se odluka promenila".

U Institutu je nastupilo vanredno stanje. Drugog marta uvedena su dežurstva. Akademici čuvaju zgradu. Sklanjanju knjige iz biblioteke na sigurnija mesta. Osmog marta oko 15 sati komisija načelnika Simovića upada u zgradu, zamenjuje bravu na ulaznim vratima i obaveštava direktora da je zgrada predata univerzitetu (na srpskom nastavom jeziku) na korišćenje. Direktor Sadri Fetiu obraća se policiji, traži zaštitu. U međuvremenu radnici Instituta okupljaju se ispred zgrade. Uspevaju da uđu unutra u trenutku dok su članovi Simovićeve komisije izlazili iz zgrade. Direktor Fetiu postavlja predsednika Saveta da dežura na vratima, a muzikologa na telefonskoj centrali.

Prema navodima akademika Sadri Fetiua, Antona Četa i Redžepa Čosja oko 19 časova stigla je grupa naoružanih ljudi u civilu. Njih tidesetak predvodio je Ljuba Čumburović, upravnik Okružnog zatvora u Prištini. Držao je uperen pištolj. Direktor Fetiua kaže da su tukli sve na koje su naišli:

Na vratima je bio Haljimi, bez reči su ga pretukli. Prebili su oca jednog našeg naučnika koji se zatekao u zgradi, našeg muzikologa koji je invalid, blagajnika. U zgradi je bilo oko 40 ljudi. Na međuspratu naleteo sam na upravnika zatvora. Podigao sam ruke i povikao na njega rečima da sam ja direktor a da mi odgovori ko su oni, kakvo naređenje imaju... Opsovao mi je albansku majku, vikao je da će nas sve pobiti, da ne znamo s kim imamo posla. Svi oko njega su čudno vikali, kao Tarzan. U tom trenutku neko me je udario preko ustiju i u leđa. Pao sam. Spale su mi naočari. Udarali su me, šutirali. Polomili su mi naočari. Nisam hteo da izađem napolje. Vikao sam da me ubiju. Gurnuli su me na neko staklo, udario sam glavom, bio sam krvav. Izbacili su me napolje, ne znam kako sam ponovo ušao unutra. Najteže mi je bilo kada sam video kako je pao moj profesor Anton Četa. On je naš akademik, rođen je 1920. Slomili su mu prst. Video sam kad su udarali Idriza Ajetija, našeg akademika koji ima 78 godina. Filologa Ragipa Muljaku gazili su nogama. Sve su redom tukli. Bilo je tu 10 žena. Uspeli su da nas izbace napolje. Zekerijah Cana uspeo je da ostane. Sakrio se ispod nekog stola. To su bili neki specijalci. Policija u uniformama stigla je nakon našeg izbacivanja na ulicu. Pitali su šta se dogodilo, ko nas je napao! Uхватио sam za rukav specijalca koji je stajao pored mene i pokazao ga policiji. Tu pred policijom specijalci su zamenili brave i postavljali lance. Policija je samo rekla da dođemo i damo izjavu. Iste večeri sam otišao u policiju. Zapisali su.

Na dan zakazanog iseljenja Instituta, akademik Anton Četa došao je da bude s kolegama. Zatekao je kolege, mnoge već starce, i desetak žena:

Video sam kako hvataju jednu devojkicu, vuku za kosu i bacaju je na pod. Šamarali su ženu našeg rektora. Vikali su da će nas ubiti. Jedni drugima su vikali "udrite tigrovi!". Jačina tih krikova me skamenila. Pao sam na stepenice, glavom nadole. Mislio sam samo na to da nekako smognem snage i podignem se na noge. Dvojica mlađih kolega su me uhvatili za ruke i izveli napolje. Video sam Fetiua, bio je krvav. Kada sam došao kući bio sam otečen. To su sitni tragovi, proćice, ali kome su oni potrebni?

U junu 1994. na adresu direktora Albanološkog instituta stiglo je obaveštenje načelnika kosovskog okruga o poništavanju odluke o oduzimanju zgrade i suspendovanju komisije koja je sprovela tu odluku. U isto vreme, beogradski mediji objavljuju informaciju koja otkriva da predsednik Srbije Slobodan Milošević misli da su vlasti na Kosovu donele nepravilnu odluku o iseljenju Albanološkog instituta.

Neposredno nakon objavljivanja vesti o vraćanju zgrade Albanološkom institutu, dnevni list na srpskom jeziku "Jedinstvo" (izlazi u Prištini) obaveštava javnost da ta vest nije tačna:

Kako zvanično saznajemo, Albanološki institut nije, niti će ikada biti, vraćen pod krov zgrade koja je svojina države Srbije, a ne nekakve fantomske države Kosovo.

*Univerzitetske institucije koje su se uselile u ovu zgradu rade normalno, a pre dva dana ovde je, kako dolikuje, proslavljen Vidovdan i Dan univerziteta.*¹

Novi korisnici zgrade Albanološkog instituta postali su biološki institut, nekoliko profesora s prirodno-matematičkog fakulteta i galerija umetnosti (srpskog) Univerziteta u Prištini. Suđenje povodom tužbe Albanološkog instituta odlagano je sedam puta zbog odsustva tužene strane (Republika Srbija, kosovski okrug, Priština) iako sud ima pravo da u takvom slučaju donese odluku u odustvu tužene strane.

2.2. Izbacivanje Albanaca iz njihovih kuća

Prema evidenciji advokata iz Đakovice, Prizrena i Prištine više od 450 albanskih porodica nasilno je iseljeno iz njihovih stanova. Trista porodica izbačeno je iz državnih stanova koje su legalno koristili. U sto pedeset novih stanova, vlasništvo Albanaca, provaljeno je u vreme izvođenja poslednjih radova na njima. U vezi s tim, samo u Đakovici pokrenut je upravni postupak za iseljenje bespravno useljenih u 88 stanova u svojini Albanaca. Firma koja je gradila stanove podnela je 10. januara 1992. krivične prijave protiv 56 bespravno useljenih lica. Do danas, javno tužilaštvo nije reagovalo.

Podaci o 18 istraženih slučajeva u Đakovici, Prištini i Prizrenu pokazuju da je među bespravno useljenim licima najviše pripadnika Ministarstva unutrašnjih poslova Srbije. Oni provaljuju i zaposedaju albanske stanove ili pomažu drugima u tome. Osam stanova je zaposednuto za vreme kratkotrajnog odsustva korisnika (posao, poseta rođacima). Tri porodice iseljene su pretnjama, oduzimanjem ključeva ili izbacivanjem ljudi i stvari na ulicu. Tri porodice prinudno su iseljene na osnovu nezakonitih odluka upravnih organa Skupštine opštine. U ostalim slučajevima na osnovu nezakonitih odluka privremenog organa o poništavanju rešenja o dodeli stana i ugovora o dodeljenim stanovima.

Među istraženim nema nijednog slučaja da su iseljeni vraćeni u svoje stanove na osnovu pravosnažnog rešenja upravnog organa ili presude suda. Po pravilu, upravni i sudski postupak traju godinama.

Slučaj inženjera Bokši Arsima

Porodica Bokši ne živi u svom stanu u Đakovici od 11. juna 1991. Tog dana, inženjer Bokši zatekao je novu bravu na vratima svog stana. Nepoznata Srпкиnja otvorila mu je vrata i saopštila da to nije više njegov stan. Inženjer se istog dana obraća policiji. Policijska patrola obavlja službeni razgovor s ljudima koji su provalili u stan i obaveštava inženjera da se u njegov stan uselio rezervista milicioner, da to nije smeo da uradi, ali kad je već u stanu, niko ne sme da ga uznemirava. Savetuju inženjera da se obrati sudu.

Sedamnaestog juna 1991. upravni organ donosi rešenje kojim nalaže rezervisti milicioneru da se u roku od 24 sata iseli iz tuđeg stana. Isto rešenje donosi i Opštinski sud u Đakovici. Nadalje, inženjer upućuje predloge za prinudno iseljenje. Upravni organ i Opštinski sud ne preduzimaju ništa.

---

¹Jedinstvo, 30. juni 1994. godine

Tridesetog jula 1992. inženjer se obraća predsedniku SR Jugoslavije, ministarstvima pravde SR Jugoslavije i Srbije, predsedniku skupštine Srbije i Ministarstvu za urbanizam i stambene poslove Srbije. Sedamnaestog avgusta 1992. podnosi krivičnu prijavu za krivično delo nasilja kojim se ugrožavaju slobode i prava građana pripadnika drugog naroda (čl. 61a Krivičnog zakona Srbije). Sedamnaestog oktobra 1992. u Đakovicu stiže radna grupa Odbora za žalbe skupštine Srbije. Radna grupa zaključuje da je pritužba osnovana. Petog aprila 1993. inženjeru stiže zvanično obaveštenje da je Odbor za žalbe skupštine Srbije naložio Skupštini opštine i Opštinskom sudu u Đakovici da sprovedu postupak iseljenja bespravno useljenog lica.

U ime svog brata, advokat T. Bokši 1. novembra 1993. pismeno se obraća saveznom ministru za ljudska prava i prava manjina Margit Savović. U prilogu šalje celu dokumentaciju, osim zaključaka Odbora skupštine Srbije. Odgovor ministra za ljudska prava i prava manjina stiže 24. januara 1994:

Obaveštavamo Vas da smo posredstvom Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije informisani da se SUP- u Peć kao i OUP- Đakovica organ koji se stara o sprovođenju pomenutog rešenja nije obratio sa zahtevom za njegovo izvršenje. U tom smislu ovo ministarstvo, nemajući razloga da sumnja u verodostojnost dobijene informacije, smatra da u konkretnom slučaju nema valjanog osnova za konstataciju da su gospodinu Bokšiu povređena prava, s obzirom da nije iskoristio sve zakonom predviđene mogućnosti za realizaciju svojih prava.

U vezi s ponovnim obraćanjem saveznom ministru, ovog puta sa zaključcima Odbora skupštine Srbije, 15. februara 1994. stigao je sledeći odgovor:

Povodom ponovnog obraćanja saveznom ministarstvu za ljudska prava i prava manjina, kao i detaljnijeg opisa činjeničkog stanja, ovim vas informišemo da smo kod Ministarstva pravde Republike Srbije urgirali izvršenje rešenja, ukazujući na nedopustivo odlaganje. Odmah po dobijanju odgovara obavestićemo vas o njegovoj sadržini.

Poslednje informacije u vezi sa stanom inženjera Bokšija kazuju da je 12. maja 1994. dobio odgovor Okružnog javnog tužilaštva u Đakovici u kojem se navodi da je krivična prijava 19. novembra 1992. ustupljena Opštinskom javnom tužilaštvu i da oštećeni treba da se obrati tom sudu i sazna u kojoj fazi postupka se nalazi prijava.

Drugi slučajevi nasilnog oduzimanja stanova

Musli Murta, radnik u trgovinskoj organizaciji u Đakovici, otkupio je stan koji mu je dodeljen na osnovu ugovora o korišćenju. U njegov stan provaljuje Srbin Jovica Grbić, kolega s posla koji u međuvremenu menja zanimanje i zapošljava se u policijskoj stanici u Đakovici. Prema rešenju upravnog organa iseljenje bespravno useljenog milicionera trebalo je da se obavi 14. marta 1991. Stanica milicije je odbila da izvrši prinudno iseljenje. Musli Murta pozvan je na informativni razgovor. Prema njegovim navodima tadašnji zamenik komandira stanice javne bezbednosti pretio mu je preduzimanjem oštrih mera ukoliko pokuša da provali u svoj stan.

U novi stan, u naselju "Orize" u Đakovici, inženjer Masar Dolji trebalo je da se useli do 31. decembra 1991. Nekoliko dana pre toga svratio je da vidi kako teku završni radovi. Na vratima svog stana nalazi papir s imenom Đinović Ranko, a unutra tuđ poljski krevet. Taman je hteo da izbac i tuđe stvari kad se pojavio Ranko Đinović u pratnji oca, braće i četvorice naoružanih milicionera. Milicioneri naređuju inženjeru da se udalji i ne uznemirava Ranka Đinovića, a da svoje pravo na stan ostvari preko suda. Do danas, to svoje pravo nije ostvario.

Albanac Kadri Ljutolji dobija stan u Prištini 1986. nakon 35 godina rada u rudniku "Trepča". Za vreme trajanja prinudne uprave najpre je izbačen s posla, a onda mu je oduzet stan. O tome, on kaže:

Decembar 1991. godine. Napolju sneg. Duvao je jak vetar. Na moja vrata došli su trojica ili četvorica milicionera, predstavnici rudnika i Sekretarijata za urbanizam i stambene poslove Skupštine opštine Priština. Naredili su da izađemo napolje, ja, žena i šestoro dece. Stajali smo na ulici, a oni su bacali stvari. Odmah se uselio Nebojša Milanović. Ismet Krasnići, moj sused i kolega iz rudnika, takođe je izbačen iz stana. Vodili smo i upravni i sudski postupak. Ništa ne vredi. Živim kao podstanar, primam pomoć od humanitarnog društva "Majka Tereza".

Rudar Sejdi Rahmani je, ozbiljnom pretnjom, primoran da u roku od jednog sata izađe iz stana i preda ključeve. Živeo je u stanu u naselju "Dardanija" u Prištini, koji je 1986. prema pravilima o dodeljivanju stana, dobio od rudnika "Trepča". Sedmog decembra 1992. u njegov stan upada Srbin Milutin Kesić, u pratnji dvojice milicionera i dvojice civila. Prete mu ubistvom ukoliko u roku od jednog sata ne preda ključeve od stana. Nakon isteka datog roka, Sejdi Rahmani predaje ključeve. Advokat Ljirije Osmani kaže:

Na dan 31. decembra 1992. predala sam Sekretarijatu za urbanizam skupštine u Prištini zahtev za iseljenje bespravno useljenog Milutina Kesića. Ovaj organ, do danas, nije postupio po mom zahtevu. Petog januara 1993. podnela sam tužbu radi ometanja poseda, s predlogom mere da se izvrši iseljenje bespravno useljenog lica. Opštinski sud nije postupao po mojoj tužbi.

3. Diskriminatorna primena pravnih normi o zaštiti prava pripadnika drugog naroda

Godinama pre ukidanja kosovske autonomije vlast Republike Srbije postavlja pitanje zaštite osnovnih ljudskih prava Srba na Kosovu kao prioritet u vođenju jedinstvene politike tadašnje Jugoslavije. Još 1986. navodno zbog velikog broja krivičnih dela na štetu Srba i Crnogoraca na Kosovu, donete su dopune Krivičnog zakona Srbije. Reč je se o krivičnim delima iz čl. 61a, 61b i 61c koja se javljaju kada se neko klasično krivično delo vrši s motivom da izazove nespokojsvo ili osećaj nesigurnosti ili neravnopravnosti pripadnika drugog naroda ili bez obzira na motiv učinioca kada izvršeno krivično delo izaziva ili, može da izazove, takvo nespokojsvo. Član 61a obuhvata razne oblike nasilja prema ličnosti i imovini, od povrede groba do zagađivanja vode za piće.

3.1. Dušanove šljive

Tokom aprila 1994. više od 30 Albanaca iz sela Zaskok ispitivano je u policijskoj stanici u Uroševcu u vezi s nestankom 72 sadnice iz voćnjaka Srbina Dušana Bulatovića. Većina Albanaca s kojima su razgovarali istraživači Fonda kažu da se Dušan Bulatović oduvek korektno ponašao prema svojim susedima. Pozdravljao ih je, redovno se raspitivao za njihovo zdravlje. U ovom slučaju zameraju mu što nije javio meštanima da su mu nestale šljive. Kažu, oni bi stvar ispitali i pronašli lopova. Ovako, po njima ceo slučaj izgleda kao da je neko hteo da im naudi, da ih policija ispituje i maltretira.

Kad je policija došla kod Dušanovog suseda J. A. tražili su da pregledaju njegov voćnjak. Nisu našli nestale sadnice. Predali su mu poziv za informativni razgovor. Istovremeno poziv je dobio i njegov brat iz istog sela. Prema navodima J.A. prvo saslušanje je trajalo devet sati. Načelnik je tek uzgred pomenuo šljive, više ga je interesovalo da li je član Demokratskog saveza Kosova. Sledećeg dana, on i njegov brat, morali su da dođu s decom:

Nisam poveo najmlađeg sina od 7 godina. Bio je bolestan. Na mog najstarijeg sina načelnik je vikao zato što nije izvadio ličnu kartu. Prevodio sam sinu kad mu je postavljao pitanja. Kasnije sam saznao da načelnik odlično govori albanski. Drao se na dete što ne zna srpski u srpskoj državi. S mlađim sinom je bio nešto mirniji. Doduše rekao je da će ga zatvoriti u orman, a mene poslati u zatvor, ako mu ne kaže ko je ukrao šljive. Dete nije znalo, pa nas je izbacio napolje. Uveo je mog brata. Čuo sam od njega da mu je načelnik rekao da zna da nismo krivi, ali da misli da nećemo da kažemo ko je ukrao sadnice. Brat mu je odgovorio da je video nekoga ko je to uradio, otišao bi kod komšije Dušana i njemu to rekao, a ne policiji.

Istraživači Fonda razgovarali su s desetogodišnjim učenikom koji je na informativni razgovor pozvan s ocem. U njegovom prisustvu inspektor je šamarao oca kad je ovaj, na pitanje ko je predsednik njegove stranke, odgovorio da je to Rugova. Razgovarano je s učenikom srednje trgovačke škole kome je zaprećeno batinama i slanjem u vojsku ako ne kaže ko je ukrao šljive. Njegovog oca uzgred su pitali za šljive, a pretukli zbog starijeg sina koji je pobeo u inostranstvo da ne bi služio vojsku. Učenik petog razreda osnovne škole takođe je pozvan, nije ispitivan o šljivama. Bio je prisutan kada je načelnik udarao rukama njegovog oca zato što je ponavljao da ne zna šta je bilo s Dušanim šljivama.

Nastavnik P. L. pozvan je takođe s decom. Prvo je on ispitivan. Prema njegovim navodima počeli su da ga tuku kad je priznao da predaje po nastavnom planu Ministarstva za prosvetu Republike Kosovo:

Tukli su me svuda po telu, čak i po polnim organima. Trajalo je pet minuta. Onda su mi naredili da skinem cipele i da legnem na leđa. Pendrecima su me udarali po tabanima, ali me nisu pitali za šljive. Izbacili su me napolje, pozvali mog dvanaestogodišnjeg sina. Načelnik ga je ispitivao oko jedan sat. Pretio mu je batinama ako ne nađe lopova. Dete je moralo da potpiše zapisnik. Kada je pozvao mlađeg, uveo je mog brata da prisustvuje. Decu je pustio kući, a mene je ponovo uveo u sobu. Pripala mi je muka pa mi je dozvolio da se umijem. Odjednom se promenio, izvinjavao se što me tukao, rekao je da zna da mi nismo ukrali šljive.

3.2. Batinanje deteta

Dvanaestogodišnji R. M. igrao se na poljani pored srpskog groblja. Igrao se i mnogo puta ranije. Tog dana (18. juni 1994) Srbi su posećivali grobove. Noseći nekoj ženi otvarač za flaše, R. M. je video da ljudi ostavljaju hranu pored spomenika. Rekao je to drugoj deci, sačekali su da posetioci odu i krenuli preko spomenika. R. M. je gurnuo jedan spomenik i pomerio ga iz ležišta. Ni on ni druga deca nisu smatrali da je to nešto strašno. Popodne je došao neki Srbin iz obližnjeg sela i poveo ga svojoj kući zato što je dirao spomenike. Onda je doveo dvojicu inspektora u civilu i zajedno su dečaka odveli na groblje. Ništa ga nisu pitali, samo su slikali spomenike:

Prvo je onaj Srbin udarao po krstovima i spomenicima, rušio ih, a tek onda je milicija snimala. Ja sam samo ćutao. Sve je to trajalo oko pola sata, a onda su me odveli u policijsku stanicu u Gnjilane. Uveli su me u jednu sobu i tu ostavili. Ušla su dva milicionera, ništa me nisu pitali, samo su me udarali. Jedan me je udario nogom u leđa, drugi pendrekom i pesnicom po leđima. Ne znam koliko su me tukli, onesvestio sam se. Postao sam svestan kad je ušao jedan milicioner i zaustavio ove što su me tukli. Govorio je albanski. On me izveo iz sobe. Dao mi je da pijem vode, umio me i sedeo je sa mnom dok nisu došli ona dvojica inspektora koji su me priveli. Kasnije sam saznao da su išli po moje roditelje ali ih nisu našli, bili su u Gnjilanu. Rekli su mi da idem kući i da dođem u ponedeljak. Pitao sam zašto, nisu odgovorili.

U ponedeljak izjutra majka dovodi R. M. u policijsku stanicu. Dežurni milicioner tvrdi da niko nije tukao dete. Vraća ih kući. Popodne, po njih dolaze dva inspektora u civilu i odvoze ih na razgovor u policijsku stanicu. Dete je pričalo o događaju, a oni su na to rekli da cela stvar nije mnogo važna.

Ja sam kao majka rekla da sam za to da platim, ako je dete nanelo neku štetu, a ne da mi ga tuku. Jedan od inspektora koji ga je priveo rekao je da dete nije dobilo batine. Skinula sam detetu majicu i pokazala njegovu leđa. Isti inspektor je gledao i ponovio da ga je priveo ali da ga nije tukao. Razgovarali su s nama oko jedan sat, s tim da sutra dođemo s decom mog brata. Deca imaju po sedam godina. Sve troje je reklo da su se igrali i da su dirali spomenike. Potpisala sam zapisnike i više nismo pozivani.

Roditelji su pretučeno dete iste večeri odveli na pregled u privatnu kliniku, a 22. juna 1994. u državnu bolnicu u Gnjilane. Obe medicinske ustanove, nezavisno jedna od druge, potvrđuju da su detetu nanate telesne povrede.

3.3. Napad na ulici u Kosovu Polju

Fizički napad na nekoliko grupa Albanaca koje su se nezavisno jedne od drugih zatekle na ulicama grada 14. jula 1994. oko 20 sati, žrtve i svedoci vide kao namernu provokaciju, policijskih organa ili srpskih ekstremista, u vezi s godišnjom skupštinom Demokratskog saveza Kosova, održanom u restoranu van grada. Zamenik komandira policijske stanice u koju su iste večeri privedeni napadnuti Albanci smatra da celom događaju ne treba pridavati značaj, da je reč o bezazlenom incidentu u gradu u kojem se takve stvari nikada ne dešavaju.

Osmoro Albanaca s kojima su razgovarali istraživači Fonda pominju korzo ispred kafića "Princ" i skretanje s glavne ulice kao mesta događaja, odsustvo milicije koja se inače uveče nalazi na ulicama, kratko trajanje napada, naredbu "dosta više" i osećanje da su u policiji ispitivani kao osumnjičeni za napad.

Dve albanske porodice zatekle su se na ulici. Odrasli kažu da ne pamte da se tako nešto desilo u Kosovu Polju. Veruju da je to neko organizovao. Domaćin jedne porodice, ovako opisuje incident:

Svečano smo se obukli, sve u belo. S komšijama smo krenuli da njihovom rođaku čestitamo rođenje deteta. Kada smo skrenuli s glavne ulice ispred nas je istrčao čovek i uhvatio mog komšiju za vrat, a onda mene za košulju. Mlad, meni nepoznat. Samo nas je pitao na srpskom: "Šta ste vi? Jeste li Šiptari?" Moj komšija je potvrdio i ovaj ga je pesnicom udario u levo oko. U trenutku kad sam ugledao drugog, već smo bili okruženi grupom od njih 15 do 20. Pesnicom me neko oborio na zemlju. Pokušao sam da se dignem i da potrčim prema ćerki koja je plakala. Video sam ženu u krvi. Čulo se: "Dosta više!" Sve ukupno trajalo je nekoliko minuta. Razbežali su se. Moja žena je bila najviše povređena. Krv je tekla iz njenih usta. Ambulanta je bila zatvorena pa smo je tako krvavu odveli u policiju. Bilo je već devet sati uveče. Dežurnom policajcu, Momčilu Trajkoviću ispričali smo šta se dogodilo. Rekao mi je: "Ako imaš kola idi u bolnicu pa se vrati." Dok sam ženu vozio video sam na putu neke ljude u grupama. To sigurno nisu bili Albanci. Zato mislim da se to nije desilo slučajno. U bolnici nisu bili baš ljubazni. Moja žena se plašila ušivanja vilice, a lekar je na to rekao da ga baš briga. Vratili smo se u policijsku stanicu oko ponoći. Čekali smo jedan sat dok nas Momčilo Trajković nije pozvao da damo izjavu.

Domaćin druge porodice seća se da je grupa ljudi naletela na njih i da ga je neko udario pesnicom u lice.

Ostao sam zbunjen, nisam se snašao, pogledom sam tražio decu. Ugledao sam komšiju kako se rve s nekoliko mladića. Čulo se "dosta više" i svi su nestali. Moja žena je pala od straha. Nisu je udarali. Našu komšinicu su jako povredili. Uplašeni, tražili smo načina da se sklonimo s ulice. Za nama je trčala neka Srпкиnja, nosila je džemper i sat koje je našla na mestu gde su nas napali. Oko ponoći su me zvali da dođem u policiju, odgovorio sam da je noć i da ću doći sutra. Sat kasnije došli su po mene kolima. Dao sam izjavu.

Ista stvar se dogodila mladićima koji su šetali u glavnoj ulici, ispred picerije "Princ". Prema navodima osmorice mladića šetajući stigli su do picerije, kad im je grupa prišla s leđa. Devetnaestogodišnji T. R. prepoznao je neke od napadača.

Svi su iz Kosova Polja. Nema starijih od 30 godina. Jedan od njih ima pržionicu kafe, drugog znam iz viđenja. Na zidu ispred picerije sedeo je Pufta, bavi se trgovinom gume. Kada su nas napali s leđa istovremeno su skočili Pufta i Srbin do njega. Neki su skočili na Ziju, neki na mene. Oborili su nas na zemlju vičući: "Zašto si izašao na korzo, jebem ti majku. Nemoj da te vidim više ovde!" Udarali su me nogama, rukama. Po licu, po stomaku, po rebrima. Dva puta sam se

podizao sa zemlje i pokušavao da im umaknem. Uspeo sam treći put. Sklonili smo se kod jednog našeg druga. Odatle su me odvezli u bolnicu u Prištini. Proveo sam 48 sati u šok sobi. Moj brat je prijavio slučaj. Odneo je u policiju lekarski izveštaj. Zamenik komandira mu je rekao da tu nema šta da se uradi, što mi Albanci pravimo po desetoro dece pa jurcaju sokacima i prave probleme. Poslao ga je kući, kao tu nema šta da se uradi.

Vlasnik radnje koja gleda na piceriju posmatrao je događaj, ali se nije usudio da priđe i zaštiti mladiće. Video je kad su mladići pobjegli prema obližnjem dvorištu. Vlasnik je video da za njima trči Pera Milovanović, bivši fudbaler, policijski rezervista. Na ulazu u dvorište stajala je starija Albanka koju je Pera Milovanović udario čizmom u kuk. Isprečila se preko ulaza, nije mu dozvolila da uđe za mladićima.

I. P. je te večeri šetao s drugovima i jednom drugaricom. Čini mu se da su napadači izašli iz picerije. Sve ih poznaje iz viđenja. Tukli su ih rukama i nogama. Devojke nisu dirali. Nije video policiju. Kasnije je izbrojao da je te večeri prebijeno ukupno 15 Albanaca. Sat nakon događaja, trojica inspektora su došla u njegovu kuću, rekli su da su iz Prištine, da su došli na poziv lokalne policije zato što Albanci rade nešto strašno u Kosovu Polju. U policijskoj stanici zateko je svoje drugove, drugaricu i njenog komšiju Srbina koji je nepozvan došao da svedoči o tome šta se događalo na ulici. Njegovo ime nije hteo da navede, da ne naškodi čoveku koji je hteo pomogne, da kaže istinu.

Mene su pitali za skupštinu Demokratskog saveza Kosova. Inspektor je čas govorio albanski, čas srpski. Odgovorio sam da znam da je održana. Onda je počeo da me vređa: "Zašto šetate kao koze po ulici. Zašto vaše majke šetaju u dimijama kao stoka pred srpskim kućama. Ja imam dva deteta, a vi pravite toliku decu. Šta će vam desetoro dece." Pitao me da li držim Titovu sliku. Rekao sam da nemam, našta je on zapretio da će biti svašta, ako je pronađe. Srbina, drug moje drugarice dao je izjavu i pustili su ga. Nas su držali do 3 sata noću. Na polasku rekli su nam da dođemo sutra izjutra. Tog puta ispitivali su nas inspektori Državne bezbednosti. Bili su korektni, ali su i oni hteli da potvrdimo da je incident vezan za održavanje skupštine Demokratskog saveza Kosova. Inspektor je rekao da hoće da nađe krivca i da su neke Srbe osumnjičili. Video sam da su svojim kolima stigli Srbi, Dragan Lakušević, Marko Rakočević i Pera Milovanović. Razgovarali su s inspektorom, s nama ih nisu suočili. Nas su pustili, kao zvaće ako bude potrebno.

Njegovom drugu su pokazivali osumnjičene. Nikoga nije prepoznao. Inspektor ga je pitao da li su provocirali Srbe, glasno pričali na albanskom, smejali se...

Vlasnik radnje koja se takođe nalazi preko puta picerije mislio je da se radi o kafanskoj tuči. Izašao je da potraži decu i da ih skloni. Ugledao je na ulici dvoje romske dece.

Petoro Srba je izletelo iz picerije. Okomili su se na decu. Tukli su ih nogama i rukama. Deca su uspela da pobjegnu. Prepoznao sam Dragana Lakuševića, Peru Milovanovića i Marka Rakočevića. Ta tuča Cigana trajala je minut-dva. Bila su im usput. Vratio sam se do radnje i s vrata gledao da nađem decu. Naišao je jedan i viknuo: "Šta gledaš?" Pritrčala su još četvorica, meni nepoznata, jedan me udario pesnicom u glavu. Pao sam. To je videla moja ćerka koja je počela da

plače. Dotrčali su moji ukućani. Podigao sam se i zaustavio muškarce da ne krenu za Srbima. Ušli smo u kuću. Pozvao sam policiju da prijavim tuču. Nisam video da su izašli na ulice. Prema pričama ljudi nekoliko grupa je bilo raspoređeno dužinom od kilometra puta, otprilike na svakih 50 metara. Liči da je napad organizovan. Ja inače dobro stojim s Srbima. Ovakve stvari nisu se događale.

4. Nezakonito hapšenje, pretresanje i zlostavljanje

Istraženih 25 slučajeva otkrivaju samovoljno ponašanje pripadnika Ministarstva unutrašnjih poslova Srbije prema građanima, čim utvrde da su Albanci.

Prema navodima K. T. novinara lista "Bujku" teške batine dobio je 20. septembra 1993. u dvorištu policijske stanice u selu Belećevac. Milicioner ga, pucanjem u automobil, prisilio da stane. Navodno K. T. nije reagovao na njegovo prethodno upozorenje. Odveo ga je u dvorište, tukao ga dok se nije umorio, a onda ga izbacio na put.

Četvorica seljaka iz sela Velika Jablanica šamarani su i tučeni kundakom od puške ispred svojih kuća zato što su na pitanje policijske patrole da li znaju gde stanuje izvesni Mučaj odgovorili da takvog nema u selu. Tom prilikom seljacima su oduzete lične karte. Vraćene su im preko poverljive policijske veze.

Mentalno bolestan Š. K. slušao je muziku s kasetofona kada je u autobus ušla policijska kontrola (na putu od Kosovske Mitrovice do Srbice, 21. juna 1994). Nije isključio kasetofon kad su mu naredili da prekine s muzikom. Tukli su ga iako su putnici predočili policiji da je bolestan.

4.1. Događaj u kafani "Trešnja"

A. P. i njegov prijatelj S.V. teško su povređeni 21. aprila 1994. u kafani "Trešnja" u selu Vitimirice.

Traktorom smo stigli u Vitimirice. Uveče, kada smo završili posao svratili smo u "Trešnju" da večeramo. Često sam svraćao u tu kafanu. Konobaricu Dragicu dugo poznajem. Unutra je sedelo pet naoružanih milicionera, trojica u uniformi, dvojica u civilu. Naručili smo piće, Dragica je donela i čekali smo da se pripremi večera. Ušla su četvorica naoružanih milicionera, dvojica su bili u civilu i kako su nas videli dohvatili su čaše sa stolova i počeli da nas gađaju. Pozvao sam Dragicu da platim, digli smo se da idemo. U tom trenutku jedan u uniformi dohvatio je pivsku flašu i njom me udario po glavi. Srušio sam se na pod. Pokušao sam da se podignem i pobegnem kad je jedan od onih u civilu izvadio nož i zamahnuo u pravcu mog stomaka. Rukom sam dohvatio sečivo koje mi je paralo dlan. Odjednom su ustali svi milicioneri i navalili na nas dvojicu. Prvo su nam psovali albansku majku, a onda nastavili ćutke da nas šutiraju i udaraju kundacima po telu. Ne znam šta su nam sve radili. Izgubio sam svest. Kad sam otvorio oči milicije nije bilo više. Obojica smo ležali na podu u krvi. Dragica nas je polivala vodom. Izvinjavala se, govorila je da nije kriva, nije htela da naplati. Nekako smo se dovukli do traktora i laganom vožnjom stigli u naše selo. Ponoć je

bila prošla. Probudio sam ženu. Do jutra je moja žena vadila komade stakla iz moje glave.

4.2. Nasilje na uroševačkoj pijaci

D. Ć. iz sela Zaskok došao je s ujakom na pazarni dan (subota, 21. maja 1994). Stajali su ispred pijace.

U tom trenutku prišao mi je milicioner, uhvatio me za ruku iznad lakta i zatražio da pokažem ličnu kartu. Ujak se malo odmakao, napravio se kao da nije sa mnom. Milicioner je pogledao ličnu kartu, pretresao me i počeo da viče: "Gde su ti pare koje si ukrao?" Iako je video da nemam dinara, viknuo je nekom čoveku da pozove policijsku patrolu da uhapsi lopova. Kako te patrole nije bilo, uhvatio me za kaiš od pantalona i tako me vukao sve do policijske kancelarije unutar pijace. Gurnuo me unutra govoreći da je doveo lopova. Milicioneri iz te kancelarije ne pitajući ništa počeli su da me mlate. Dva puta sam dobio pendrek po leđima, rukama i nogama su udarali gde su stigli. Dva puta sam gubio dah. Stalno su pitali zašto kradem? Na moje da nisam ukrao, pretili su da će me poslati u policijsku stanicu. Onda su prešli na razna pitanja. Da li sam služio vojsku, koji rod vojske... Jedan je bio naročito besan: "Zbog vas Šiptara ja sam morao da dođem na Kosovo." Kažu da idem kući, ja krenem prema vratima, zaustavi me jedan udarac u stomak, drugi preko usta. Opet izgubim dah. Sačekali su malo da dođem sebi, a onda mi rekoše da idem pravo kući i da ćutim o pijaci.

4.3. Traženje oružja

Od preko 200 slučajeva, registrovanih tokom istraživanja, obrađeno je 28 koji ilustruju primenu Zakona o oružju i municiji u praksi, i jedan karakterističan koji se odnosi na blokadu čitavog sela.

Nasilje nad starcem iz Žegre

N.H. je uhapšen u svojoj kući 18. marta 1994. u 9 sati. Rečeno mu je da imaju informaciju da skriva pušku i pištolj. Batinan je od 9 i 30 do 17 sati. Uz put su ga psovali, najčešće albansku majku. Pominjali su pušku koju je njegov otac imao pre 25 godina. Oko 17 sati njegov sin doneo je pištolj i tada prestaju da ga tuku. Obojicu su odvezli kući u selo. Pretresli su samo dvorište. Otac N. H. potvrđuje da je stara puška izgorela i da ju je on lično bacio u reku. Svih trojicu odvođe na ispitivanje kod komandira. Nakon 10 minuta puštaju oca i sina, a 82-godišnjeg dedu zadržavaju.

Jedan od njih uzeo mi je štap pomoću kojeg hodam i naredio da ispružim ruke. Tim mojim štapom udarao me je po dlanovima. Mnogo me udarao. Znoj je tekao s mene. Dva sata me udarao. Tražili su tu cev, a ja sam ponavljao da je to bilo pre mnogo godina i da je izgorela. Posle sam morao da se izujem. Udarali su me po tabanima, opet, mojim štapom. U jednom trenutku ušla je žena koja kuva kafu i rekla im: "Sramota, bijete starog čoveka!" Ućutkali su je. Oko 20 sati pustili su me. Na stepenicama me je videla ona žena, počela je da čupa kosu i da viče: "Kuku mene kako su te utepali." Bio sam otečen i crn. Od tada teško hodam.

Batinanje bolesnog profesora

N. M, profesor na Ekonomskom fakultetu u Prištini pozvan je na informativni razgovor 22. juna 1994. U policijskoj stanici u Peći rečeno mu je da znaju da skriva pušku i pištolj. Ispitivanje je vodio inspektor Branko Marjanović u prisustvu petorice pripadnika Ministarstva unutrašnjih poslova Srbije.

Naredio mi je da sednem i skinem sako. Čim sam seo udario me petom u predelu srca. To je bilo strašno. Počeo je da me vređa, navodno da pijančim, nosim pištolj za pojasom, dižem dva prsta na dan nacionalnog praznika Albanije... Pokušao sam da mu objasnim da sam imao dve teške operacije bubrega i da ne pijem. Podigao sam košulju da im pokažem ožiljke od operacija, u tom trenutku svi su skočili da me udaraju po bubrezima. Dohvatili su pendreke, neke kraće i duže, pa po telu, očima, licu... Stalno su ponavljali da predam oružje ili ću proći gore nego Vlaznim Šeho, bivši načelnik javne bezbednosti, moj komšija kojeg su nedavno teško pretukli. Bio sam na podu kad su mi noge učvrstili naslonom od stolice, pa udri pendrekom po tabanima, turu, rebrima. Najteže mi je bilo kad sam morao da stanem licem prema zidu, s dva prsta od ruke da se oslonim na zid i da stojim na nožnim prstima. Čim sam tako stao dobio sam snažan udarac po bubrezima. Srušio sam se na pod. Počeli su da se izivljavaju. Narede mi da sednem, ja krenem a oni mi izmaknu stolicu. Jedan od njih, visok bubuljičav mladić stavljao mi je nož pod grlo, pokazivao mi saračku iglu kojom će mi probosti oko. Taj je bio pijan. Pretili su mi bacanjem kroz prozor. Neko mi je zaboo vrh pendreka u levo oko, iznad same očne duplje, zatim vrh pendreka u stomak. To je bilo divljaštvo. Savijao sam se od bolova, a oni su ponavljali: "Kaži gde si sakrio oružje ili ćemo te ubiti!" Odlučio sam da izmislim neko mesto. Pomenem da je oružje u garaži, oni kažu da lažem i nastave da me tuku. Kažem da je u podrumu, oni opet da lažem. Tukli su me od 10 do 17 sati. Izbacili su me preteći da ne smem da pričam o batinama, a da oružje donesem u kafanu "Jusaj", to je neka prljava kafana u koju normalni ljudi ne ulaze. Ispred policijske stanice čekala su me dva prijatelja i odnela me kući. Odmah su došli moji prijatelji lekari i kada su videli povrede smatrali su da je najbolje da odem u državnu bolnicu. Tamo me primio dr Vojislav Popović, upravnik urološkog odeljenja koji je poslanik u Skupštini Jugoslavije. Ja sam njegov dugogodišnji pacijent. Smestio me na hirurško odeljenje, načelniku je rekao da u izveštaju opiše svaku povredu, da je to zločin protiv mirnih građana. Meni je savetovao da ih tužim kada se oporavim.

Primena elektrošokova u policijskoj stanici u Uroševcu

Osamnaestogodišnji F. E. živi s majkom i mlađom braćom. Jedanaestog aprila 1994. probudilo ga je zvono na vratima. Dok se obukao i sišao sa sprata, policija je već bila u kući. Razbili su staklo na ulaznim vratima i ušli. Govorili su srpski, a kad je rekao da ne razume prešli su na albanski. Uzeli su mu pasoš i vozačku dozvolu. Tražili su oružje, rekli su da znaju da ga ima. Pogledali su pod krevet u njegovoj sobi i na tome se završio pretres. Odveli su ga u policijsku stanicu.

Morao sam da skinem cipele i sednem na pod. Dvojica su sela na moje noge i pitala me da li imam oružje. Nemam, kažem im, a njih dvojica, svaki po deset

pendreka po mojim tabanima. Ponove pitanje, dam isti odgovor. Opet od svakog po deset udaraca. Onda, ubiće mi majku ako ne kažem gde mi je oružje. Nisam imao šta da im kažem, Treći put dobijem po deset udaraca. Ukupno trideset po svakom tabanu. Dizali su mi noge, prislanjali me na zid, udarali boksom po glavi i ušima, pendrečili sve dok mi nije potekla krv iz usta. Pao sam, oni me usprave i ponovo pitaju. Odgovorim da rade šta hoće, nemam oružje. Narede mi da skinem pantalone. Kako sam zbog bolova bio spor, oni su me skinuli. Opasačem su mi vezali ruke iza leđa. Morao sam da legnem na pod. Video sam nešto što liči na telefon. Kad sam pokušao da se podignem, oni me jače pribiju uz pod. Jedan mi je držao glavu, drugi je sedeo na mojim nogama. Žice od onog aparata koji je ličio na telefon stavili su mi na uši i na polni organ. Užasno je bolelo. To je tako delovalo da sam ih onako ležeći obojicu podigao. Kad sam vikao, prekidali su govoreći: "Nemoj da vičeš, smetaš drugima!" Tri puta su uključivali struju. Pravili su pauzu da popuše cigaretu. Nudili su i mene. Dok su puštali struju terali su me da izgovaram dobar dan, doći ću sutra i takve neke besmislice. Na kraju su mi rekli da dobro razmislim i da za dva dana donesem oružje. Nisu pominjali kakvo oružje. Došao sam do kuće držeći se plotova.

Novac umesto batina

Prema informacijama koje su istraživači Fonda saznali u selu Jablanica, s čisto albanskim stanovništvom, u vremenu od marta do jula 1994. više od 100 kuća je pretreseno, a najmanje 80 ljudi je za vreme hapšenja i trajanja pritvora fizički mučeno zbog odbijanja da priznaju da poseduju oružje.

U ovom selu razgovarano je i s ljudima koji su prošli bez batina i uspeli da povrate lične karte, vozačke dozvole i pasoše, oduzete prilikom pretresanja njihovih kuća. Jedan od njih je to sredio preko prijateljske veze. Drugi je posredniku dao 400 DEM. Bilo je malo, dodao je još 200 DEM. Za vreme informativnog razgovora vraćeni su mu dokumenti. Više nisu pominjali da treba da kupi i preda automatsku pušku.

LJ. R. koji 24 godine radi u Nemačkoj, takođe je platio da ga policija ne maltretira zbog oružja koje ne poseduje. Međutim, njegov sin je prilikom pretresa batinan:

Moj otac je bio na godišnjem odmoru. Nije bio kod kuće kada je došla policija. Ja sam, kao najstarije dete, izašao. Tražili su očev pasoš i automatsku pušku. Nisam znao gde je pasoš, a znam da otac ne drži oružje. Sve su rasturili po kući. Našli su pasoš. Pretres je trajao četiri sata. Uz put su me tukli. Razbili su mi nos, udarali po dlanovima, šamarali me i boksovali. Po dlanovima su me udarili najmanje 40 puta. Ruke su mi narasle kao krofne. E, onda su me šamarali što ne znam srpski. Mislili su da teram inat. Kad su videli da stvarno ne znam, pričali su na albanskom. Ostavili su poruku za oca da sutra dođe u policijsku stanicu. Nije otišao, našao je vezu, platio 800 DEM i dobio natrag pasoš. Nisu više pominjali automatsku pušku.

Zlostavljanje u Kosovskoj Mitrovici

H. B. je 13. maja 1994. krenuo po četvrti put na informativni razgovor. Nakon nekoliko sati nađen je u blizini kuće, bez svesti. Nedelju dana proveo je u šok sobi u bolnici u Kosovskoj

Mitrovici. Zbog teškog stanja prebačen je u državnu bolnicu u Prištini. Na lečenju je proveo više od dva meseca. Pretrpeo je srčani udar, pukao mu je čir na želucu, iako je prema navodima njegove porodice bio zdrav sve dok se policija nije okomila na njega.

Policija je došla do njega tako što je neki Rom, uhapšen zbog pljačke, priznao da je neke stvari navodno prodao H.B. To je bio povod za batine na dan 9. maja 1994. Sledećih dana ispitivan je o oružju koje navodno skriva. Dva puta dnevno išao je u policijsku stanicu. Vraćao se prebijen. Njegova žena kaže da ga je nagovarala da beži. Nije se usuđivao iz straha da se nešto ne dogodi deci. Odlučio je da izdrži batine.

U Kosovskoj Mitrovici razgovarano je s čovekom koji je teško povređen prilikom pretresanja stana 13. aprila 1994. U kuću porodice Lj. upalo 13 policajaca. Pretresanje je vršeno bez pokazivanja naloga. Njega, kao najstarijeg sina, tukli su pred roditeljima:

Nikome se nisam zamerio. Nema druge, tukli su me samo zato što sam Albanac. Nas stalno tuku. Po kućama, u policiji, na ulici, kada slavimo. Tuku nas što postojimo.

U kući je bila cela porodica, moji roditelji, sestrina i moja porodica. Ja sam otvorio vrata. Došli su po oružje. Pominjali su pištolj, a onda su tvrdili da imam pušku. Pretresli su celu kuću. Pred roditeljima su me tukli. Pred nepokretnim ocem. Tukla su me dvojica. Najpre pesnicama. A onda pendrekom po ramenima i nogama. Oborili su me na pod i dobio sam više od 50 udaraca po grudima i nogama. U drugoj sobi šamarali su mog zeta. On je dobro prošao. Pitali su ga "Jel' Kosovo republika?" Odgovorio je da jeste i pustili su ga. Demolirali su celu kuću. Popili su litar i po vina. Moj mali brat je sve vreme plakao. Moja žena je čula kada je jedan policajac kazao: "Ovo je sramota. Nema ništa, a mi maltretiramo čoveka." Nameravali su da me vode, jedan sa zvezdicama odlučio je da mi da do sutra vremena da se oporavim. Nisam otišao. Tri nedelje sam ležao. I danas levu ruku ne osećam potpuno. Odjednom se ohladi.

Otmica u Gnjilanu

Pravnik iz Gnjilana uhapšen je na putu od pekare do kuće. Nosio je 5 vekni hleba. Zaustavio se automobil, ljudi u civilu ubacili su ga na zadnje sedište i rekli mu da je kidnapovan.

Vozili su prema Kosovskoj Kamenici. Uzeli su mi hleb, kidali ga na pola, gnječili. Posle su kidali i jeli, čak su i mene nudili mojim hlebom. Odveli su me u policijsku stanicu. Čekali su da stigne njihov šef Duško. Nisam razumeo o čemu se radi ni kada je stigao šef. On me upozorio da dobro razmislim pre svakog odgovora: "Ako budeš fer, dobro ćeš proći, a ako ne, ostaćeš bez ruku i nogu. Pre nekog vremena držao si vatren govor, predlagao si ustanak protiv Srbije, podelio si pun kamion oružja. Reci kome si podelio oružje, bićeš slobodan i za ovo niko neće saznati." Dali su mi sat vremena da razmislim. Oni su pili rakiju i jeli moj hleb. Nudili su i mene. Kada je isteklo vreme, rekao sam im da to što pričaju nije tačno. Naredili su mi da skinem jaknu, cipele i čarape i da legnem na sto, licem nadole. Jedan me udarao pesnicama u glavu, a drugi pendrekom po tabanima i telu. Onesvestio sam se. Ne znam koliko je prošlo kada sam čuo jednog od njih kako kaže da bi trebalo da mi stave rakiju na tabane. Onda su me šakama udarali

po ušima. Psuju i udaraju. Opet sam se izgubio. Našao sam se u drugoj sobi. Bio sam mokar, valjda su me polivali vodom da me povrate. Tu su me vezali za orman i ostavili nekih dva sata. Vratili su me u istu sobu. Ista pitanja. Najviše me je tukao šef Duško. Rekao sam da me mogu ubiti, ali će se saznati, bar neko je video kada su me odveli s ulice. Opet su me tukli, pa odveli u onu sobu i vezali. Čini mi se da sam tu zaspao. U neko doba čuo sam petlove. Počeo sam da vičem iz straha. Po treći put su me odveli u sobu u kojoj su me tukli. Pretili su mi da će me odvesti na granicu i tamo ubiti. Onda smisle da je bolje da kidnapuju moju ženu i decu i da ću tada morati da sarađujem s njima. Nudili su mi novac za svaku pušku koju sam, po njihovom, prodao. Jedan od njih mi je rekao: "Budalo jedna, vi se množite kao kerovi, ako vas pustimo, zauzećete jednog dana i Beograd. Ovako ćemo da vas uništimo, jednog po jednog!" Opet su me tukli. Tuku dok se ne umore. Sve me je bolelo. Otekao sam, nokti na nogama su bili crni. Nisam znao gde se nalazim, da li se sve to stvarno događa, da li sam uopšte živ. Sutradan uveče odvezli su me kući. Prethodno su mi dali neku izjavu da potpišem. Potpisao sam ne čitajući. Mesec dana sam ležao u krevetu. Ni posle toga ne mogu normalno da hodam. Ne mogu da spavam. Policija me stalno prati.

Blokada Čabre

Selo, s čisto albanskim stanovništvom, nalazi se u opštini Zubin Potok, s preovlađujućim srpskim stanovništvom, na granici prema Srbiji. Albanci imaju svakodnevne kontakte sa Srbima iz susednih sela Zubče, Preleze i Jagnjenica. Trguju stokom i pazare robu jedni kod drugih. Kažu da je sve normalno, ali da nije kao pre, vlast vrši pritisak na Srbe. Dala im je oružje i to menja odnose. U vremenu od 1989. do 1992. oružje je stizalo kamionima koji su imali oznake gradova Leskovac, Niš, Beograd (Srbija), Mitrovica i Priština (Kosovo). Viđali su Srbe da nose automatsko oružje, pucaju kad slave, a svake nedelje imaju javne vežbe gađanja.

Prema procenama seljaka iz Čabre više od 300 policajaca učestvovalo je u akciji blokade i pretresanja sela koje ima 130 kuća i ukupno 1300 stanovnika. Primetili su prethodnih dana da vojska snima puteve koji vode iz sela prema brdima. Rano izjutra, 26. avgusta 1993. selo je blokirano. Buka automobila podigla je seljake iz kreveta. Pedesetak muškaraca je pobeglo u šumu pre nego što je policija upala u njihova dvorišta. Pretresene su 102 kuće. Bilo je kuća u koje je upadalo nekoliko grupa za redom. Lomili su ograde, razvaljivali vrata, porodici I. J. oduzeli su automobil, a S.H. kasetofon i albanski časopis "Alternativa", štampan u Sloveniji. Pretučeno je 53 muškaraca. U celom selu pronađeno je 7- 8 lovačkih pušaka.

M. Š. je probudila buka. Krenuo je prema šumi. Sreo je još četvoricu mladića, zajedno su se sakrili u žbunu. Oko 7 i 30 čuli su glasove. Otkrio ih je milicioner koji je slučajno krenuo prema njihovom mestu. Naredio im je da izađu i legnu licem prema zemlji. Pozvao je druge, oko 15 policajaca tuklo ih je kundacima i čizmama.

Osetio sam jednog na leđima. Skakao je po meni. Radili su to i drugima. Kada je ovaj sišao drugi je dohvatio štap, izuo mi cipele i udarao me po tabanima. To su radili i ostalima. Psovali su nas i na srpskom i na albanskom. Prepoznao sam jednog, taj stalno stoji na autobuskoj stanici u Kosovskoj Mitrovici. Vikali su da moramo u roku od tri meseca da napustimo selo, poskidaće nam glave ako nas zateknu kada ponovo dođu. Pitali su u kojoj smo partiji, psovali su nam Rugovu i

Demokratski savez Kosova. Tražili su da im pokažemo bunkere s oružjem. Iako smo ponavljali da nemamo oružje, da nema bunkera, nastavljali su da nas tuku. Mislim da su prestali oko 9 sati. Vezali su nas lisicama, po dvojicu a jedan je ostao sam. Terali su nas preko brda i sve vreme udarali. Odveli su nas na ledinu, na početku sela. Tu je bila sva policija i muškarci koje su takođe uhvatili u šumi. Među njima je bio starac Ajeta Akupi koji je oterao krave na pašu pre nego što je policija ušla u selo. On nije znao šta se događa u selu. Video sam kad je pao od udarca u glavu. Nakon deset minuta pustili su sve osim mog oca, učitelja, jednog rudara i Š..J. koji je u selu provodio godišnji odmor.

Bivši rudar u rudniku "Trepča" iz dvorišta je gledao kako stižu kamioni i blindirana vozila. Procenjuje da je bilo 600 milicionera. U njegovo dvorište upalo ih je osmoro, sa šlemovima, gas-maskama i uperenim automatima. Dvojica su ga oborila na zemlju, gazili i pitali gde su bunker i oružje.

Odgovarao sam da nemam oružje, da nemam bunker. Šutirali su me po bubrežima. Jedan me šutnuo svom snagom u zube. Drugi je uzeo nož i zasekao me po vratu. Neki su me udarali po ušima. Od tada slabije čujem. Sve su pretresli i nisu našli oružje. Onda su me odveli do ledine na ulazu u selo. Tamo su parkirali oklopna vozila i kamione. Tu su me opet tukli, vređali, provocirali. Jedan je uzeo kamen, zamahnuo da me udari, a onda mi se približio, pritiskajući taj kamen svom snagom na moju glavu. Vikao je: "Imate da se selite preko Prokletija. Samo srpski morate da govorite. Albanski ne sme da se čuje. Dajemo vam tri meseca da se iselite, inače ćemo vas uništiti, i žene i decu." Posebno sam dobio batine zato što sam priznao da ne plaćam TV pretplatu jer nema albanskog programa. Taj koji me je pitao za TV vikao je da se selim oдавde. Odgovorio sam mu da sam se ovde rodio, da nemam kuda i da ću tu ostati. Ponovo su me tukli. Stali su s tučom u trenutku kada su s raznih strana počele da pristužu milicioneri s uhapšenim seljacima.

Rudar je odveden u policijsku stanicu u Kosovskoj Mitrovici. Požalio se Draganu Đuriću, s njegovim ocem je godinama radio u rudniku "Trepča", da su ga njegovi milicioneri divljački tukli.

On meni na to da su me tukli zato što nisam bio miran. Kažem mu da su me oborili na zemlju i udarali kundacima, a on meni: "E, nisi bio miran!" Objasnim da se niko nije suprotstavljao miliciji. On na to isto: "Mi bijemo samo one koji su nemirni." Posle tih nekoliko rečenica naredio mi je da idem kući.

5. Ograničavanje prava na mirno okupljanje i slobodno udrživanje

5.1. Prekidanje manifestacije "Januarske vatre"

Kosovski Albanci, svakog 31. januara, svečano obeležavaju godišnjicu ubistva Redžepa Malija, Nuhi Beriše (ubijeni 11. januara 1984), Kadri Zeke i braće Grvala (ubijeni 17. januara 1982). Ove godine manifestacija je održana u Uroševcu, u privatnoj kući. Šezdesetak

intelektualaca (bivši politički zatvorenici, funkcioneri Demokratskog saveza Kosova i Odbora za ljudska prava) ostali su u razgovoru nakon završene svečanosti. Policija upada, legitimise prisutne, nekima oduzima lične karte ili pozivnice za proslavu. Potom su svi izvedeni ispred kuće koja je bila opkoljena policijom. Tu je izvršen detaljan pretres svih osoba. Izdvojeno je 40 ljudi. Policijskim automobilima odvedeni su u policijsku stanicu u Uroševcu.

Član Odbora za ljudska prava u Uroševcu, F.M., nalazio se u prvoj grupi koja je privedena u policijsku stanicu. Nakon ponovnog legitimisanja grupa je naterana da prođe kroz špalir policije. Nastalo je besomučno batinanje pendrecima, nogama, rukama. Ubačeni su u uzan hodnik u koji su dovedeni i preostali učesnici proslave. U položaju licem prema zidu tučeni su od 17 do 22 sata. F.M. ovako opisuje vreme koje je proveo u policijskoj stanici:

Svakog minuta su nas udarali. Jedan nas je isključivo šutirao. Govorio je da je fudbaler i da treba da trenira. Neko me je tri puta udario pendrekom po glavi, govoreći da imam dobru frizuru. Bilo je ljudi koji su padali u nesvest. Dželjilj Zeka, srčani bolesnik, pao je, polivali su ga vodom, a onda nastavili da ga tuku zato što je pao. Eminu Krasnićiju našli su papir s nekog sastanka, provocirali su ga pitanjem da li se tamo govorilo o Republici Kosovo. Navalili su na njega zato što je odgovorio potvrdno. Posle su tražili da se jave oni koji su iz Uroševca. Nismo smeli pa su nas tukli zato što se ne javljamo. Kad smo se javili, odveli su nas u drugi hodnik pa su nastavili da nas tuku, valjda zato što smo iz Uroševca. Jedan mladi inspektor, znam mu lik, došao je do mene, udario me dva puta pa pitao zašto sam tu. Nisam ništa odgovorio. Čutao sam i kad mi je rekao: "Ako nećeš ovu državu, kaži mi kad me srećeš u gradu i ja ću te odvesti do granice."

Predsednik ogranka Demokratskog saveza Kosova u Kosovskoj Kamenici nalazio se u grupi gostiju koja je nakon završene manifestacije prešla u drugu kuću na ručak i razgovor. Oko 17 sati upala je policija, redom su legitimisali, izdvojili grupu za hapšenje. Povelili su i nekoliko žena, učesnica manifestacije. Prve batine su dobili u hodniku policijske stanice u trenutku kad više nisu uspevali da drže ruke ispružene ispred tela. Druge su deljene svakom pojedinačno. Emin Krasnići je ispitivan o sastancima Demokratskog saveza Kosova i tučen zato što je priznao da je za Republiku Kosovo.

Hteo sam da izbegnem da kažem da na sastancima razgovaramo o Republici Kosovo i o politici, pa sam rekao da mi u Demokratskom savezu organizujemo solidarnost među ljudima. Na to je on rekao: "Što ne kažeš prema Alabncima. Šta je vaš cilj?" Kad sam rekao da je naš cilj Republika Kosovo okružilo me njih pet-šest i počelo da udara pendrecima i pesnicama, sve dok me nisu oborili na zemlju. Nastavili su da nas tuku sve do 22 sata, ali ne tako jako. Povremeno dvatri udarca pendrekom, nogom i šakom. Mislim da su pustili one koje su prozvali iz Uroševca. Ostalo je nas oko 17. Od 23 do jedan sat iza ponoći non-stop su nas tukli. Tada su pustili još jednu grupu, ostali smo Berat Ljuža, novinar iz Kačanika, Sami Kurteši iz Prištine, Abdulah Derguti iz Podujeva, Adem Krasnići, moj bratanac iz Đakovice i ja. Redom su nas pozivali kod inspektora. Meni je s vrata rekao: "Je li bre Emine, što pričaš gluposti da ćete vi Albanci demokratijom dobiti republiku? Slušaj ti mene, kaži ostalima da jedino silom možete dobiti republiku!" Policajci koji su me vodili do izlaza utrkivali su se ko će više da me udari po leđima i glavi. Jedva sam to izdržao.

Opštinski sud za prekršaje u Uroševcu kaznio je zatvorom u trajanju od 30 dana četvero učesnika zato što su organizovali manifestaciju "Januarske vatre" bez prethodnog prijavljivanja nadležnim organima. Kaznu su izdržali u oktobru 1994. potpredsednik ogranka Demokratskog saveza Kosova Džabir Morina, predsednik Foruma albanskih intelektualaca Sulejman Bitići, predsednica omladinskog foruma Demokratskog saveza Kosova Hire Jemini i član predsedništva Odbora za zaštitu ljudskih prava iz Uroševca Hiljmi Rećica.

5.2. Prekidanje sportskih turnira

Na Kosovu uporedo egzistiraju dva sportska saveza: Sportski savez Kosova i Metohije, u okviru institucionalnog sistema Republike Srbije, koji raspolaže ustanovama i opremom za više od 30 različitih sportskih disciplina i Sportski savez Kosova koji okuplja sportiste i sportske aktiviste Albance. Prvi nastaje 1990. preduzimanjem privremenih mera prema Fondu za fizičku kulturu i svim opštinskim sportskim savezima pokrajine Kosovo. Drugi se formira u kontekstu ukupnog političkog i socijalnog organizovanja Albanaca, nakon ukidanja autonomije pokrajine Kosovo.

Uvođenjem privremenih mera većina Albanaca zaposlenih u sportskim ustanovama ostaje bez posla. Od njih 112 danas rade svega troje. Dvadeset šestog juna 1991 (državni) rukometni savez Kosova i Metohije donosi odluku o doživotnoj diskvalifikaciji rukometnih radnika Albanaca. U oktobru 1991. lokalne skupštine zabranjuju albanskim fudbalskim klubovima korišćenje javnih stadiona.

Izuzetak je napravljen u slučaju fudbalskog kluba "Vlaznimi" iz Đakovice. Fudbaleri su koristili stadion za vreme mandata predsednika opštine Đokice Stanojevića, dugogodišnjeg igrača pomenutog kluba. Kad je smenjen u aprilu 1992. fudbalski klub "Vlaznimi" je zatvoren, oduzeti su ključevi prostorija kluba, a upravi i fudbalerima je zabranjeno korišćenje stadiona. Drugi izuzetak je privremeno napravljen u Prištini. Do maja 1994. fudbalski stadion "Fljamurtari" važi kao nezabranjeno mesto za utakmice i treninge fudbalskih klubova organizovanih u (albanskom) fudbalskom savezu Kosova.

Do jula 1994. prekinute su 72 sportske manifestacije. Treninzi organizovani u prostorijama osnovnih škola, uglavnom u selima, do sada nisu izazivali veću policijsku pažnju.

Policija retko postupa kao u slučaju utakmice lokalnih fudbalskih klubova Albanaca, održane maja 1993. u Orahovcu kada je patrola pažljivo odgledala drugo poluvreme i pet minuta pre kraja prekinula utakmicu: **"Sad prekidajte, imate rezultat, a mi imamo naređenje da prekinemo utakmicu."**

Policija najčešće postupa kao na utakmici između fudbalskih klubova "Đakova" i "Besa" iz Peći, održane u selu Novoselo. Utakmicu je prekinuta u trenutku kad su igrači istrčali na livadu. Uhapšeni su predsednik kluba, član predsedništva i član stručnog tima "Đakova". Tokom sedmočasovnog ispitivanja u policijskoj stanici u Đakovici prećeno im je mogućim kažnjavanjem. Od tada, fudbalski klub "Đakova" ne učestvuje na takmičenjima fudbalskog saveza kosovskih Albanaca. Fudbalski sudija N.B. iz Gnjlana prestao je da se bavi suđenjem, nakon utakmice u selu Trn. Tom prilikom prećeno mu je ubistvom ukoliko nastavi da sudi na utakmicama između klubova koji se takmiče u nezavisnoj fudbalskoj ligi Kosova.

Sportski savez Kosova pokušavao je da zakupi sportske hale za takmičenja i rekreaciju sportista Albanaca. Početkom januara 1994. predstavnici državnog saveza odbili su zahtev uprave (albanskog) sportskog saveza u Đakovici, s obrazloženjem da je taj savez nelegalan i da ne mogu više da organizuju mali zimski turnir u fudbalu koji je 30 godina za redom održavan u januaru mesecu, u sportskoj hali u Đakovici. Kontakti (albanskog) sportskog saveza Prištine s policijskim organima završavani su istim odgovorom: "Možete da dobijete dozvolu za igranje utakmica ukoliko se uključite u srpske lige."

Praksa suda za prekršaje

Na proslavi povodom izbora sportiste godine, organizovane 28. decembra 1994. u restoranu "Šou" u blizini Prištine, uhapšeno je 25 sportista, sudija i drugih sportskih radnika Albanaca. Dvojica od njih ispitivana su tri dana u prostorijama Službe državne bezbednosti. Tom prilikom, bokser Azis Salihu, dobitnik bronzane medalje na olimpijadi u Los Angelesu, ozbiljno je pretučen. Vezan je za radijator. Vezanog su ga tukli. Ispitivači su ga primorali da tri sata provede, klečeći na kolenima.

Hajrulah Trnava, bivši policijski inspektor, obavljao funkciju predsednika sportskog saveza Prištine do 1. decembra 1994, kada je osim njega uhapšeno više od 200 članova sindikata bivših policajaca Albanaca, pretučen je u policijskoj stanici u Vučitrnu zbog toga što je krenuo na boks-meč u Kosovsku Mitrovicu.

Stonoteniski sudija T. B. upravo je sudio meč u privatnoj kafani u Kosovskoj Mitrovici, 26. septembra 1994, kada je upala policijska patrola. Na turniru je bilo svega 20 ljudi, uključujući igrače, sudije, trenere i predstavnike stonoteniskog saveza Kosova. Prilikom pretresa oduzeti su zapisnici s meča, sto za stoni tenis, dva reketa i kutija s lopticama. Sudija i četvorica igrača su uhapšeni. Istog dana predati su opštinskom sudiji za prekršaje i osuđeni na kaznu zatvora u trajanju od 40 dana. Po izricanju presude osuđeni sudija je vraćen u policijsku stanicu. Udarcima je oboren na pod, a onda su isti policajci zahtevali da ustane, da se drži uspravno i da ne jauče. Prebijenog, s polomljenim rebrima odveli su ga na izdržavanje kazne u sudski zatvor.

U slučaju stonoteniskog sudije, kao i u drugim slučajevima kažnjavanja sportista i sportskih radnika, opštinski sudija za prekršaje doneo je rešenje o odgovornosti zbog prekršaja odredbe st. 1 čl. 6, kažnjivo po čl. 15 st. 2, Zakona o okupljanju građana koji propisuje da će se novčanom kaznom do 50.000 dinara ili kaznom zatvora do 60 dana kazniti lice koje okuplja građane bez prethodne prijave.

U praksi sudova sportska takmičenja kosovskih Albanaca tretiraju se kao neprijavljeni javni skupovi. Kažnjeni sportisti upućuju se u zatvor pre pravosnažnosti rešenja o prekršaju, navodno zbog sumnje da će okrivljeni osujetiti izvršenje kazne.²

---

²Prema odredbi st. 1 čl. 2 Zakona o okupljanju građana, javnim skupom smatra se sazivanje i održavanje zbora ili drugog skupa na za to primerenom prostoru, a takvim prostorom, prema odredbi st. 2 istog člana smatra se prostor koji je pristupačan i pogodan za okupljanje lica čiji broj i identitet nisu unapred određeni i na kome okupljanje građana ne dovodi do ometanja javnog saobraćaja, ugrožavanja zdravlja, javnog morala ili bezbednosti ljudi i imovine.

U praksi, održavanje sportskih takmičenja na stadionima i u sportskim halama ne prijavljuju se policiji, s tim što je svaki klub pravno obavezan da zatraži angažovanje policije radi čuvanja reda i mira na utakmicama na kojim se očekuje veliki broj posetilaca.

5.3. Ometanje rada Demokratskog saveza Kosova

Član predsedništva odbora Demokratskog saveza Kosova u Prizrenu H. A. pozvan je na informativni razgovor polovinom aprila 1994. Ispitivan je četiri sata u vezi s partijskim aktivnostima. Nedelju dana kasnije ponovo je ispitivan o istim stvarima. Na trećem razgovoru tražili su da dostavlja podatke o aktivnosti stranke. Daljeg odlaženja u policiju spasio se tako što je prestao da učestvuje u partijskim aktivnostima.

Dvadeset i sedmog januara 1994. sastanak podgranka Demokratskog saveza Kosova u Peći držan je u privatnoj kući. Prisutno je bilo 37 članova. Blagajnik, s kojim su razgovarali istraživači Fonda, upravo je čitao izveštaj o prikupljenoj pomoći kad je domaćin javio da policija ulazi u kuću. Pojavio se komandir Paja Radulović, bivši fudbaler, u pratnji milicionera koji je nosio štap. Pitao je: "Šta je ovo, kakav je ovo skup?" Kada je treći put postavio isto pitanje blagajnik se ohrabrio:

Ovo je sastanak Demokratskog saveza. Mislim da je slobodno da se sastajemo. Paja je počeo da viče: "Kako slobodno, pička vam materina. Dok postoji srpska država to nije slobodno, a ako hoćete da držite sastanke, hajde u Albaniju!" Odmah posle toga počeo je redom da bije ljude. Neke je udarao pendrekom, a neke šutirao. Mene je udario pendrekom po grudima. Kad se završilo batinanje, tražili su nam lične karte. Počeli su da beleže podatke, išlo im je sporo pa su naredili da jedan po jedan izlazimo iz kuće. Od onog sa štapom svako je dobio po udarac. Taj drži podrum pića. Paja je izdvojio predsednika stranke Ismeta Krasnićija, vlasnika kuće i još jednog člana predsedništva za vođenje u policijsku stanicu. Predsednika su mnogo tukli. Ukupno je devet puta prebijan. Posle tih poslednjih batina iselio se s Kosova.

5.4. Prekidanje školskog krosa

Dvadeset prvog novembra 1994. policija je prekinula školski kros 1.000 albanskih učenika osnovne škole "Fan S. Noli" u Kosovskoj Kamenici, s obrazloženjem da nije uredno prijavljen.

6. Politička suđenja

Prema podacima Saveznog zavoda za statistiku u vremenu od 1983. do 1992. javnom tužilaštvu Kosova prijavljeno je 1.399 punoletnih Albanaca za krivična dela protiv društvenog uređenja i bezbednosti SFRJ, odnosno SR Jugoslavije. U istom periodu prijavljenih za ista krivična dela je tri puta manje u centralnoj Srbiji, trinaest puta manje u Crnoj Gori, a u Vojvodini je podneto ukupno 46 krivičnih prijava.

Tabela 1. Optužena punoletna lica za krivična dela protiv društvenog uređenja i bezbednosti SFRJ/SRJ, 1983-1992.

	1983.	1984.	1985.	1986.	1987.	1988.	1989.	1990.	1991.	1992.
Srbija	176	215	161	220	148	173	117	130	100	17
Centralna Srbija	39	34	32	28	18	25	30	20	15	2
Vojvodina	10	2	3	5	3	7	1	2	-	-
Kosovo	127	179	126	187	127	141	86	108	85	15
Crna Gora	11	8	8	8	10	10	6	3	1	-

Tabela 2. Osuđena punoletna lica za krivično delo protiv društvenog uređenja i bezbednosti SFRJ/SRJ, 1983-1992.

	1983.	1984.	1985.	1986.	1987.	1988.	1989.	1990.	1991.	1992.
Srbija	148	199	145	191	132	136	80	60	28	5
Centralna Srbija	26	24	23	18	15	21	22	9	12	1
Vojvodina	8	1	3	4	3	2	1	-	-	-
Kosovo	114	174	119	169	114	113	57	51	16	4
Crna Gora	9	7	5	5	10	7	4	3	1	1

Tabela 3. Optužena punoletna lica za krivična dela protiv društvenog uređenja i bezbednosti SRJ prema vrsti odluke, 1992.god.

	Ukupno	Proglaš. krivim	Nisu proglašena krivim			
			Obustav. postupak	Oslobod. otužbi	Optužba odbijena	Mere bez- bednosti
Srbija	17	5	8	2	2	
Centralna Srbija	2	1		1		
Vojvodina		-	-	-	-	-
Kosovo	15	4	8	1	2	
Crna Gora		-	-	-	-	-

Podaci o broju prijavljenih u posmatranom periodu pokazuju da protiv petine prijavljenih nije podignuta optužnica, a protiv trećine je obustavljen postupak, doneta oslobađajuća presuda ili odbijena optužba.

Pada u oči da u vremenu od 1990. do 1992. opada broj optuženih i osuđenih Albanaca. Najmanje je optuženih i osuđenih u 1992. U tim godinama, umesto suđenja pojedincima i grupama u prvom planu su druge mere državnih organa Republike Srbije. Pre svega, donošenje zakona o prestanku važenja zakona koje je donela Skupština pokrajine Kosovo, privilegijama Srba koji se vraćaju na Kosovo i o ukidanju naučnih i nacionalnih ustanova Albanaca.

U uslovima institucionalizovane diskriminacije Albanci stvaraju sistem socijalnog i političkog organizovanja, nezavisno od institucija Republike Srbije. Pod izgovorom da su sva ta udruženja prikrivene institucije albanske paradržave, državni organi Republike Srbije reaguju pojačanom represijom. Počevši od kraja 1992. posebno su upadljiva suđenja za krivična dela protiv nacionalne bezbednosti zemlje.

6.1. Krivični progon isključivo Albanaca i Muslimana

Krivični postupci za krivična dela protiv nacionalne bezbednosti zemlje vode se isključivo protiv Albanaca i Muslimana. Pokreću ih okružni sudovi na Kosovu i u Sandžaku. Svi okrivljeni odgovaraju za krivična dela ugrožavanja teritorijalne celine zemlje (čl. 116 st. 1 KZJ, kažnjivo po čl. 138 KZJ) ili za udruživanje radi neprijateljske delatnosti (čl. 136 st.1 i st. 2 KZJ). Podaci o broju optuženih i osuđenih (tabela br. 4) pokazuju da je na Kosovu sve više sudskih procesa i da se u poslednje vreme vode protiv velikih grupa, uglavnom članova udruženja i sindikata. One u okviru svojih aktivnosti ne zagovaraju niti vrše nasilje.³

Sudska praksa u 1993. i 1994.

Prema dokumentaciji Fonda za humanitarno pravo u 1993. prvostepenom presudom osuđeno je 44 Albanaca za krivično delo udruživanja radi neprijateljske delatnosti iz čl. 136, i 20 za krivično delo ugrožavanja teritorijalne celine iz čl. 116, kažnjivo po čl. 138, Krivičnog zakona SR Jugoslavije.

U 1994, do kraja decembra, optuženo je 77 Albanaca. Presudama prvostepenog suda 45 je oglašeno krivim, jedan je oslobođen optužbe, a 31 čeka održavanje glavnog pretresa. U toj godini većina optuženih (56) optužena je za "pripremanje radnji u cilju da pokušaju da otepe deo teritorije SRJ".

Tabela 4. Optuženi prema krivičnom delu i nacionalnosti, 1993. i 1994.

	1993.				1994.			
	Čl.116	Nac.	Čl.136	Nac.	Čl.116	Nac.	Čl.136	Nac.
Srbija								
Centralna Srbija	24	Musl.	-	-				
Vojvodina	-	-	-	-	-	-	-	-
Kosovo	20	Alb.	44	Alb.	56	Alb.	21	Alb.
Crna Gora			-	-	21	Musl.		

Najpre je suđeno grupama koje su navodno učestvovala u obuci u vojnim kasarnama u Albaniji, zatim pojedincima koji su navodno osnovali vojne štabove širom Kosova i Ministarstvo odbrane, funkcionerima profesionalnih i drugih civilnih udruženja, da bi krajem 1994. otpočeo krivični postupak protiv funkcionera i članova sindikata bivših policajaca, navodno albanske paramilicije.

U sudskoj praksi oba krivična dela javljaju se kao pripadništvo udruženju, pridobijanje simpatizera za određeno političko mišljenje, rasturanje letaka, formiranje komisija u okviru stranke Demokratskog saveza Kosova, stvaranje profesionalnih i drugih građanskih udruženja koji ne zagovaraju i ne vrše nasilje, prikupljanje podataka o kršenju osnovnih ljudskih prava, pa čak i pravljenje spiskova muškaraca od 16 do 90 godina.

³Delo iz čl. 116, kažnjivo po čl. 138 KZ SR Jugoslavije sastoji se u pripremanju uslova za pokušaj da se upotrebom sile ili drugim protustavnim putem otepi neki deo teritorije SRJ ili da se deo teritorije pripoji drugoj državi. Udruživanje radi vršenja neprijateljske delatnosti (čl. 136. KZ SRJ) javlja se kao stvaranje zavere, bande, grupe ili drugog udruženja lica radi vršenja krivičnih dela iz čl. 114 do 119. st. 2, čl. 120. do 123, čl. 125. do 127. i člana 132 (st. 1) ili u pripadništvu nekom takvom udruženju (st. 2).

Priznanje okrivljenih da su bili zabrinuti, uplašeni zbog čestih pretnji paravojnih grupa, te da su se zbog toga povremeno okupljali, razmišljali, razgovarali i sagledavali načine za odbranu od mogućih napada paravojnih grupa na albansko stanovništvo, nagoveštenim pretnjama preko medija, sud tretira kao "preduzimanje radnji s namerom da u datom trenutku stupe u oružanu akciju i nasilnim i protivustavnim putem otcepe Kosovo od SRJ" .

Na suđenju deseterici za formiranje takozvanih vojnih štabova, pred Okružnim sudom u Peći, predsednik Veća Dušan Mićanović sledećim objašnjenjem odbija zahtev branilaca optuženih da se pročitaju neki novinski tekstovi u kojima se piše o srpskim paravojnim formacijama i o njihovim pretnjama albanskom stanovništvu.

Po oceni suda ti članci pojedinih novinara takođe su sračunati na stvaranje haosa i razbijanje SR Jugoslavije, ovo tim pre što su mnogi od tih listova i časopisa finansiraju iz inostranstva od strane nekih organizacija i država koje nisu baš prijateljski raspoložene prema SRJ, pri čemu je sud posebno imao u vidu da su te inostrane organizacije u fazi jednog teškog stanja u SRJ, umesto humanitarne pomoći nekim od tih časopisa dostavljale roto papir. Uostalom, optuženi nisu ni trebali da čitaju takvu štampu da se kod njih ne bi pojavljivao takav strah od paravojnih organa i paravojnih formacija Šešelja, Arkana i drugih, za koje i sami optuženi znaju da nisu nijednog trenutka delovali na području odnosno na teritoriji SRJ. (Presuda K. br. 90/93. od 16. februara 1994)

U istom postupku, javni tužilac Miladin Popović, u završnoj reči na glavnom pretresu, potvrđuje da je reč o sudsko-političkom procesu:

Rizikujući da mi se prigovori da unosim politiku u sudnicu, ističem da se ovde danas ne sudi samo optuženim, već i jednoj suludoj politici koju vode čelnici političkih stranaka koje okupljaju Albance, a koji im besomučnom propagandom iz zemlje i inostranstva ispiraju mozak lažnim obećanjima da će uz pomoć Ujedinjenih nacija i Atlantskog pakta ostvariti Kosovo Republiku.

Krivično gonjenje članova i funkcionera udruženja

U maju 1994. uhapšeni su osnivači građanskog udruženja Privredne komore. Četvrti sastanak upravnog odbora bio je u toku, u privatnoj kući u naselju Aktaš u Prištini, kad je upala policija, izvršila pretres prostorije i uhapsila sve prisutne članove, njih jedanaest. Nakon viščasovnog ispitivanja većina je puštena, član upravnog odbora pušten je nakon tri dana, a trojica funkcionera, Ismail Kastrati, Sulejman Ahmetaj i Mustafa Ibrahimović optuženi su za krivično delo udruživanja radi neprijateljske delatnosti. Devetnaestog oktobra 1994. pred Okružnim sudom u Prištini, osuđeni su na kaznu zatvora u trajanju od dve do dve i po godine.

U vremenu od 17. novembra do 5. decembra 1994. uhapšeno je više od 200 članova sindikata bivših policajaca pokrajine Kosovo, navodno pripadnika albanske paramilicije. Prema informaciji Okružnog suda u Prištini, objavljene posredstvom agencije "Tanjug", jedan od pritvorenih, Ismail Raka, skočio je kroz prozor s petog sprata zgrade stanice milicije u Prištini, i smrtno stradao.

Istraženi slučajevi otkrivaju da su u ovoj akciji pripadnici Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije primenili surovije mere nego obično. U nekim slučajevima žene i drugi bliski članovi porodica osumnjičenih korišćeni su kao taoci.

Žena bišeg inspektora u Službi državne bezbednosti u Prizrenu držana je u policiji od 7 sati izjutra do 10 uveče. Pretili su joj da će je držati dok ne nađu njenog muža. Policajci koji su privodili uhapšene, prilazili su joj i dobacivali pogrdne reči. Vređali su je zato što se navodno bavi politikom. Oslobođena je pod uslovom da čim sazna, dojavu policiji gde se nalazi njen muž. U protivnom, nju i decu izbacije iz stana.

Trećeg decembra 1994, umesto osumnjičenog R. H. koji se nalazio van kuće, priveden je njegov brat. U policijskoj stanici vezali su ga lisicama za kasu. Rekli su mu da će ga držati dok se ne pojavi R. H. Oslobođen je nakon nekoliko sati, kad je njegov brat, čuvši da ga policija traži, stigao u policijsku stanicu.

Advokat Redžep Hadžimusa iz Uroševca brani četvoricu bivših kosovskih policajaca, Aljiju Kemalja, Beriša Sulejmana, Beriša Bajrama i Gaši Iljaza. Svi oni uhapšeni su 25. novembra. Prema navodima advokata dvojica njegovih branjenika ozbiljno su povređeni od strane organa unutrašnjih poslova za vreme trajanja pritvora koje je odredio istražni sudija. Kad je 13. decembra došao na razgovor, stražari su na rukama doneli okrivljenog Bajrama Berišu. Nije mogao da hoda, teško je disao, leva ruka mu je bila otečena, a leva noga ukočena. Rekao je advokatu da je četiri dana neprekidno tučen. Najteže povrede nanete su mu 9. decembra. Tad je intervenisao zatvorski lekar. Od tada, iako prima injekcije, još šest puta je batinan u prostorijama Službe državne bezbednosti. Advokat je obavestio istražnog sudiju Danicu Marinković i predsednika Okružnog suda u Prištini Miodraga Brkljača. Navodno, odgovoreno mu je da sud ne odgovara za postupke drugih organa.

Prema zapisniku o ispitivanju istražni sudija Danica Marinković uvažila je zahtev okrivljenog Avdije Mehmedovića, jednog od lidera sindikata bivših policajaca, nekadašnjeg visokog funkcionera u Službi državne bezbednosti Kosova, za odlaganjem ispitivanja zbog psihofizičke premorenosti usled fizičkog zlostavljanja od strane organa unutrašnjih poslova, neispavanosti i grčeva u stomaku zbog neuredne ishrane. Međutim, kad je okrivljeni pitao da li sud može da garantuje da od tog momenta (23. novembra 1994) do sledećeg dana u 8,00 časova neće biti ponovo zlostavljan u zatvoru, istražni sudija Danica Marinković odgovorila je da sud ne daje nikakve garancije, ali da ga, navodno, niko neće dirati.

Prilikom ispitivanja 24. novembra 1994. okrivljeni Avdi Mehmedović je obavestio istražnog sudiju da je u međuvremenu fizički maltretiran od strane stražara u zatvoru. U svojoj odbrani, između ostalog, govorio je i o aktivnosti sindikata bivših policajaca na prikupljanju podataka:

Podaci koji su nam pristizali s terena bili su različitih vrsta, počev od represije nad našim kolegama koji su došli pod udar represivnih mera srpske policije, počev od pozivanja na informativne razgovore u policiji, fizičkog zlostavljanja, pretersanja, izbacivanja iz stanova, do ubistva jednog našeg člana, našeg kolege. Druga vrsta podataka koje smo dobijali s terena odnosila se na bezbednosnu situaciju u vezi incidentnih slučajeva. Tako, imamo podatke da je izgrađen jedan podzemni objekat u blizini Komorama s otrovom i taj objekat čuvaju naoružana lica, ili na primer podatak da je MUP Srbije naoružavao Alabance u selu Beriša

s ciljem da ih u određenom trenutku zloupotrebi u međusobnom obračunu i tako da izbiju sukobi širih razmera.⁴

Do kraja januara 1995. okružni sudovi u Prištini, Gnjilanu, Peći i Prizrenu pokrenuli su istražni postupak protiv 150 članova sindikata, bivših kosovskih policajaca, pod sumnjom da su u periodu od 1991. do novembra 1994. stvorili udruženje, albansku paramiliciju, pripremali i preduzimali radnje da upotrebom sile pokušaju da ugroze bezbednost zemlje i otepe Kosovo.

6.2. Učestale povrede krivičnog postupka

Na osnovu praćenja toka suđenja, analize zapisnika o ispitivanju okrivljenih, prigovora i žalbi branilaca, kao i razgovora s nekim bivšim pritvorenicima, uočeni su prekršaji koji se na isti ili sličan način javljaju u velikom broju krivičnih postupaka, koji se vode za krivična dela udruživanje radi neprijateljske delatnosti i ugrožavanje teritorijalne celine zemlje:

6.2.1. Služba državne bezbednosti gotovo uvek određuje pritvor pre pokrenutog postupka. Uhapšeni se, često, drže u pritvoru duže od tri dana, pre izvođenja pred istražnog sudiju. Do kraja decembra 1994, vreme najdužeg trajanja nezakonitog lišenja slobode registrovano je u slučaju "Ministarstva odbrane Republike Kosovo". Neki su držani 12 dana, pre nego što su izvedeni pred istražnog sudiju.⁵

6.2.2. Po pravilu, osumnjičeni prve iskaze i priznanja daje u policijskom pritvoru, nakon fizičkog mučenja i pretnji da će biti ubijen. S upotrebom sile, pretnji ili drugih sredstava prinude nastavlja se u krivičnom postupku, posebno kad istražni sudija poveri istragu Službi državne bezbednosti.

O tome svedoče pismeni prigovori branilaca i žrtve torture. Pisma koje je Adem Salihaj, predsednik odbora Demokratskog saveza Kosova u Uroševcu, slao istražnom sudiji, čitana su na suđenju navodnom "Ministarstvu odbrane Republike Kosovo". Na glavnom pretresu detaljno je govorio o fizičkom mučenju radi priznanja da je zajedno s drugim licima formirao i postao komandant paravojne formacije u Uroševcu. Za vreme istrage, Adem Salihaj pismeno se obraća sudu zahtevajući pravo da ne bude mučen, pravo na odbranu ćutanjem i pravo viđanja s advokatom. Nekoliko prigovora zbog uskraćivanja prava optuženom uputio je i njegov advokat Bajram Keljmendi. O dugotrajnoj upotrebi sile govori i podatak da je Adem Salihaj prvi zapisnik pred ispitivačima Službe državne bezbednosti potpisao 22. februara 1994, šest meseci od dana hapšenja. Na tom zapisniku, od pet kucanih strana, 26 puta stavlja svoj potpis, nakon svakog pitanja i odgovora.

---

⁴Iz zapisnika o ispitivanju okrivljenog, sačinjen 24. novembra 1994. godine u Okružnom sudu u Prištini.

⁵Odredba st. 3 čl. 63 Krivičnog zakona Srbije propisuje kaznu zatvora od tri meseca do pet godina ako protivzakonito lišenje slobode učini službeno lice zloupotrebom svog ovlašćenja.

Na osnovu odredbe čl. 196 st. 2 i st. 3 ZKP organ unutrašnjih poslova može, izuzetno, odrediti pritvor pre pokretanja krivičnog postupka, samo ako postoji osnovana bojazan da će osumnjičeni uništiti tragove krivičnog dela. Pod takvim uslovima pritvor može trajati najduže tri dana, počevši od čaasa hapšenja. Prema odredbi st. 4 istog člana organ unutrašnjih poslova je obavezan da o tome odmah obavesti javnog tužioca.

O upotrebi sile radi postizanja priznanja svedoči Lj. J., bivši potpredsednik odbora Demokratskog saveza Kosova u selu u okolini Uroševca. Dva puta je potpisao priznanje da je sačinio spisak članova vojnog štaba za opštinu Uroševac.

Policija je došla rano izjutra 20 septembra 1993. Nisu me našli. Rekli su mojoj ženi da moram da se javim do 10 sati, u protivnom poslaće patrolu po nju i moju majku. Odazvao sam se pozivu. Primili su me šef Službe državne bezbednosti i inspektor Ratko iz Beograda. Nisu mi rekli zašto sam pozvan. Prvo su me ispitivali o aktivnostima stranke, a onda o spisku koji su pronašli kod Adema Salihaja. O tome nisam znao ništa, pa sam tako i rekao. Dva sata je trajalo saslušanje o spiskovima i imenima ljudi.

Okolo podne prebacili su me u prostorije Službe državne bezbednosti u Prištini. Inspektor Slavoljub Vujinović pokazao je spisak s imenima 208 ljudi, tražeći da kažem da li sam ja to pravio. Na listi je bilo imena starih ljudi, nekih od 90 godina. I moje ime je bilo upisano. Ponavljao sam da ne znam ko je i zbog čega pravio spisak. Tada su počeli da me tuku. Sve do 11 sati uveče. Inspektor Srboљub udario me električnim kablom po nogama i tabanima. Tukao me i onaj Ratko iz Beograda. Ređali su se. Udarali su me kolenima u grudi i rukama gde god su stigli. Jedan se drao zato što je država Srbija prinuđena da troši mnogo pendreka na Albance. Naterali su me da stanem licem prema zidu, da se pridržavam s tri prsta od svake ruke i da stojim na vrhovima prstiju. Pretili su da će mi zapaliti prste, ukoliko se pomerim. To su i uradili. Dugo sam imao opekotine po rukama. Okolo 10 sati uveče, nisam mogao više da izdržim, priznao sam da sam napravio spisak vojnog štaba. Suočili su me s Ademom Salihajem koji se jedva kretao. On je rekao da ja nisam to radio. Okolo 11 sati vratili su me u Uroševac. Odveli su me u podrum zgrade u kojoj se nalazi Služba državne bezbednosti. Nisu mi dali da jedem.

Sutradan nastavljaju s ispitivanjem. Neprestano su me psovali i tukli. Vikali su da ne mogu da živim na Kosovu i da radim za Demokratski savez Kosova. Prvi put su mi doneli jelo okolo 19 časova. Okolo ponoći odveli su me u Okružni zatvor u Prištini. Sledećeg dana sam odveden kod istražnog sudije i zamenika javnog tužioca. Nisu mi rekli zašto sam zatvoren. Samo su uzeli podatke i pitali me da li hoću advokata. U toku noći stražari me ponovo odvođe u prostorije Službe državne bezbednosti. Cele noći su me tukli i pitali za oružje i Ministarstvo odbrane. Narednih dana nisam mogao da jedem od bolova. Nisam znao da li smem da tražim lekarsku pomoć.

Na ispitivanje kod istražnog sudije priveden sam 29. septembra 1993. Moj advokat je upozorio istražnog sudiju da nema zahteva nadležnog javnog tužioca i da nije doneto rešenje o pritvoru. Branio sam se ćutanjem. Bio sam u teškom fizičkom i psihičkom stanju. Istražni sudija se pravio da ne vidi povrede na meni. Advokat je tražio da me pregleda lekar. Dozvolili su pregled nakon tri nedelje, kad su se povrede manje videle. Prvo rešenje o pritvoru dobio sam polovinom oktobra 1993. I nadalje su me noću odvodili u prostorije Službe državne bezbednosti. Nisu me tukli, pretili su mi batinama. Toliko sam bio slab, da sam 12. marta potpisao izjavu o tome da sam sastavio spisak. Morao sam. Imao sam

*strašne bolove u predelu grudnog koša i glavobolje, a oni su pretili da će me svuda udarati.*⁶

Lj. J. pušten je iz Okružnog zatvora u Prištini 17. marta 1994. U njegovu ćeliju ušao je stražar, rekao mu da je slobodan i da ide kući.

6.2.3. Iako istražni sudija može, samo izuzetno, na predlog javnog tužioca, poveriti policijskom organu ili Službi državne bezbednosti sprovođenje pojedinih istražnih radnji, u velikom broju postupaka istražni postupak odvija se kao policijska delatnost. Ima slučajeva da istražni sudija poverava Službi državne bezbednosti kompletnu istragu, nakon izjašnjavanja okrivljenog da će se braniti ćutanjem. Događa se da pripadnici Službe državne bezbednosti ispituju osumnjičenog bez pismene naredbe istražnog sudije, i to nakon izvođenja pred istražnog sudiju.⁷

6.2.4. Iako po zakonu istražni sudija može uskratiti pravo braniocu da prisustvuje izvođenju pojedinih istražnih radnji do podizanja optužnice, u praksi sud donosi rešenja kojim advokatu uskraćuje pravo da prisustvuje izvođenju svih istražnih radnji (u većini procesa, osim ispitivanja okrivljenih i saslušanja svedoka, drugih istražnih radnji i nije bilo).⁸

6.2.5. Po pravilu, isključivanje profesionalne odbrane praćeno je uskraćivanjem prava braniocima da mogu, u toku istražnog postupka, razmatrati sudska dokumenta koja se tiču predmeta. Iako zakon pominje mogućnost privremene zabrane razmatranja pojedinih spisa, u praksi zabrana se odnosi na sva dokumenta za vreme istrage do podizanja optužnice.⁹

---

⁶Određba st. 8 čl. 218 Zakona o krivičnom postupku SR Jugoslavije propisuje da se prema okrivljenom ne smeju upotrebiti sila, pretnja ili druga slična sredstva da bi se došlo do njegove izjave ili priznanja.

Prema odredbi čl. 66 Krivičnog zakona Srbije i čl. 191 Krivičnog zakona SR Jugoslavije službeno lice koje u vršenju službe drugog zlostavi, uvredi ili postupi na način kojim se vređa ljudsko dostojanstvo kazniće se zatvorom od tri meseca do tri godine.

Prema odredbi st. 1 čl. 65 Krivičnog zakona Srbije službeno lice koje u vršenju službe upotrebi silu ili pretnju ili drugo nedopušteno sredstvo u nameri da iznudi iskaz ili neku drugu izjavu od okrivljenog ili svedoka kazniće se zatvorom od tri meseca do pet godina, a odredba st. 2 istog člana propisuje najmanje godinu dana zatvora za učinioca koji je iznuđivanje iskaza vršio teškim nasiljem ili ako je takav iskaz izazvao teške posledice za okrivljenog u krivičnom postupku.

⁷Odstupanje od pravila da je istraga sudska delatnost sadrži odredba st. 4 čl. 161 Zakona o krivičnom postupku prema kojoj istražni sudija može poveriti organu unutrašnjih poslova izvršenje svake istražne radnje (pojedinačne i tačno označene) pod uslovom da se istraga sprovodi za krivična dela usmerena proriv ustavnog poretka.

⁸Prema odredbi st. 1 čl. 67 Zakona o krivičnom postupku okrivljeni može imati branioca u toku celog krivičnog postupka; odredba čl. 24 Ustava Srbije garantuje pravo na odbranu pred suduom ili drugim nadležnim organom za vođenje postupka, a odredba čl. 23 Ustava SR Jugoslavije propisuje da lice koje je lišeno slobode ima pravo da uzme branioca koga izabere.

⁹čl. 73 Zakona o krivičnom postupku obezbeđuje braniocu pravo da razmatra dokumenta i da razgleda pribavljene predmete koji služe kao dokaz, posle donošenja rešenja o sprovođenju istrage ili posle podizanja optužnice; prema odredbi st. 2 istog člana izuzetno, u toku prethodnog postupka do podizanja optužnice, može se braniocu privremeno uskratiti razmatranje pojedinih dokumenta kad to zahtevaju posebni razlozi odbrane i bezbednosti zemlje.

7. Nalazi

Politička hapšenja

Policijski organi Republike Srbije, bez razloga i mimo postupka koje propisuju zakoni Republike Srbije i SR Jugoslavije, hapse i pritvaraju veliki broj pripadnika albanske etničke zajednice. To se pre svega odnosi na članove Demokratskog saveza Kosova, profesionalnih i drugih građanskih udruženja, članove sindikata, aktiviste za ljudska prava i učesnike u proslavama političkog karaktera. Međutim, među žrtvama policijskog nasilja uočen je upadljivo veliki broj učesnika u kulturnim i sportskim događajima, kao i običnih ljudi koji ne učestvuju ni u takvim zbivanjima.

Prema nalazima u praksi pripadnici Ministarstva unutrašnjih poslova Srbije ne primenjuju odredbu čl. 15 Ustava Srbije i odredbu čl. 23 Ustava SR Jugoslavije koje garantuju svakom pravo na slobodu i bezbednost ličnosti. Iako je vlada SR Jugoslavije potpisala i ratifikovala Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, u praksi se odstupa od minimalnog uslova, propisanog u čl. 9, prema kojem niko ne može biti lišen slobode izuzev iz razloga i u skladu s postupkom u zakonu predviđenim.

Proizvoljni pretresi

Mada Zakon o krivičnom postupku SR Jugoslavije (odredbe čl. 206-210) daje više varijanti postupanja prilikom pretresanja, koje omogućavaju da se pretresanje obavi po zakonu, policija vrši pretres Albanaca i njihovih kuća na način, nesaglasan s važećim propisima.

Takvim postupanjem, pripadnici Ministarstva unutrašnjih poslova krše ustavne norme, odredbu čl. 21 Ustava Srbije i odredbu čl. 31 Ustava SR Jugoslavije, koje garantuju pravo na nepovredivost stana, i međunarodno pravo, odredbu čl. 17 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, koja garantuje da niko ne može biti izložen proizvoljnom ili nezakonitom mešanju u njegov privatan život, porodicu, stan ili prepisku.

Policijski organi na diskriminatorski način primenjuju Zakon o oružju i municiji Republike Srbije, tako što, u vezi sa sumnjom o nelegalnom posedovanju oružja, pretresaju skoro isključivo Albance i njihove kuće. Iako su beogradski mediji, nedavno, preneli izjavu Miroslava Šolevića, jednog od autora peticije kosovskih Srba kojom zahtevaju od vlasti oštrije mere prema Albancima, o navodnom naoružavanju kosovskih Srba, prvi put, 1991. i masovno, počevši od maja 1992, zvaničnog odgovora nije bilo.

Takvim postupanjem policijski organi ozbiljno ugrožavaju pravo na jednakost pred zakonom koje jamči Ustav Srbije (čl. 13), Ustav SR Jugoslavije (čl. 20) i Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (čl. 26).

Zloupotreba instituta informativnog razgovora

Tokom 1994, više od 15.000 Albanaca primorano je, zastrašivanjem ili privođenjem, da se odazove pozivu na informativni razgovor. U retkim pismenim pozivima, obično se ne navodi razlog pozivanja.

Pored članova Demokratskog saveza Kosova, profesionalnih i drugih građanskih udruženja, članova sindikata, pripadnika prosvetnih profesija, kulturnih radnika, novinara i aktivista za ljudska prava, na informativne razgovore primoravaju se i slučajni prolaznici na ulici, pod izgovorom dodatne provere identiteta.

Po pravilu, zadržavanje pod vidom informativnog razgovora traje satima, nekoliko dana za redom, ili u jednoj prilici preko 30 sati, često s obrazloženjem da građanin može, po zakonu, biti zadržan tri dana.

U praksi, informativni razgovor se vodi kao ispitivanje okrivljenog zbog učešća u političkim aktivnostima Demokratskog saveza Kosova, angažovanja u albanskim organizacijama ili udruženjima, kao i zbog određenih političkih stavova, međunarodnih kontakata i oružja koje navodno poseduju Albanci. Deca se, takođe, saslušavaju u svojstvu okrivljenog ili svedoka. Pod izgovorom prikupljanja obaveštenja, policija vređa ljude, zlostavlja, prinuđuje ih na priznanje i ozbiljno im pretilo zbog toga što se bave navodno nezakonitim aktivnostima. Među pretnjama upadljivo je zastrašivanje ponovnim fizičkim mučenjem i odvođenjem na granicu, kao najmanje sumnjivog mesta gde bi mogli biti likvidirani.

Ovakvo postupanje policije je nezakonito. Odredba čl. 151 Zakona o krivičnom postupku SR Jugoslavije propisuje da organi unutrašnjih poslova mogu i pozivati građane, pod uslovom da postoje osnovi sumnje da je izvršeno krivično delo koje se goni po službenoj dužnosti. U tom slučaju, u pozivu se mora naznačiti razlog pozivanja. Prinudno se može dovesti lice koje se nije odazvalo pozivu samo ako je u pozivu bilo na to upozoreno. Prema ovoj zakonskoj odredbi organi unutrašnjih poslova ne mogu građane saslušavati u svojstvu okrivljenog, svedoka ili veštaka.

Raspirivanje nacionalne mržnje

Nazivanjem Albanaca životinjama, kerovima koji se množe, psovanjem albanske majke, ponižavanjem pred decom, porodicom i na javnom mestu ili zastrašivanjem mogućim kažnjavanjem, ubistvom ili proterivanjem s Kosova, policija Republike Srbije postupa protivno Ustavu SR Jugoslavije (odredba čl. 50) i Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima (odredba st. 2 čl. 20) koji propisuju zabranu zagovarivanja nacionalne, rasne, verske i druge mržnje, netrpeljivosti i neravnopravnosti.

Tortura, ponižavanje i nehumano postupanje

Podaci pokazuju da policija primenjuje torturu za vreme informativnog razgovora. Vezivanje ljudi, primoravanje da satima stoje na nožnim prstima,

batinanje do gubljenja svesti i namerno udaranje po osetljivijim delovima tela obeležavaju praksu prikupljanja obaveštenja od Albanaca u 1994. Fizička sila često se koristi i prema starim, bolesnim i deci. Događa se da nastavnika Albanca tuče njegov nekadašnji kolega Srbin ili učenik, koji su se u međuvremenu zaposlili u policiji.

Iako je nanošenje telesnih povreda, gaženje dostojanstva, mučenje ili podvrgavanje drugom okrutnom, nehumanom ili ponižavajućem postupku zabranjeno Ustavom Srbije (odredba čl. 26), Ustavom SR Jugoslavije (odredba čl. 25) i Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima (odredba čl. 7), u praksi, pripadnici Ministarstva unutrašnjih poslova Srbije upotrebljavaju silu i druge mere protivpravne prinude prema Albancima, slobodno i prema svom nahodanju.

Prisvajanje imovine

Prikupljeni podaci pokazuju da pripadnici i rezervisti Ministarstva unutrašnjih poslova Srbije često upadaju u albanske kuće i nasilno iseljavaju ljude na ulicu. Više od 400 registrovanih slučajeva otkrivaju da je reč o prisvajanju imovine Albanaca i o nasilnom izbacivanju albanskih porodica iz stana koji koriste na osnovu važećeg ugovora. Nema primera da je na osnovu presude suda o iseljenju bespravno useljenog lica, neka albanska porodica vraćena u svoj stan. U praksi takođe nema primera da je Srbin, koji je prisvojio imovinu Albanca, odgovarao po zakonu, za izvršenje krivičnog dela koje izaziva ili može izazvati osećaj nespokojsva ili neravnopravnosti kod građana pripadnika drugog naroda.

Iako Ustav Srbije (čl. 34), Ustav SR Jugoslavije (čl. 51) jamči pravo svojine i pravo na nepovredivost stana (čl. 21 Ustava Srbije i čl. 31 Ustava SR Jugoslavije), nezakonitim ponašanjem pripadnika Ministarstva unutrašnjih poslova, dugotrajnim sudskim procesima i neizvršavanjem sudskih presuda velikom broju Albanaca ograničava se uživanje ovih prava.

Ograničavanje političkih prava

Okupljanje Albanaca na književnoj tribini ili povodom proslava političkog ili nepolitičkog karaktera, sastanci članova udruženja, sportska takmičenja i susreti aktivista za ljudska prava ili članova političkih organizacija s međunarodnim delegacijama tretiraju se kao zabranjene, nezakonite aktivnosti koje su usmerene protiv Republike Srbije. Sva takva okupljanja prekidaju se ili ometaju, navodno zbog prekršaja odredbe Zakona o okupljanju građana koja se odnosi na organizovanje javnog skupa i obavezu prethodne prijave. Često se događa da policija prekida sastanke lokalnih odbora Demokratskog saveza Kosova i hapsi članove s obrazloženjem da slobodno mogu da se okupljaju kad formiraju svoju državu ili u Albaniji. Po pravilu, ometanje i zabrane praćene su fizičkim nasiljem prema učesnicima skupa.

Ovakvim postupanjem policija institucionalizuje posebne uslove i ograničenja za građane pripadnike albanske etničke zajednice. Iako odredba čl. 43 Ustava Srbije i odredba čl. 40 Ustava SR Jugoslavije jamči pravo mirnog okupljanja, efektivno

vršenje i uživanje ovog prava ozbiljno je ugroženo nepravilnom primenom pravnih normi o javnim skupovima, zastrašivanjem, hapšenjem i zlostavljanjem.

S tim u vezi, u praksi se često vrši zastrašivanje aktivista albanskih političkih organizacija i običnih ljudi zbog njihovog političkog mišljenja i stavova o rešavanju kosovskog problema stvaranjem nezavisnog Kosova ili ujedinjenjem s Albanijom. Policija upada na skupove, obično lokalnih odbora političkih organizacija ili udruženja, prekida ih zato što ceni da je zabranjeno čak i razmatranje takvih stavova.

Na taj način, u suprotnosti s unutrašnjim i međunarodnim pravnim normama (čl. 45 Ustava Srbije, čl. 35 Ustava SR Jugoslavije i čl. 19 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima) uživanje slobode od uznemiravanja zbog svog mišljenja podvrgnuto je ograničenju koje propisuje policija.

Tretiranje registrovane stranke Demokratskog saveza Kosova kao zabranjene, ometanje rada lokalnih odbora i hapšenje aktivista političkih organizacija, udruženja i članova sindikata, koji u svom političkom ponašanju ne primenjuju i ne pozivaju na upotrebu sile, pokazuje se u praksi kao ozbiljna pretnja slobodnom političkom, sindikalnom i drugom udruživanju građana, pripadnika albanske etničke zajednice.

Pomenutim ponašanjem državnih organa Republike Srbije prekršene su odredbe čl. 44 Ustava Srbije, čl. 41 Ustava SR Jugoslavije i čl. 22 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima koje garantuju vršenje i uživanje prava udruživanja. Ograničenja koja primenjuje policija nisu predviđena zakonom i ne mogu se pravdati neophodnošću u interesu nacionalne bezbednosti ili zaštite prava i slobode drugih.

Politička suđenja

Podaci pokazuju da je u 1994. upadljivo povećan broj optuženih i osuđenih Albanaca za krivično delo udruživanja radi neprijateljske delatnosti iz čl. 136 ili za krivično delo ugrožavanja teritorijalne celine zemlje iz čl. 116, kažnjivo po čl. 138, Krivičnog zakona SR Jugoslavije. Sudeći po broju i obrazloženju rešenja o pokretanju istrage protiv članova sindikata bivših kosovskih policajaca, koja su doneta u decembru 1994. i januaru 1995, još najmanje 130 Albanaca odgovaraće za izvršenje krivičnog dela ugrožavanja teritorijalne celine. Prvi put, među okrivljenima, ima i građana turske nacionalnosti.

U svim takvim sudskim procesima policija ima glavnu ulogu. Pritvara i zadržava u pritvoru na osnovu zakona koji nisu usaglašeni s Ustavom SR Jugoslavije. Za vreme policijskog pritvora, primorava okrivljene na davanje lažnih iskaza, upotrebljava silu i druge mere protivpravne prinude radi postizanja priznanja. Sud ne sprečava policijsku torturu. Navodno, sud ne odgovara za postupke drugih organa. U velikom broju slučajeva ceo istražni postupak vodi Služba državne bezbednosti. Iz takve istrage isključena je profesionalna odbrana. Presude se zasnivaju na dokazima koje pribavlja policija protivno propisima krivičnog postupka.

Među optuženim i osuđenim za izvršenje krivičnih dela protiv nacionalne bezbednosti zemlje (čl. 116 i čl. 136 KZ SR Jugoslavije) najviše je članova Demokratskog saveza Kosova i građanskih udruženja. O političkim razlozima suđenja govori se čak i pred sudom. Tako, pred Okružnim sudom u Peći, javni tužilac Miladin Popović podvlači da se ne sudi samo optuženim, nego i politici stranaka koje okupljaju Albance.

U praksi, pripadništvo udruženju, osnivanje komisija registrovane stranke ili pravljenje spiskova muškaraca u određenoj starosnoj dobi tretira se kao krivično delo protiv nacionalne bezbednosti zemlje.

Sve to ukazuje da pokretanje krivičnih postupaka i suđenja za izvršenje krivičnih dela udruživanja radi neprijateljske delatnosti i ugrožavanja teritorijalne celine predstavljaju ograničavanje slobode političkog mišljenja i udruživanja .

Segregacija u školama

Istraživanje uslova u osnovnim i srednjim školama u kojima se nastava odvija na albanskom jeziku ukazuje na teške uslove koji su nametnuti pripadnicima albanske etničke zajednice. U kontekstu primene jedinstvenog nastavnog plana i programa obrazovanja, izvršeno je izdvajanje albanske dece, navodno zato što njihovi učitelji i roditelji ne prihvataju pravila i propise koja se jednako odnose na sve. Srbi s Kosova, roditelji, učitelji i školske vlasti, najpre su zahtevali, a onda podelili školsku decu po etničkom osnovu, stvaranjem izdvojenih škola za albansku decu. To je uključivalo oduzimanje ili ograničavanje korišćenja kabineta, fiskulturne sale, zvona i dvorišta za albansku decu.

U praksi se primenjuju i druge mere koje karakterišu praksu segregacije i etničke diskriminacije. Direktori i učitelji primorani su da skrivaju školsku dokumentaciju od policije koja uništava čak i potvrde o kupljenom ogrevu. Prilikom pretresanja policija oduzima novac, prikupljen od roditelja i donatora. Na meti su, pre svega, srednje škole. Informacije o poslednjim događajima otkrivaju primenu novih mera kažnjavanja nastavnika u tim školama: u decembru 1994. policija je naterala jednog nastavnika da spali knjigu hrvatskog sociologa Rudija Supeka, drugog, da to isto uradi s udžbenikom engleskog jezika, a trećeg da drži ruke na užarenoj peći.

Mišljenja i uverenja Beograđana o problemima na Kosovu

Na osnovu iskustva u sličnim istraživanjima planiran je uzorak od 220 Beograđana. Obuhvaćeno je 114 muškaraca i 106 žena, 113 do 40 godina i 107 preko 40 godina, 101 sa osmogodišnjim ili srednjom, i 119 sa višom ili visokom školom, 33 stanovnika koji u Beogradu borave manje od 4 godine i 187 s boravkom dužim od 4 godine.

Gde se nalazi Kosovo?

Od 220 ispitanih više od 4/5 (81,8%) odgovorilo je da se Kosovo nalazi u Srbiji, 28,2% da je u Saveznoj Republici Jugoslaviji, a 8,2% da se nalazi u "bivšoj Jugoslaviji". Oko 2,5% ispitanika je odgovorilo da "ne zna tačno" gde se Kosovo nalazi, a oko 1% je otpalo na ostale odgovore (u Makedoniji, u Albaniji). Nešto više mladih ispitanika smešta Kosovo pre u Srbiju nego u Jugoslaviju (32,7 : 23,4%), stariji nešto češće u Jugoslaviju (86 : 77,9%), međutim ove razlike nisu statistički značajne. Razlike po drugim obeležjima između grupa ne postoje.

Ko je Rugova?

Tačno dve trećine ispitanika (66%) zna da je Rugova predsednik Demokratskog Saveza Kosova. Deset odsto misli da je on član pokrajinske vlade Kosova, 9,1% da je predsednik Albanske Partije Rada, i 10,5% da je albanski diplomata. Obrazovaniji ispitanici i oni koji su duže u Beogradu bolje znaju ko je Rugova. U celini gledano, Rugova je poznata ličnost Beograđanima.

Šta je sada najkorisnije za kosovske Albance?

Tri četvrtine ispitanika smatra da je za Albance, u ovom trenutku, najbolje da prihvate Srbiju kao svoju državu (75,5%). Da čute i sačekaju rasplet sukoba između Srba, Hrvata i Muslimana, preporučuje im jedna petina ispitanika (19,1%); da treba da postignu međunarodnu diskusiju svog problema smatra 13,2%; da povrate raniju autonomiju smatra 11,8%. Nije zanemariv ni procenat odgovora "Da Srbija i Albanija podele Kosovo" (7,2%). Muškarci češće nego žene, i to stariji, biraju preporuku "Da prihvate Srbiju kao svoju državu."

Da li ste nekada bili na Kosovu?

Tek nešto više od tri petine ispitanika bilo je na Kosovu. Češće muškarci nego žene (73,7 : 50,9%), stariji nego mlađi (71 : 54%) i Beograđani u odnosu na skoro doseljene (67,9 : 33,3%). Važno je istaći da skoro doseljeni u Beograd očigledno nisu doseljenici sa Kosova, što je za zaključivanje u ovom istraživanju od priličnog značaja.

Da li je moguće Kosovo urediti tako da se svi koji tamo žive budu zadovoljni?

Više od tri petine ispitanih misli da je to moguće (63,6%). Češće stariji nego mlađi (79,4 : 48,7%), i češće Beograđani od skorih doseljenika (67,9 : 39,4%).

Kako biste Vi rešili problem Kosova?

Na otvoreno pitanje dobijeno je prilično bogatstvo odgovora koje bi se moglo sažeti u nekoliko kategorija.

Proterivanje ili iseljavanje Albanaca - 24,5%

Povećanje represije - 14,5%

Primena zakonskih mera - 12,7%

Naseljavanje Kosova izbeglicama - 3,2%

Vraćanje Srba na Kosovo - 1,4%

Podela Kosova na albanski i srpski deo (ili otcepljenje dela Kosova) - 3,2%

Podela Kosova između Srbije i Albanije - 2,3%

Kompromisni dijalog, pregovori, dogovori Srba i Albanaca - 10%

Davanje veće (ili vraćanje bivše autonomije) - 10%

Garantovanje jednakih ljudskih prava Srbima i Albancima - 6,4%

Ekonomski prosperitet (zapošljavanje i sl.) - 3,6%

Regulisanje nataliteta Albanaca - 1%

Politička rešenja (dozvoljavanje partija, slobodni izbori i sl.) - 6,4%

Manje obrazovani Beograđani su radikalniji i u većem procentu se izjašnjavaju za iseljenje i represiju (50,5 : 28,6). Skoro doseljeni su radikalniji od Beograđana (60,6 : 34,7%).

Ako su obrazovaniji i starosedeoci Beograda relativno protiv nasilnog iseljenja i represivnih mera, izgleda da u istoj meri nisu ni za kompromis, davanje autonomije i jednaka prava pripadnika drugih etničkih zajednica.

Napomena

Dokument Kosovski Albanci II upućen je Skupštini, Vladi, Ministarstvu za unutrašnje poslove, Ministarstvu za pravdu, Tužilaštvu i predsedniku SR Jugoslavije, kao i istim organima Republike Srbije.

Upućen je Savetu bezbednosti, Generalnoj skupštini i Komisiji za ljudska prava Ujedinjenih nacija, Konferenciji o bezbednosti i saradnji u Evropi, Evropskoj uniji, Komitetu protiv rasne diskriminacije i Komitetu protiv torture.

Pod lupom br. 17.
mart 1995.

Suđenje generalu Vladi Trifunoviću

U celoj kampanji učestvuje i sadašnji načelnik Generalštaba Vojske Jugoslavije general Momčilo Perišić. Odbio je da veštači u slučaju Trifunovića: "Kako sam mogao da budem veštak kad sam mesec dana u tašni nosio bombu da je bacim na tog izdajnika ako ga sretnem."

Vojni sud u Beogradu osudio je 26. decembra 1994. zbog krivičnog dela podrivanja vojne i odbrambene moći zemlje iz čl. 121. Krivičnog zakona SR Jugoslavije Vladu Trifunovića, general-majora u penziji, Sretena Raduškog, pukovnika u penziji, i Berislava Popova, pukovnika u penziji. Trifunović je osuđen na 11, Raduški na 7, a Popov na 6 godina zatvora. S obzirom na to da su osuđeni na vremenske kazne iznad 5 godina, sva trojica su odmah stavljeni u pritvor do pravosnažnosti presude (branioci osuđenih najavili su žalbe Vrhovnom vojnom sudu).

Zbog istih događaja i za isto krivično delo ovoj trojici je suđeno već dva puta pred Vojnim sudom u Beogradu. Oba puta su bili oslobođeni. Međutim, na žalbu Vojnog tužioca, Vrhovni vojni sud je oba puta ukinuo oslobađajuću presudu i naredio ponovno suđenje. Protivno Zakonu o krivičnom postupku, veće prvostepenog suda se svaki put menjalo, sve dok nije pronađen sastav koji je bio spreman da optužene proglasi krivim. Oba predsednika prvostepenih veća, u prva dva suđenja, bili su prinuđeni da napuste vojno sudstvo. Za razliku od toga, predsednik i sudija-izvestilac veća Vrhovnog vojnog suda ostajali su isti i oni će verovatno postupati i povodom žalbe branilaca na osuđujuću presudu. Sva suđenja, a naročito treće, prati žestoka medijska kampanja protiv optuženih u vojnim listovima i štampi bliskoj vladi u SR Jugoslaviji i Republici Srbiji.

1. Događaji zbog kojih se optuženi okrivljuju

Trifunović, Raduški i Popov se okrivljuju zbog postupaka koje su, kao visoki oficiri JNA, preduzeli tokom septembra i oktobra 1991, u vreme početka oružanog sukoba (neobjavljenog rata) na teritoriji Republike Hrvatske, u to vreme federalne jedinice SFRJ. General Trifunović bio je komandant 32. korpusa JNA i imao je sedište u gradu Varaždinu, koji se nalazi u delu Hrvatske ogromnom većinom naseljenom Hrvatima.

U tom periodu, mnoge jedinice JNA bile su blokirane u kasarnama i okružene hrvatskim jedinicama, u prvom redu vojskom Zbora narodne garde. Tokom leta 1991. iz kasarni varaždinskog korpusa veliki broj vojnika pušten je kući, tako da su starešinama Trifunoviću, Raduškom i Popovu ostali na raspolaganju regruti, u proseku stari 19 godina.

Prema iskazu veštaka na svim dosadašnjim suđenjima, general Trifunović je na kraju ostao sa 220 vojnika i 60 starešina. Broj starešina se smanjio i zbog masovnog dezertiranja pripadnika JNA hrvatske i slovenačke nacionalnosti. U toku odsudnih borbi sklonost ka napuštanju položaja bila je još veća jer se porodicama starešina, koje su živele Varaždinu, pretilo odmazdom zbog artiljerijske i minobacačke vatre JNA uperene na objekte u gradu.

Kada je uvideo da je dalji otpor uzaludan i da će dovesti do besmislenih gubitaka, general Trifunović je postigao sporazum s hrvatskim vlastima u Varaždinu, oličenim u "Kriznom štabu" i dobio je, sa svim svojim ljudstvom, bezbedan prolaz do granice Srbije, koji je uz to osigurao držeći, sve do kraja tog izvlačenja, kao taoce predstavnike tog štaba. Prema nalazu veštaka, koji je ranije prihvatio prvostepeni sud, da sporazum o povlačenju nije potpisan, snage generala Trifunovića imale su mogućnost da se održe još pet do šest dana "pri čemu iznureno ljudstvo uz višestruku brojnu nadmoćnost protivnika nije imalo šansu da preživi".

O događajima i atmosferi koja je vladala među zatočenim u kasarni, novinarima su svedočili vojnici koje je rat zatekao na redovnom služenju vojne obaveze u Varaždinu. Jedan od njih, Redžep Selimi danas ima 22 godine i živi u romskom naselju Dudare u Zrenjaninu:

Nekoliko dana pre nego što su nas napali meni su pokazali kako se rukuje minobacačem. Gađao sam MUP. Ni sam ne znam koliko sam mina ispalio. Danima posle toga gotovo ništa nisam čuo i iz ušiju mi je curela krv. Nas u komandi tukli su sa svih strana i jedinu pomoć nam je pružio pukovnik Popov koji je žestoko udarao po njima iz druge kasarne. Posle nekoliko dana shvatili smo da nam nema spasa i da ćemo svi da izginemo. Mi vojnici dogovorili smo se da poskidamo bele jastučiće, da ih istaknemo na puške i predamo se. Kad su general Trifunović i pukovnik Raduški to čuli odmah su dotrčali do nas. General nam je rekao da nas oni neće ostaviti, tražio je da se borimo i dalje, i obećao da će nam stići pomoć. Nastavili smo da se borimo, ali uzalud. Zengovci su bili blizu upada u komandu gde bi nas sve pobili. Niko nam nije pomogao i onda je general uzeo one taoce, a nama naredio da uništavamo oružje. Ja sam slomio svoju pušku.

Devetnaestogodišnji Dragan Govedarica iz sela u okolini Nikšića (Crna Gora), služio je vojnu obavezu u vojnoj policiji u Komandi Varaždina:

Nije se imalo kud. Dvadesetak dana smo bili zatočeni, a dobrih mjesec dana nijesmo imali ni struje ni vode. Nijesmo imali nikakvog izgleda da preživimo. Kad se sjetim Varaždina uvijek mi se vraća jedna te ista slika. Gledao sam kako ubijaju jednog našeg vodnika, inače Hrvata, koji je htio, možda poslednji put, da vidi ženu i djecu. Dum-dum metkom su ga pogodili u leđa. Vidio sam kako mu se rascvetao grudni koš a srce izletjelo napolje.

Dvadesetdvogodišnji Siniša Mrđa iz Elemira takođe je bio regrut u Varaždinu:

Jasno nam je svima bilo da svi možemo izginuti. Vojska je bila rascepkana, podeljena na tri mesta. Vezu među sobom nismo imali. Hrvati su baš dobro navalili. Gledao sam kako ljudi oko mene ginu. Nemaš čime da se braniš nego puškom. Teže naoružanje nalazilo se kilometar i po od Komande. A pomoći ni od kuda. Čekali smo metak ili nož. Zar je trebalo tako da završimo?

Zbog ovih borbenih dejstava Okružni sud u Varaždinu u Hrvatskoj osudio je 16. marta 1993. Trifunovića i Popova na kazne od 15 godina zatvora.

2. Tok dosadašnjih suđenja i promene u vojnom pravosuđu

Prvo suđenje održano je pred Vojnim sudom u Beogradu od 13. aprila do 17. juna 1992. Sudsko veće, kojim je predsedavao pukovnik Miloš Šaljić, oslobodilo je optužene smatrajući da su postupali u krajnoj nuždi, koja isključuje njihovu krivičnu odgovornost. Na žalbu Vojnog tužioca, Vrhovni vojni sud je ukinuo ovu presudu. Pukovnik Šaljić je bio prinuđen da napusti Sud. Prema tvrdnjama iz Vojnog kabineta predsednika SRJ, on je to učinio na svoj zahtev. Pukovnik Šaljić to nikada nije potvrdio i vrlo je verovatno da su na njega izvršeni jaki pritisci. Još jedan član veća, potpukovnik Novak Babić, ubrzo je penzionisan.

Time je postignuto da se drugo suđenje pred Vojnim sudom u Beogradu održi pred izmenjenim većem. Ovoga puta za predsednika veća određen je kapetan I klase Đorđe Dozet. To je učinjeno i pored insistiranja predsednika Vrhovnog vojnog suda, pukovnika Milovana Belića, da se Dozet ne određuje, jer je navodno imao prenizak čin da bi sudio generalu. Ovakva tvrdnja nije zasnovana ni na kakvim zakonskim propisima. I posle drugog suđenja, koje je trajalo od 12. aprila do 17. juna 1993, optuženi su oslobođeni iz istih razloga. Predsednik veća, kapetan Dozet, podneo je obaveštenje Vojnom tužiocu da je iz toka suđenja zaključio da ima osnova za sumnju da su članovi Predsedništva SFRJ, Štaba vrhovne komande (tela koje je JNA obrazovala 1991. bez ikakvog ustavnog i zakonskog osnova, verovatno da bi izbegla nadzor Predsedništva i vlade SFRJ), kao i Komanda nadređena 5. vojnoj oblasti JNA, odgovorni za dela koja se stavljaju na teret Trifunoviću, Raduškom i Popovu. Tužilac na ovaj predlog do danas nije reagovao, ali je u roku uložio žalbu na oslobađajuću presudu, koju je Vrhovni vojni sud ukinuo i vratio na ponovno suđenje pred Vojnim sudom u Beogradu. Većem Vrhovnog vojnog suda opet je predsedavao pukovnik Milovan Belić a sudija-izvestilac ponovo je bio pukovnik Sava Miladinović.

Treće suđenje bilo je zakazano za 20. juni 1994, ali je odloženo zbog navodnih procesnih smetnji. Te su smetnje bile u tome što nisu postojali dokazi da su optuženi primili pozive na suđenje. Oni su primili te pozive, a i da nisu, ovaj se podatak utvrđuje na prvom danu pretresa, a ne unapred. Vlada uverenje da je ovo odlaganje postignuto da bi se sačekalo da iz Suda ode kapetan Dozet i da se predsedavanje većem poveri pukovniku Radomiru Gojoviću, koji je u vojno sudstvo stigao iz vojnog tužilaštva, u kome je radio u trenutku kada su, po žalbi toga istog tužilaštva, ukinute dve prvestepene presude, što nije zabeleženo u analima jugoslovenskog pravosuđa. Prema tvrdnjama vojnih vlasti Dozet je mimoiden jer je navodno bio najavio da će konkurisati za sudiju civilnog suda, tj. Okružnog suda u Beogradu. Praksa je da se ponovno suđenje održava pred većem u istom sastavu, sem ako viši sud izričito i obrazloženo ne naloži da se sudi pred drugim većem. Druge predmete kapetan Dozet je dobijao sve do 1. jula 1994. i sudio je sve do 1. septembra iste godine. Da mu je predmet bio vraćen, on bi treće suđenje mogao da dovrši znatno pre 1. jula 1994, jer je poznavao predmet, s obzirom na to da je predsedavao Većem prilikom drugog suđenja.

3. Nepravilnosti na trećem suđenju pred Vojnim sudom u Beogradu

Treće suđenje je trajalo od 2. oktobra do 26. decembra 1994. i završilo se osuđujućom presudom. Ovaj proces se umnogome razlikovao od prethodnih. Pre svega, predsednik Veća pokazao je izrazitu neptrepljivost prema optuženima i njihovim braniocima i preuzeo ulogu tužioca. Odbijen je i zahtev za izuzećem jednog od sudija, generala Pantelića, neposrdno

potčinjenom generalu Cokiću, koji je u listu "Politika ekspres" izjavio da Trifunović treba da izvrši samoubistvo "da bi spasao ono malo časti što mu je preostalo". Generalu Trifunoviću postavljana su irelevantna i tendenciozna pitanja o članovima njegove porodice koji se nalaze u inostranstvu, o tome da li je u slobodnom vremenu razgledao Varaždin, dok je predsednik veća komentarisao većinu odgovora sugerišući kukavičluk optuženih. Tako je, na primer, bojazan od masakra vojnika praćena napomenom "ipak vas ne poklaše", opis pregovora s Kriznim štabom primedbom da je, ipak, "neprijatelj plakao", a staranje o članovima porodica ostalih starešina pogrdom da optuženi nisu bili tamo "da primaju žene nego da vode rat". Svedocima optužbe dozvoljavani su najuvredljiviji iskazi.

Sudski veštaci, nastavnici Vojne akademije, na trećem suđenju su promenili svoje iskaze. Iako su na ranijem suđenju pokazali dostojnu hrabrost, pa su čak tužiocu otvoreno rekli da se izvinjavaju što veštačenje nije onakvo kakvo se očekivalo, već po njihovom znanju i savesti (iskaz dat 9. juna 1993), sada su smatrali da je umesto "uporne odbrane" trebalo voditi "odsudnu odbranu" i složili se s tvrdnjama nekih nadređenih generala da su Trifunović i njegovi ljudi trebalo da se bore do poslednjeg čoveka, makar "noževima i pesnicama". Prema njihovom, već navedenom, ranijem nalazu, vojnici generala Trifunovića, da su nastavili borbu, nisu imali šansu da prežive.

Optužene su najviše teretili njihovi bivši pretpostavljeni. Među njima su se isticali generali Jevrem Cokić, koji je Varaždinskim korpusom komandovao pre Trifunovića i neposredno pre rata otišao na dužnost u Beograd, i Života Avramović, bivši komandant nadređene 5. vojne oblasti i njegov zamenik, general Andrija Rašeta. Oni su insistirali na tome da su optuženi, iako bez podrške viših komandi, mogli uspešno da se brane do poslednjeg metka i čoveka i sredstvima koja im zakonski nisu stajala na raspolaganju. Najupadljiviji primer je njihova navodna mogućnost da "mobilišu" tada nepostojeću 28. partizansku diviziju, čiji je sastav navodno bio dvotrećinski srpski. Trifunović i drugovi nisu mogli da imaju nikakva ovlašćenja da ikoga mobilišu, a nijedan oficir JNA u to vreme nije otvoreno i zakonito mogao da se ponaša diskriminišući vojnike na osnovu njihove nacionalne pripadnosti. Štaviše, stvaranje jedinice van regularnog sastava JNA bilo je, u to vreme, protivno Ustavu SFRJ, Zakonu o narodnoj odbrani i drugim zakonima koji su regulisali službu u JNA. Na drugom suđenju je ovu zamerku trebalo ispraviti time što je izraz "mobilisati" zamenjen izrazom "popuniti".

Ovakvi svedoci, koje je predsednik Suda na trećem suđenju nazvao "kompetentnim" svedocima, uživali su otvorenu naklonost sudskog veća na tom procesu. Njima je bilo dozvoljeno da vređaju i da prete optuženima i odbrani. Tako je, na primer, kada je branilac zatražio od generala Cokića da mu navede, u interesu razjašnjavanja situacije, gde su bila mobilizacijska zorišta te navodne 28. divizije, ovaj odgovorio da on to zna ali da neće da kaže i zapretio braniocu da će se s njim odračunati na drugom mestu. U tome ga je predsednik veća podržao tvrdeći da je braniočevo pitanje "provokativno". Podržao je i generala Avramovića kada je izjavio da je "predaja zabranjena" i na pitanje gde se to pravilo nalazi ironično odgovorio "a gde piše da nije zabranjena". Sličan svedok bio je i nekadašnji Avramovićev zamenik na mestu komandanta 5. vojne oblasti, general Andrija Rašeta, koji je izjavio da se na Trifunovićevom mestu ne bi predao. "Kompetentni" svedoci koji su teretili optužene bili su dovoženi službenim automobilima, dočekivani pred zgradom suda, nisu bili pretresani kao svi drugi i u pauzama su provodili vreme sa članovima veća. Svedoci koji su davali drukčije iskaze nisu uživali takav tretman, bez obzira na čin i zasluge. Tako je, na primer, bivši načelnik Generalštaba JNA, general Blagoje Adžić, redovno pretresan i nije dobio nikakve počasti koje bi odgovarale njegovoj vojnoj reputaciji.

4. Profil glavnih svedoka optužbe i pritisak vojne hijerarhije na pravosuđe

Ponašanje van suda najvažnijih generala - svedoka je vrlo indikativno i svedoči o pozadini ovoga suđenja. I general Cokić i general Avramović bili su vrlo delatni u Hrvatskoj pre izbivanja sukoba. Iz toka suđenja moglo se zaključiti da su spadali u one oficire koji su pripremali raspad Jugoslavije i organizovali tamošnje Srbe u tu svrhu, zanemarujući svoje podređene i njihovu sudbinu. Taj tip oficira se, blago rečeno, odlikovao sklonošću nerealističnim avanturama. O tome svedoči karijera generala Cokića nakon što je napustio Varaždin. U sukobima u Hrvatskoj on je bio komandant Operativne grupe JNA za Istočnu Hercegovinu i Dalmaciju i u tom svojstvu komandovao je operacijama oko Dubrovnika. Između ostalog, on je želeo da u Dubrovniku uspostavi "Dubrovačku republiku", koja bi se otepile od Hrvatske, i u srpskom interesu hteo je da "oslobodi" koridor kroz Ljubuško i Livanjsko polje sve do Splita, Zadra i Šibenika, koji bi bili granica nove Srbije i obezbedili joj izlaz na more.

General Cokić, kao komandant Prve armije, u vremenu između drugog i trećeg suđenja organizovao je savetovanje "o radu pravosudnih organa u Prvoj armiji". Na tom savetovanju, na kome je vidno (kao član radnog predsedništva) učestvovao i predsednik Vrhovnog vojnog suda, pukovnik Milovan Belić, uporno se - očigledno aludirajući na ponašanje Vojnog suda u Beogradu - govorilo o "pogrešnom tumačenju autonomije suda", a sam general Cokić je izjavio da "postoji velika podvojenost u delovanju između organa komandovanja i pravosudnih organa, *ponekad i odsustvo saradnje* (kurziv dodat)". U odgovoru na pismo branioca optuženih, koji je ukazao na prirodu ovoga savetovanja, Vojni kabinet Predsednika SR Jugoslavije Zorana Lilića otkrio je 28. septembra 1994. da su slična savetovanja održana i u Drugoj i u Trećoj armiji, ali je tvrdio da je njihova priroda bila rutinska i posvećena "preventivnom delovanju svih pripadnika Vojske Jugoslavije i pravnih organa van pravosuđa, da se spreči izvršenje krivičnih dela, odnosno da se počinioци na vreme otkrivaju i protiv njih povede krivični postupak".

U celoj kampanji učestvuje i sadašnji načelnik Generalštaba Vojske Jugoslavije general Momčilo Perišić. Na sastanku sa sudijama i tužiocima Vojnog suda u Beogradu, Vrhovnog vojnog suda, Vojnog tužilaštva pri V.P. 2082 Beograd i Vojnog tužilaštva Vojske Jugoslavije, sudija kapetan I klase Đorđe Dozet zamerio je generalu Perišiću što je odbio da veštači u slučaju Trifunovića. Na to je general Perišić navodno odgovorio: *"Kako sam mogao da budem veštak kad sam mesec dana u tašni nosio bombu da je bacim na tog izdajnika ako ga sretnem."*

5. Medijska kampanja protiv optuženih

Isto tako je, opet uz vidno učešće generala Cokića, organizovana medijska kampanja protiv optuženih, prvenstveno u vojnim listovima "Narodna Armija" (npr. broj od 28. septembra 1991) i "Vojska" (npr. broj od 4. februara 1993) i u vlasti vrlo bliskom dnevnom listu "Večernje novosti" (npr. 5. februar 1993). Visoki funkcioner JNA pukovnik Ljubodrag Stojadinović u listu "Vojska" od 21. aprila 1994, između ostalog tvrdi da je Trifunović "predao golemu jedinicu i za to dobio umetničku sliku kao znak male pažnje" a ostali mediji da se Varaždinski korpus "predao bez ispaljenog metka". Sam general Cokić je u "Večernjim novostima" (5. februar 1993) prejudicirao krivicu Trifunovića i drugova, tvrdeći da

pravosudni organi treba samo da "utvrde stepen njihove krivice". U tome je, izgleda, bilo "odsustvo saradnje" između organa komandovanja i vojnog pravosuđa.

Nalazi

U slučaju trojice oficira nekadašnje JNA, prava optuženih na ispravno i nepristrasno suđenje i na humano postupanje za vreme lišavanja slobode, zagarantovana jugoslovenskim zakonodavstvom i članovima 9. 10. i 14. Pakta o građanskim i političkim pravima koji obavezuje SR Jugoslaviju, ozbiljno su povređena.

Upornost s kojom se suđenja ponavljaju da bi se došlo do osude, drastično visoke kazne, niz grešaka u postupku Vrhovnog vojnog suda i Vojnog suda u Beogradu, stalno menjanje prvostepenog veća uz uklanjanje sudija iz vojnog pravosuđa, otvoreni pritisci na sud od strane vojnih organa i kroz medijsku kampanju, u kojoj učestvuju visoki oficiri, različiti tretman podobnih i nepodobnih svedoka, promene veštačenja istih veštaka itd. ukazuju na to da postoji velika odlučnost da se Trifunović, Raduški i Popov po svaku cenu oštro kazne.

Na pozadinu te odlučnosti vojnih vlasti baca svetlo okolnost da vojni tužilac nikada nije postupao povodom prijave predsednika Veća, kapetana Dozeta, da se povede postupak radi utvrđivanja krivice politički i vojno nadređenih lica i organa, koji su po njegovom mišljenju verovatno stvarno odgovorni za nerazumno ponašanje i dezorijentaciju JNA u operacijama u Hrvatskoj i drugde 1991. Neki od njih su glavni svedoci i optužitelji na sudu i predvodnici medijske kampanje protiv Trifunovića i ostalih.

Fond za humanitarno pravo smatra da je ovaj proces korišćen kao sredstvo za manipulaciju, s ciljem da se skrene pažnja s političkog i vojnog vrha nekadašnje SFRJ, i potvrdi njihova teza da je za njihove neuspehe i uzaludno žrtvovanje ljudi kriva nečija "izdaja". Da u toj izdaji ne bi učestvovali samo nesrbi, morali su se naći i srpski "izdajnici". Tome odgovara i nekrofijska izjava jednog generala da su "Srbiji bili potrebni mrtvi heroji, a ne živi vojnici".

Medjutim, Fond smatra da ovaj proces u nastavcima ima još jednu poraznu dimenziju. U ratnim zbivanjima, koja su počela 1991, pokazalo se da je u vojnim školama JNA proizvela veliki broj oficira koji nisu bili samo vojnički nekompetentni, nego i spremni da pravila međunarodnog prava podrede ideologizovanom nacionalnom interesu. To se pokazalo u načinu vođenja operacija, koji se nije zasnivao na vojnim potrebama, a posebno se ispoljio u neopravdanom masovnom rušenju naselja (Vukovar, Sarajevo, Mostar, donekle i Dubrovnik), u tretiranju protivnika kao nižih bića nedostojnih ljudskih obzira, a ne kao ratnih zarobljenika (odvođenje zarobljenika u zatvore i koncentracione logore, njihovo korišćenje za zabranjenje poslove, kao što je raščišćavanje minskih polja itd.) i u lakomislenom žrtvovanju neiskusnih vojnika u nepromišljenim i slabo planiranim operacijama. Optuženi Trifunović, Raduški i Popov razlikovali su se od njih, jer su se ponašali kao profesionalni vojnici, koji moraju da poštuju pravila humanitarnog prava, ljudska prava državljana SFRJ i norme svoga poziva.

Mobilizacija izbeglica u Srbiji

"Zašto su uopšte dolazili ovamo! Ili su očekivali da će njihova ognjišta braniti neko drugi", kaže dr Mirjana Marković u svom dnevniku, objavljenom u magazinu "Duga"¹⁰

Počevši od 12. juna 1995, u Republici Srbiji sprovodi se mobilizacija za vojne potrebe vlasti sa Pala i iz Krajine. U Republici Crnoj Gori nije zabeležen nijedan slučaj prisilne mobilizacije. Mobilizaciju sprovodi Ministarstvo unutrašnjih poslova (MUP) Republike Srbije, uz pomoć Vojske Jugoslavije (VJ), i uz povremeno učešće vojne policije iz Krajine. Mobilišu se izbeglice, ali i državljani SR Jugoslavije. Policija sprovodi racije širom Srbije. Na ulicama, pijacama, u restoranima i studentskim domovima. Izvlači ljude iz autobusa, sa radnih mesta, pa čak i sa maturalnih svečanosti.¹¹ Mobilisane odvoze u posebne (sabrne) centre, a odatle ih transportuju na teritoriju Krajine i u Bosnu. Prilikom pokušaja da izbegnu nasilno odvođenje u ratno područje nekoliko ljudi je ozbiljno povređeno. Arheolog, poreklom iz Rogatice (Bosna), zadobio je ozbiljne povrede, skočivši preko terase u trenutku kada je policija opkolila i upala u njegov stan. Izbeglica iz zapadne Slavonije (Hrvatska), teško je ranjen rafalom iz automatske puške kada je pokušao da pobjegne iz sabirnog centra u Sremskoj Mitrovici.¹²

Sudeći prema informacijama koje su iznete u medijima prisilna mobilizacija je započeta i organizovana na osnovu dogovora između vlasti Republike Srbije i Krajine. Dnevni list "Politika", u tekstu objavljenom 16. maja 1995 ("Krajišnici dolaze u pomoć"), poziva se na visokog oficira Vojske Krajine koji otkriva da akcija dovođenja vojnih obveznika koji borave u SR Jugoslaviji ima podršku jugoslovenskih vlasti.¹³ U jeku akcije, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije izdalo je saopštenje kojim odriče izvođenje bilo kakve mobilizacije.¹⁴ Navodno, MUP samo "organizovano kontroliše osobe koje nisu državljani naše zemlje i nemaju prijavljeno boravište ili prebivalište niti regulisan status izbeglice". Međutim, brojni slučajevi prijavljeni Fondu za humanitarno pravo, drugim nevladinim organizacijama za ljudska prava u Beogradu, kao i izveštaji u nevladinim medijima ukazuju da je u toku mobilizacija koja se, po načinu izvođenja, brutalnosti i masovnosti, provodi u formi lova na ljude. Prema procenama iz više nezavisnih izvora, u vremenu od 12. do 24. juna 1994, nekoliko hiljada ljudi iz Srbije (između 2.000 i 4.000), protiv njihove volje, odvedeno je u ratna područja Bosne (pod kontrolom Pala) i Krajine.

---

¹⁰Duga, 24. jun 1995, str. 5, Dnevnik dr Mire Marković "Patriote iz Bosne i Srpske Krajine sa stanom u Beogradu"

¹¹Naša Borba, 15. juni 1995, str. 2, "Milicija odvodila mladiće sa maturalne večeri", prema izveštaju, u noći između 12. i 13. juna policija je privela "između 35 i 40 mladića čija boravišta su po ličnim ispravama u RSK".

¹²Vreme, 26. jun 1995, str. 13-15, "Danak u krvi", Naša Borba, 24-25. jun, str. V, "Spoznaja besmisla."

¹³Politika, 16. juni 1995. str. 7, "Krajišnici dolaze u pomoć"

¹⁴Saopštenje je preneo Tanjug, a objavile sve dnevne novine. Za tekst vidi npr., Večernje Novosti, 25. jun 1995, str. 9, "Kontrola a ne mobilizacija"

1. Pravne norme o izbeglicama

Položaj izbeglica u Srbiji regulisan je Konvencijom o statusu izbeglica, Protokolom o statusu izbeglica i Zakonom o izbeglicama Republike Srbije. Jugoslavija je potpisala i ratifikovala Konvenciju i Protokol i oni obavezuju sve državne organe na njenoj teritoriji.¹⁵

Ustav SR Jugoslavije propisuje da su međunarodni ugovori, u ovom slučaju Konvencija i Protokol, sastavni deo jugoslovenskog pravnog poretka i da se imaju savesno izvršavati (član 16 Ustava SRJ). Prema tome, svaki nesklad između Zakona o izbeglicama Republike Srbije i Konvencije mora se tumačiti u korist Konvencije, jer je to jedini način da SR Jugoslavija ispunjava svoje međunarodne obaveze u dobroj veri, kao što to njen Ustav nalaže.

Takođe, Ustav propisuje da stranac na teritoriji SR Jugoslavije ima sva prava koja su utvrđena Ustavom, saveznim zakonom i međunarodnim ugovorima (član 66 Ustava SRJ). Izbeglice su po definiciji stranci, jer niko ne može biti izbeglica na teritoriji sopstvene zemlje i prema tome imaju sva prava koja priznaju međunarodni ugovori koje je SR Jugoslavije ratifikovala, pa prema tome i sva prava koja im daje Konvencija o statusu izbeglica. Znači, prava koja izbeglici daje Konvencija su zagarantovana Ustavom SR Jugoslavije, što je još jedan razlog da u slučaju neusklađenosti Konvencije i Zakona o izbeglicama Republike Srbije, Konvencija ima prednost. Jer, svi propisi doneti na teritoriji SR Jugoslavije, pa time i Zakon o izbeglicama, moraju biti saglasni sa Ustavom SR Jugoslavije (član 115 Ustava SRJ).

Prema Konvenciji i Protokolu, izbeglica je svako lice koje je došlo u Jugoslaviju iz opravdanog straha da će, u zemlji u kojoj živi, biti progonjeno zbog svoje rase, vere, nacionalnosti, pripadnosti nekoj socijalnoj grupi ili svojih političkih mišljenja (član 1 A/2/ Konvencije i član 1/2/ Protokola).

Zakon o izbeglicama Republike Srbije koristi užu definiciju izbeglice (čl.1) nego Konvencija i Protokol. S obzirom na to da ovi međunarodni dokumenti aktom ratifikacije postaju deo nacionalnog zakonodavstva, izbeglicom se mora smatrati svaka osoba koja je obuhvaćena definicijom izbeglice u Konvenciji i Protokolu, bez obzira na to da li njen status izbeglice priznat ili nije na osnovu Zakonu o izbeglicama Republike Srbije.

Mobilizacija izbeglica za vojne potrebe vlasti sa Pala i u Krajini, uključuje, naravno, prinudno vraćanje izbeglica na te teritorije. Zakon o izbeglicama Republike Srbije u članu 18 (4) propisuje da izbeglica gubi prava koja mu taj zakon daje ukoliko "odbije povratak u mesto prebivališta kad se za to steknu objektivni uslovi". Sve ovo nije u skladu sa Konvencijom koja određuje da država u kojoj se izbeglica nađe ne sme da ga protera ili vrati silom tamo gde bi njegov život ili sloboda bili ugroženi zbog njegove rase, vere, državljanstva, pripadnosti nekoj socijalnoj grupi ili političkih mišljenja (čl. 33 Konvencije)¹⁶ Dalje, slučaj svakog izbeglice se mora razmatrati posebno, i nije moguće proterivati ili vraćati čitavu grupu izbeglica. Izričito je zabranjena diskriminacija između izbeglica prema tome iz koje zemlje dolaze (čl. 3 Konvencije).

---

¹⁵Za Konvenciju vidi Dod. Sl. l. FNRJ 7/60, a za Protokol Sl. l. SFRJ 15/67. Savezna Republika Jugoslavija je proklamovala kontinuitet sa SFR Jugoslavijom, i prihvatila "materijalne i druge obaveze koje je preuzela SFRJ". Vidi Preambulu Ustava SRJ i član 10 Ustavnog zakona za sprovođenje Ustava SR Jugoslavije.

¹⁶Vidi takođe, Smilja Avramov i Milenko Kreća, *Međunarodno javno pravo*, str. 255 (1990)

2. Junska mobilizacija

Sa masovnim hapšenjem i odvođenjem izbeglica u vojne centre širom Srbije krenulo se u noći između 11. i 12. juna 1995. Mobilizaciju sprovode pripadnici Ministarstva unutrašnjih poslova Srbije, uniformisani i u civilu, a ima podataka da u tome učestvuju i pripadnici vojne policije bosanskih Srba. Prvih dana izbeglice su odvođene iz svojih kuća. Usledile su racije. Beogradska organizacija "SOS telefon za žrtve diskriminacije" uočila je da su posebno na udaru muškarci sa ličnim kartama izdatim u Srbiji, koje su obeležene slovima a "T" ili "G", kao i oni sa putnim ispravama koje nose oznaku "ST". Navodno, ova slova znače da je osoba rođena ili živela do rata u Hrvatskoj ili u Bosni i Hercegovini.

Policija uglavnom dolazi noću i mobilisani se, u najvećem broju slučajeva, hapse. Prema informacijama kojima raspolaže Fond, gotovo da nema slučaja da je nekome od mobilisanih prethodno uručen vojni poziv. Ljudima se naređuje da krenu i da će naknadno dobiti objašnjenje. U velikom broju slučajeva mobilisani su privedeni sa lisicama na rukama. Nevladin list "Naša Borba" je izvesto da je u Hrtkovcima i Nikincima policija nasilno ulazila u kuće, tukla i pretila porodicama onih koji su se skrivali od mobilizacije.

Informacije pokazuju da se mobilisani odvođe u vojne centre u Sremskoj Mitrovici (Vatrogasni dom), Beogradu ("Bubanj potok"), Pančevu, Valjevu ("V puk"), Sremskoj Kamenici, Priboju, policijske objekte (objekat MUP Srbije u Beogradu u Volginoj ulici 9), kao i u sabirne centre, specijalno otvorene za ovu priliku. Novinari nedeljnika "Vreme" i dnevnog lista "Naša Borba" potvrđuju navode rodbine mobilisanih da se sabirni centri nalaze u dvorištu saobraćajnog preduzeća u Novom Sadu, u Nišu, gde se skupljaju mobilisani iz južne Srbije, i Kragujevcu. Prema navodima SOS telefona za žrtve diskriminacije, sabirni centar postoji i u Užicu.

U ovim sabirnim centrima mobilisani se tretiraju kao uhapšenici. Kada je pokušao da pobjegne iz sabirnog centra u Sremskoj Mitrovici čuvari su pucali u Mirka Drljaču iz Hrtkovaca i ranili ga u obe noge. Prema izveštaju nedeljnika "Vreme" sabirni centar u Sremskoj Mitrovici čuvaju naoružani policajci Republike Srbije i iz Krajine, a viđeni su i pripadnici Srpske dobrovoljačke garde Željka Ražnjatovića Arkana. Straža navodno ima i puškomitraljeze.

Mobilisani su odatle transportovani u Krajinu i u Bosnu. Nema saznanja da su neke grupe prebačene u istočnu Slavoniju ili Baranju. Telefonski pozivi mobilisanih njihovim porodicama kazuju da ih je najviše locirano oko Knina, Plitvica, Korenice, Obrovca i Gradačca (Krajina), a da je između 19. i 23. juna najviše odvedenih u pravcu Ilijaša, Goražda, Kostajnice (kasarna "Volinja") i na aerodrom Željevo u blizini Bihaća (Bosna). Prema informacijama Fonda, odvedeni se drže u kasarnama.

3. Tri kategorije mobilisanih

Podaci govore da su među mobilisanim gotovo jednako zastupljne izbeglice koje imaju status izbeglica prema Zakonu o izbeglicama Republike Srbije, kao i izbeglice koje nemaju regulisan status.

3.1. Izbeglice sa priznatim statusom

Gospođa Bratislava Morina, komesar za izbeglice Republike Srbije, navodno nema informacije da se sprovodi mobilizacija izbeglica. Predstavnicima UNCHR u Beogradu odgovorila je da se njoj ljudi nisu javljali tražeći zaštitu.¹⁷ Saopštenjem za javnost, Ministarstvo unutrašnjih poslova Srbije je negiralo da sprovodi mobilizaciju izbeglica. Navodno, reč je o kontroli lica koja nelegalno borave u Republici Srbiji, i pri tom prema osobama za koje je utvrđeno da se "bave krivičnim delima, prekršajima, uznemiravanjem građana, izazivanjem tuča i drugim deliktima..." primenjuju "zakonom utvrđene mere i ukidanje mogućnosti da nelegalno uživaju gostoprimstvo u Republici Srbiji".

Nasuprot ovim izvorima, informacije Fonda za humanitarno pravo (više od 200 registrovanih slučajeva koji ukazuju na rasprostranjenost prinudnog odvođenja), podaci drugih nevladinih organizacija za ljudska prava, kao i izveštaji nevladinih medija pokazuju da su muškarci sa priznatim izbegličkim statusom mobilisani širom Srbije: u Bačkoj Topoli, Beogradu, Pančevu, Paraćinu, Somboru, Šidu, Zemunu, okolini Zrenjanina, Velikom Gradištu, Sremskim Karlovcima, Šidu, Kragujevcu, Nišu itd. Više nezavisnih izvora potvrđuju da nasilnu mobilizaciju sprovode pripadnici Ministarstva unutrašnjih poslova Srbije. Ti izvori navode da sabirne centre čuvaju, između ostalih, pripadnici policije Republike Srbije.

Ovakvim postupkom izvršeno je nasilno premeštanje izbeglica sa teritorije Republike Srbije. Postupljeno je protivno Konvenciji o statusu izbeglica koja zabranjuje proterivanje ili vraćanje izbeglice silom na granice teritorije gde bi njegov život ili sloboda biti ugroženi. Izbeglice sa priznatim statusom se mogu proterati jedino ako to zahtevaju interesi nacionalne bezbednosti i javnog reda (član 32 Konvencije). Međutim, i tada, dozvoljeno je samo pojedinačno proterivanje - ako određeni izbeglica ugrožava nacionalnu bezbednost ili javni red. U tom slučaju se izbeglici mora dati razuman rok da pronade neku drugu zemlju koja će ga primiti. Proterivanje čitave kategorije izbeglica, u ovom slučaju onih koji su poreklom iz Hrvatske ili Bosne, nije dozvoljeno (član 3 Konvencije). Iz ovih razloga, sprovođenjem mobilizacije izbeglica sa regulisanim statusom MUP Srbije krši zakone SR Jugoslavije.

3.2. Izbeglice sa neregulisanim statusom

Državni organi Republike Srbije su povodom mobilizacije često isticali da je samo reč o kontroli lica koja se ilegalno nalaze u Republici Srbiji. U stvari, "ilegalno" znači da se radi o izbeglicama kojima nije priznat status prema Zakonu o izbeglicama Republike Srbije. Međutim, kao što je gore već istaknuto to ne znači da ove osobe nisu izbeglice prema Konvenciji o statusu izbeglica.

Bez obzira na to da li im je status regulisan ili ne, sve osobe koje su obuhvaćene definicijom pojma "izbeglica", date u Konvenciji i Protokolu, uživaju sva prava koja im Konvencija daje. Naravno, one nemaju prava i povlastice koje im pruža Zakon o izbeglicama Republike Srbije. Međutim, proterivanje i vraćanje izbeglica Konvencija detaljno reguliše i pri tom na jednak način tretira i izbeglice sa regulisanim statusom i one čiji status nije regulisan.

Čak i ako žele da im uskrate "gostoprimstvo", kako se to kaže u saopštenju Ministarstva Republike Srbije, državni organi ne mogu izbeglice, čiji status nije regulisan, proterivati tamo

---

¹⁷ *Naša Borba*, st. 3, 21.5.1995, "Otvoreno kršenje Konvencije" - portparol UNCHR - Aleksandar Đorđević

gde će im biti ugroženi život ili sloboda, odnosno ne smeju ih predavati vojnim organima na Palama ili u Krajini, jer je to protivno Ustavu i propisima SR Jugoslavije.

3.3. Osobe sa jugoslovenskim državljanstvom

Među mobilisanim su i državljani SR Jugoslavije, vojni obveznici Vojske Jugoslavije. Reč je o licima koja imaju neke veze sa Hrvatskom ili Bosnom, najčešće onima koji su rođeni ili nekad živeli i radili tamo. Iako još nije usvojen zakon o državljanstvu SRJ, i nije jasno ko su jugoslovenski državljani, može se sa priličnom sigurnošću reći da su to barem svi oni koji imaju republičko državljanstvo Srbije i Crne Gore, a takođe i oni koji su služili u Vojsci Jugoslavije, pošto to samo mogu činiti državljani SR Jugoslavije. MUP Srbije je u svom saopštenju priznao (i izrazio žaljenje) da je "zbog nepotpunih podataka ili pojedinačnih propusta došlo i do jednog, doduše veoma malog, broja grešaka u utvrđivanju identiteta u primeni mera, što se ispravlja prilikom kontrole". Međutim, i sa ovakvim objašnjenjem ne može se otkloniti sumnja da su učinjena krivična dela protivpravnog lišenja slobode i otmice, koja su kažnjiva prema Krivičnom zakonu Republike Srbije (članovi 63 i 64).

Zbog načina na koji je mobilizacija vršena, građani nisu imali nikakvu priliku da odbrane svoja prava kao državljani SRJ. Odvođeni su sa lisicama na rukama, često usred noći, i tek posle višednevnog raspitivanja njihove porodice su bile u mogućnosti da saznaju gde su odvedeni. Na primer, Čedomir Atlija iz Stare Pazove priveden je 13. juna 1995. i tada mu je uručen poziv na službu u Vojsci Krajine. Atlija je državljanin SRJ koji živi u Staroj Pazovi od 1978, od kada je uveden u vojnu evidenciju opštine Stara Pazova. Bio je čak pozivan na vojne vežbe Vojske Jugoslavije.¹⁸ Fond za humanitarno pravo raspolaže podacima o brojnim sličnim slučajevima prisilne mobilizacije državljana SRJ.

Nalazi

Masovna mobilizacija koja je započela 12. juna u Srbiji i koju sprovode njeni državni organi, protivustavna je i predstavlja kršenje međunarodnih obaveza SR Jugoslavije. Mobilisanim osobama, bez obzira na to da li su izbeglice ili državljani SR Jugoslavije nije data mogućnost da se pozovu na svoja prava, garantovana Konvencijom o statusu izbeglica. Oni su tretirani kao pritvorenici. Pre prebacivanja u ratno područje u Krajinu ili u Bosnu držani su u sabirnim centrima, opkoljeni naoružanom policijom.

Najtiražniji zvanični mediji u Srbiji prećutkuju mobilizaciju. Veoma gledana emisija televizije Studio B pokazala je da Beograd (a takođe i Srbija) svesrdno podržava mobilizaciju izbeglica. Protiv je da se u rat šalju državljani Jugoslavije, ali je saglasan da sve izbeglice treba vratiti "tamo odakle su došle". Netrpeljivost prema izbeglicama pojačavaju neki visoki partijski funkcioneri i predstavnici državnih organa, koji u svojim izjavama nazivaju izbeglice uzurpatorima prava državljana Srbije i preporučuju njihovo vraćanje silom, navodno u ime odbrane njihovih ognjišta.

---

¹⁸Pismo Dragana Vujovića, advokata Čedomira Atlije, u *Našoj Borbi*, 20. jun 1995, str. 15, "Mobilišu se i državljani SRJ". Uz pismo je objavljena i kopija vojnog poziva uručenog Atliji od Vojske Krajine.

Tokom akcije "Oluja" (navodno tako je policija nazvala junska mobilizaciju) državni organi su se često pozivali na Zakon o izbeglicama Republike Srbije. Međutim, više odredbi ovog zakona je u suprotnosti sa Konvencijom o statusu izbeglica. Beogradski SOS telefon za žrtve diskriminacije je pre godinu i po dana dao inicijativu za pokretanje postupka za ocenu ustavnosti i zakonitosti ovog zakona. Do danas, Ustavni sud SR Jugoslavije nije odgovorio.

Fond za humanitarno pravo naglašava činjenicu da je među prisilno mobilisanim veliki broj muškaraca koji su tokom oružanih sukoba na teritoriji bivše Jugoslavije izbegli u Srbiju. Velika većina njih nema priznat status izbeglice, prema Zakonu o izbeglicama Republike Srbije, zato što to nisu tražili iz straha da ne budu žigosani kao dezertteri i kao takvi prinudno vraćeni na teritoriju pod kontrolom vlasti sa Pala i iz Krajine. Njihovo odbijanje da učestvuju u ratu može se smatrati vidom izražavanja političkog mišljenja. Hiljade i hiljade izbeglica koje se danima skrivaju (čak i u šumama), na ovaj način kazuju da ne odbijaju da učestvuju u ratu iz ličnog ili religioznog ubeđenja (tzv. "prigovor savesti"), nego ne pristaju na učešće u ovom i ovakvom ratu. Šta bi se moglo dogoditi prisilno odvedenim u Bosnu i Krajinu, otkriva nedavno objavljena presuda Vojnog suda u Banja Luci, kojom su lekari Dragan Popović i Vladislava Vekić osuđeni na višegodišnje kazne zatvora zbog bekstva iz srpskih oružanih snaga i izbegavanja vojne službe.¹⁹

Fond za humanitarno pravo smatra da je vlast Republike Srbije odgovorna za organizovanje prinudnog povratka izbeglica u Krajinu i Bosnu. Tim postupkom, izložila je opasnosti i riziku da budu uhapšeni ili suđeni svi oni koje vlasti bosanskih i krajiških Srba prepoznaju kao dezerttere i "nacionalne izdajnike".

Prema poslednjim informacijama i podacima Fonda,, saznatim i prikupljenim u vremenu od 24. do 30. juna 1995, junska mobilizacija je zaustavljena u noći između 23. i 24. juna. Odvedeni u Bosnu i Krajinu javljaju da tamo vlada nezadovoljstvo brojem prinudno vraćenih. Prema njihovoj proceni , prinudno dovedeni biće zadržani dok postoje vojne potrebe, a skladu sa njima biće organizovane nove mobilizacije.

Napomena

Dvadeset i šestog juna 1995. dnevni list "Naša Borba" i nekoliko lokalnih nevladinih medija, preneli su poziv Fonda oštećenim, i rodbini prisilno odvedenih, da se obrate advokatima ove organizacije radi podnošenja krivičnih prijava protiv pripadnika policije Srbije, zbog sumnje da su izvršili krivična dela protivpravnog lišavanja slobode, otmice i nezakonitog proterivanja izbeglica i jugoslovenskih državljana.

---

¹⁹Dva lekara iz Republike Srpske osuđeni su zbog izbegavanja vojne službe na dvanaest i osam godina zatvora. *Naša Borba*, 17-18.jun 1995, str. 3, "Drakonske kazne dezertterima". Teško je poverovati da će sudovi u Krajini imati više milosti prema dezertterima.

Suđenje generalu Vladi Trifunoviću II

Što nije naredio žešću vatru po gradu, kako se sugeriše u presudi, treba da služi na čast generalu Trifunoviću, a ne da bude osnov odgovornosti, jer to je akt nepristajanja na ratni zločin za koji bi kad-tad, pred ovim ili onim sudom morao odgovarati.

Presuda Hristu, koju je, pribijenu na krst na kojem je razapet, nosio do Golgote imala je samo četiri reči na jevrejskom, grčkom i latinskom jeziku. Pisalo je: Isus Nazarećanin kralj jevrejski, i to je bila i izreka presude, i obrazloženje, i identifikacija okrivljenog i kvalifikacija dela za koje je osuđen. Presuda generalu bivše jugoslovenske vojske Vladi Trifunoviću predstavlja jednu čitavu knjigu od 131 stranice teksta, i po tome nije usamljen slučaj u našem savremenom pravosuđu.

General Vlada Trifunović i oficiri bivše JNA Sreten Raduški, Berislav Popov, Vladimir Davidović i Miloš Lukić optuženi su i osuđeni presudom Vojnog suda u Beogradu za krivično delo koje po zakonu nije vojno krivično delo, već spada u grupu krivičnih dela protiv naroda i države. Takav izbor kvalifikacije nije slučajan. Pored ostalog (uporno traženje sudija koji su spremni da donesu osuđujuću presudu), ukazuje na političku prirodu procesa i istovremeno predstavlja prvu i osnovnu slabu tačku presude.

Prema Zakonu krivično delo za koje su okrivljeni osuđeni postoji, kako kad se neprijatelju omogućiti predaja oružja, tako i kad mu se omogućiti predaja vojnih objekata ili borbenih položaja. Za ovo drugo, tužilac i sud mnogo ne mare, opet ne slučajno, jer bi za napuštanje vojnih objekata i položaja u Sloveniji i Makedoniji, kao i u delovima Hrvatske i Bosne, tada moralo biti suđeno celokupnom rukovodstvu bivše jugoslovenske vojske. Okrivljeni se optužuju i osuđuju samo za predaju oružja, a napuštanje vojnih objekata i položaja tek se stidljivo pominje ili ne pominje u presudi. Ta okolnost ukazuje na tendencioznost suđenja i selektivnost u odabiranju žrtava koje se prinose na oltar vojnog pravosuđa i krivičnih dela za koja je vlast odlučila da sudi.

1. Optužba bez dokaza

Optužba podignuta za pomenuto krivično delo ostala je nedokazana. U šumi reči, koje sadrži presuda, ne može se naći ni jedan dokaz koji bi sa potrebnim stepenom sigurnosti potvrđivao optužbu. Za postojanje krivičnog dela *podrivanja* vojne i odbrambene moći zemlje osnovno je da su, kao što Zakon kaže, okrivljeni svojim radnjama *omogućili* da vojni objekti, vojna sredstva, položaji i naoružanje padnu u ruke neprijatelja.

Pravno posmatrano, ovde je ključna radnja *omogućavanje*, koja pretpostavlja barem minimum manevarskog prostora u svesti i slobodnoj volji učinioca krivičnog dela. Da ta radnja mora biti praćena slobodnom svešću i voljom učinioca svedoči i samo ime krivičnog dela. Ono se zove *podrivanje vojne i odbrambene moći države* i nemoguće ga je izvršiti ako

toga učinilac dela nije svestan i ako to ne želi. U suprotnom, moglo bi možda da postoji neko drugo vojno krivično delo ili prekršaj, ali ne i krivično delo za koje su okrivljeni osuđeni.

I laički posmatrano, nije logično tvrditi da su ovi visoki vojni oficiri *želeli* da podrivaju vojsku kojom su rukovali, odbrambenu moć države i korpusa kojim su komandovali, svoje vojnike i sami sebe. Za ovakvu nameru okrivljenih sud nije imao ni jedan dokaz. Iz ovoga proilazi da kod okrivljenih nije bilo *umišljaja*, a prema Zakonu ovo krivično delo jedino se umišljajem može izvršiti.

2. Nepristajanje na žrtvovanje nije krivično delo

Sud, naravno, zna da je prema Zakonu umišljaj okrivljenih potreban za ovo krivično delo, pa zbog toga pribegava jednoj potpuno neuverljivoj i veštačkoj konstrukciji. Sud u presudi kaže da se omogućavanje neprijatelju da mu u ruke padne naoružanje sastoji u nečinjenju (propuštanju) koje se svodi na to što okrivljeni: a) nisu napustili vojne objekte u Varaždinu i prešli svi u jedan u kome bi se koncentrisani mogli upornije i duže braniti; b) što, mimo propisa o držanju municije u kasarnama, nisu u te objekte blagovremeno uneli više municije, što bi omogućilo da se duže brane; c) što u jačoj meri nisu koristili vatrenu premoć svoga oružja (kroz presudu stalno provejava da je temeljnije trebalo tući Varaždin) i najzad d) što su sklopili sporazum sa "Kriznim štabom" Varaždina o izvlačenju jedinica iz Hrvatske, uz uslov da se objekti i naoružanje predaju drugoj strani, a da ona, pratnjom svojih predstavnika, vojnicima garantuje bezbedan prolaz do granice.

Sudsko utvrđivanje svih ovih radnji (osim poslednje, koja se jedina sastoji u činjenju) je veoma problematično sa aspekta sudskog dokaznog postupka, ponekad i potpuno proizvoljno, nedosledno i kontradiktorno. Na primer, sud zamera što komandant nije izvršio koncentraciju ljudstva u jedan vojni objekat, napuštanjem svih ostalih, iako je postojala izričita naredba Vrhovne komande da se svi objekti moraju braniti. Sud kaže, da je tu naredbu trebalo "elastičnije tumačiti", saobrazno konkretnim uslovima, i da su na takvo odstupanje od naređenja pretpostavljenog komandanti nekih jedinica ovlašćeni. Da su okrivljeni, međutim, postupili drugačije, opet bi se moglo reći da su predajom vojnih objekata izvršili krivično delo iz čl. 121 KZ jer se i ta radnja predviđa kao radnja izvršenja krivičnog dela.

Kad mu treba, sud bi dozvolio postupanje prilagođeno situaciji, ali kad bi takvo postupanje išlo u korist okrivljenih, onda princip elastičnosti i samostalnosti pri donošenju odluka sa indignacijom odbija. Što nije naredio žešću vatru po gradu, kako se sugerise u presudi, treba da služi na čast generalu Trifunoviću, a ne da bude osnov odgovornosti, jer to je akt nepristajanja na ratni zločin za koji bi kad-tad, pred ovim ili onim sudom morao odgovarati. I činjenica o mogućnostima zamišljenog manevra jedinica u okruženju, o sposobnosti, obučenosti i dovoljnosti vojnika da se na drugi način odupru blokadi, daleko su od ubedljivo utvrđenih činjenica. Činjenična osnovica presude više liči na post festum špekulaciju, nego na realno i objektivno utvrđeno stanje stvari koje su predmet suđenja.

A stanje stvari je po svoj prilici bilo takvo da je korpus generala Trifunovića u jesen 1991. bio odsečen, blokiran organizovanim hrvatskom vojnim jedinicama i sveden na oko 400 tek pridošlih vojnika koji nisu umeli ni da rukuju oružjem. Ta je jedinica bila žrtvovana bez ikakvog vojnog smisla, bez obezbeđenja i elementarnog kontakta sa višom komandom. Ona je pretrpela poraz, kao što je poraz pretrpela celokupna JNA, ali za taj poraz su najmanje krivi okrivljeni.

Realna osnovica ovog suđenja je priča o vojnom porazu. Njega svojim umišljajem i svojim radnjama nisu izazvali okrivljeni. I general Trifunović je doživeo poraz i njegova predaja je usledila na osnovu poraza. Ali, poraz sam po sebi nije krivično delo, posebno ne iz čl. 121 KZ za koje su okrivljeni osuđuju. Da li su se osuđeni oficiri dovoljno tukli, vešto taktički postupali, da li je njihova odbrana bila najcelishodnije organizovana, stvar je ocene vojne prirode, možda i element nekog vojnog prekršaja ili čak nekog drugog vojnog krivičnog dela, ali je sigurno da su ta pitanja irelevantna za postojanje krivičnog dela umišljajnog podrivanja vojne i odbrambene moći države.

Drugo važno pravno pitanje ovoga suđenja i izrečene presude odnosi se na problem kauzaliteta ili uzročnosti. Staro je i neprikosnoveno pravilo krivičnog prava da radnja krivičnog dela mora biti u uzročnoj vezi sa posledicom, tj. da je prouzrokovala posledicu. U ovoj situaciji je očigledno i nepobitno da bi posledica nastupila i bez radnji okrivljenih, tj. da ona nije izazvana njihovim radnjama, već porazom i opštom situacijom. Vojni objekti i naoružanje bi pali u ruke neprijatelja, kao što veštaci kažu, kroz četiri dana, ali uz ljudske žrtve. Rezultat bi po objekte i naoružanje bio isti. Zbog toga je odluka o izvlačenju, pod datim uslovima, bila razumna: spašeno je ljudstvo i izbegnuti ratni zločini. Čudi insistiranje presude na herojstvu i žrtvovanju. Utisak je da se okrivljenim u osnovi upravo zamera što se nisu žrtvovali i zajedno sa svojim vojnicima do poslednjeg izginuli. Možda se tako i može misliti, ali to ne spada u krivično pravo i nema nikakve veze sa krivičnom odgovornošću. Nepristajanje na žrtvovanje nigde nije predviđeno kao krivično delo.

3. Ljudski životi su najveća vrednost

Dalje je pravno pitanje takozvane krajnje nužde, na koju se u ovom sudskom procesu, opreznosti radi, pozvala odbrana, iako to u suštini i nije bilo nužno, jer kad nema krivičnog dela po drugom osnovu ne treba se ni pozivati na krajnju nuždu. Odbrana je išla na to, da ako sud ipak nađe da krivično delo iz čl. 121 KZ postoji, ono mora biti isključeno zbog stanja krajnje nužde u kojoj su se okrivljeni nalazili. I stvarno, u Varaždinu su u to vreme sve intenzivnije bile u neskrivenoj opasnosti dve kategorije vrednosti: vojna sredstva, objekti i naoružanje, na jednoj strani, i ljudski životi, na drugoj. Očigledno je da su se, kao veću vrednost, ljudski životi mogli i morali spašavati pre objekata i naoružanja. Drugog izlaza nije bilo. Da je otpor nastavljen za tri ili četiri dana koliko je bilo moguće, objekti i oružje ne bi bili zaštićeni, a izvesno je da bi stradali ljudi. I sa ovog aspekta, zahtev žrtvovanja na čemu se u presudi stalno insistira je iracionalan zahtev. Komandanti su doneli razumnu odluku poštujući rang vrednosti dobara koja su spašavali. Tvrdnja da je trebalo nastaviti sa otporom, jer bi se možda kroz neko vreme situacija izmenila u korist okrivljenih, gola je pretpostavka na kojoj se krivična odgovornost ne može zasnovati. Ta se odgovornost ceni prema realnim, a ne prema pretpostavljenim okolnostima u uslovima događaja. Sud mora da razmišlja po modelu realne situacije, a ne u kategorijama ničim potvrđenih hipoteza, koje su u ovom slučaju očigledno morale da opravdaju unapred postavljen cilj suđenja: da se ono završi osudom okrivljenih.

4. Nipodaštavanje ljudskog dostojanstva

Pitanje stila, argumentacije i načina izlaganja argumenata u presudi su uvek slika sastavljača presude i to, po prirodi stvari, varira od slučaja do slučaja, jer zavisi od kulturnog nivoa sudije, njegovog karaktera, iskustva, temperameta itd. Sudija ipak na sve to u svojoj presudi

mora da pazi. On ne sme da imputira, da proizvoljno konstruiše, da nagađa, pretpostavlja i da nesigurne indicije lako i automatski pretvara u dokaze. On mora biti objektivan i nepristrasan, tako da sa podjednakom pažnjom utvrđuje i činjenice koje idu u korist okrivljenog, pored onih koje idu na njegovu štetu. Duh ove presude odstupa od ovog pravila. Jasno se vidi da je sud prosto alergičan na sve što bi moglo ići u korist okrivljenih i da je na njihovu štetu naglašeno pristrasan. On nema nikad nikakve rezerve prema svedocima koji svojim iskazima terete okrivljene, čak i kad oni ne govore o činjenicama događaja već izlažu samo svoje sopstveno mišljenje, a smesta odbija svaki svedočki iskaz koji okrivljenima ide u korist. Sud to radi sa lakoćom koja zabrinjava. Najgore je kad presuda zauzima nipodaštavajući stav prema ličnosti čoveka kome se sudi, a toga je u ovom procesu bilo na mnogim mestima. U samoj presudi se tvrdi da se nije časno postupilo odnosno da je postupak okrivljenih bio kukavički, okrivljenima se drže lekcije iz morala i tome slično, iako je pitanje časti potpuno irelevantno za utvrđivanje krivičnog dela i krivične odgovornosti. Činjenice pokazuju upravo suprotno, da je general Trifunović moralan, častan, savestan, priseban i razuman čovek. Očigledna je njegova briga za sudbinu sopstvene vojske, sve svoje odluke donosi u saradnji sa starešinama i potpuno racionalno. Te odluke nemaju nikakve veze sa krivičnim zakonom. Zbog toga je na kraju postupka i mogao čiste savesti da izjavi da bi ponovo tako postupio, jer je njegov postupak bio ljudski, pravno i vojnički ispravan.

5. Ukinuti ili ograničiti vojne sudove

U čl. 138 Ustava SR Jugoslavije stoji da su vojni sudovi nezavisni, a skupština SR Jugoslavije je prihvatila jedan amandman i u Zakon o vojnim sudovima uključila odredbu prema kojoj i sudije vojnih sudova uživaju stalnost kao garanciju nezavisnosti. Međutim, sve to malo vredi, jer je Ustavom takođe predviđeno da sudije ovih sudova nekontrolisano postavlja i razrešava Predsednik Republike, a u čl. 41 i 42 Zakona o vojnim sudovima propisano je da za sudije vojnih sudova važe opšta pravila o odnosima u službi i opšti propisi o dužnostima i odgovornosti vojnih lica. Oni odgovaraju za povrede vojne discipline učinjene van vršenja sudijske dužnosti kao i sva druga vojna lica. Iz toga proizilazi da ne postoje realne pretpostavke za nezavisnost vojnih sudova i njihovih sudija i da je ustavna odredba o tome samo puka fraza.

Izgleda da u svetu nema države, među onima koje imaju vojno pravosuđe, u kojoj su nadležnosti vojnih sudova toliko široke kao što je to kod nas. U krivičnim stvarima vojni sudovi u SR Jugoslaviji sude (a ne sude samo u krivičnim stvarima) za sva krivična dela koja učine vojna lica, bez obzira na to da li su izvršena u obavljanju vojne službe ili sa vojnom službom nemaju nikakve veze, zatim za sva krivična dela protiv oružanih snaga i za neka krivična dela protiv ustavnog uređenja bez obzira na to da li ih je učinilo vojno ili civilno lice, zatim za krivična dela ratnih vojnih zarobljenika itd. To je ogromna nadležnost, tako da dobar deo građana u državi pada pod jurisdikciju vojnog pravosudja, koje teško može biti nezavisno.

Izlaz je da se vojni sudovi ukinu odnosno da se rezervišu za vreme rata, a da u miru postoji jedno jedinstveno opšte pravosuđe. Drugo je rešenje da se vojno sudstvo zadrži i za vreme mira, ali sa značajno užom nadležnošću od današnje, svedenom samo na krivična dela koja izvrše vojna lica u obavljanju vojne službe. Čini se da u našoj situaciji ono prvo više odgovara. Mnogo je bolje da i vojska bude integrisana u civilno društvo. A što se sudstva tiče, i ovaj primer suđenja

generalu Vladi Trifunoviću ukazuje da se teško može biti istovremeno i sudija i vojnik.

Napomena

Trećeg jula 1995. Vrhovni vojni sud doneo je presudu kojom je general Vlado Trifunović osuđen na sedam godina zatvora, pukovnici Sreten Raduški na četiri, Berislav Popov na tri i po, Vladimir Davidović na godinu i po dana, dok je potpukovnik Miloš Lukić, oslobođen krivice. Po rešenju Suda, prva trojica osuđenih su prebačeni iz vojnog u Centralni zatvor u Beogradu, odakle će biti upućeni na izdržavanje kazne u neki od zatvora u Srbiji.

Osamnaestog januara 1996. predsednik SR Jugoslavije Zoran Lilić doneo je odluku o pomilovanju generala Vlade Trifunovića, pukovnika Berislava Popova, Sretena Raduškog i Vladimira Davidovića.

Kršenje prava izbeglica u Srbiji i Crnoj Gori

Prema podacima Komesarijata za izbeglice Republike Srbije na teritoriji Srbije i Crne Gore nalazi se više od 600.000 izbeglica iz Hrvatske i BH. Najveći priliv izbeglica zabeležen je u avgustu 1995, kada je 170.000 Srba iz Krajine izbeglo u Srbiju. Podaci UNHCR pokazuju da među izbeglicama u SR Jugoslaviji ima 330.000 korisnika humanitarne pomoći.

SR Jugoslavija je strana ugovornica Konvencije o statusu izbeglica i Protokola o statusu izbeglica, i time se obavezala da poštuje i primenjuje norme za zaštitu prava izbeglica, sadržane u ovim dokumentima. Srbija i Crna Gora donele su sopstvene propise, koji su najvažnijim tačkama protivni ovim međunarodnim ugovorima. S obzirom na to da su sporne odredbe upravo one koje definišu pojam izbeglice, dobijanje i gubljenje izbegličkog statusa, kao i uslove za povratak u mesto ranijeg življenja, to ovakvo odstupanje od preuzetih međunarodnih obaveza ima za posledicu ozbiljno ugrožavanje osnovnih prava izbeglice.

Osim toga, registrovani slučajevi pokazuju da je vlada Srbije, nekoliko puta, u situacijama većih priliva, odbila da primi izbeglice i pruži im zaštitu, rukovodeći se političkim razlozima i interesima u vezi sa oružanim sukobima u bivšoj Jugoslaviji. U januaru i februaru 1993. sa granice su vraćane muslimanske izbeglice iz Trebinja. U maju 1995. nisu primljene srpske izbeglice iz zapadne Slavonije. U pratnji pripadnika MUP Srbije primorani su da se smeste u istočnoj Slavoniji, na malom rastojanju od linije razdvajanja snaga krajiških Srba i hrvatske vojske. U avgustu 1995. hiljade i hiljade muškaraca iz Krajine sa granice su upućeni u jedinice vojske bosanskih Srba.

Proterivanje izbeglica na teritoriju gde su njihov život i sloboda bili u opasnosti dogodilo se već na samom početku oružanih sukoba u Bosni. U to vreme, najmanje 200 muslimanskih izbeglica iz Foče, koji su potražili zaštitu u Crnoj Gori, vraćene su na teritoriju pod kontrolom bosanskih Srba. U vremenu od decembra 1993. do kraja 1994. registrovana je praksa hapšenja i izručivanja muslimanskih izbeglica iz Bijeljine policiji bosanskih Srba, samo zato što je njihovo prisustvo u Srbiji smatrano nezakonitim.

Hronološki posmatrano, muslimanske izbeglice, u većem broju, primljene su u Srbiji i Crnoj Gori na početku oružanih sukoba u Bosni. Od januara 1993. Srbija odbija da prihvati muslimanske izbeglice koje beže s teritorije pod kontrolom bosanskih Srba. Sa promenom vojne situacije u Bosni, Srbija menja odnos prema srpskim izbeglicama. Najpre, ograničava prijem. Zatim, preko vojnih mobilizacija, prinudno vraća već primljene izbeglice. U jeku međunarodnih pregovora za uspostavljanje mira i prekida neprijateljstva Srbija zatvara granice za moguće izbeglice s teritorije BH, na kojoj je uspostavljena vlast Republike Srpske.

Ovaj izveštaj sačinjen je na osnovu podataka i slučajeva koje je Fond istražio u vreme oružanih sukoba u bivšoj Jugoslaviji, poređenja preuzetih međunarodnih normi o izbegličkom statusu i rešenja u nacionalnom zakonodavstvu i propisima, kao i na osnovu analize instrukcija i uputstava Komesarijata za izbeglice Republike Srbije.

1. Nacionalno zakonodavstvo i međunarodne obaveze

Položaj i prava izbeglica regulisani su Konvencijom o statusu izbeglica iz 1951. (Konvencija) i Protokolom o statusu izbeglica iz 1967 (Protokol). Jugoslovenske republike su donele i sopstvene propise: Srbija je usvojila Zakon o izbeglicama (Zakon - april 1992), a Crna Gora Uredbu o zbrinjavanju raseljenih lica (Uredba - avgust 1992).

Poređenje srpskog Zakona i crnogorske Uredbe s jedne, i Konvencije i Protokola s druge strane, otkriva odstupanje nacionalnog zakonodavstva, pre svega, u odnosu na definiciju pojma izbeglice i pitanje vraćanja izbeglih lica.

Prema Konvenciji i Protokolu, izbeglica je svako lice koje zbog opravdanog straha da će biti progonjeno zbog svoje rase, vere, nacionalnosti, pripadnosti nekoj socijalnoj grupi, ili političkog mišljenja, napusti zemlju čiji je državljanin ili gde živi, i nađe se u drugoj zemlji.

Međutim, prema Zakonu o izbeglicama Republike Srbije izbeglice su Srbi i građani drugih nacionalnosti **"koji su usled pritiska hrvatske vlasti ili vlasti u drugim republikama, pretnje genocidom, kao i progona i diskriminacije zbog njihove verske i nacionalne pripadnosti ili političkog uverenja bili prinuđeni da napuste svoja prebivališta u tim republikama i izbegnu na teritoriju Republike Srbije..."** (čl.1). Slična definicija je data i u crnogorskoj Uredbi o zbrinjavanju raseljenih lica: **"Raseljenim licima... smatraju se državljani bivših jugoslovenskih republika i druga lica koja su zbog progona na rasnoj, vjerskoj ili političkoj osnovi morala da napuste svoje prebivalište i izbjegnu u Republiku Crnu Goru"** (čl. 2).

Ove odredbe značajno sužavaju pojam izbeglice u odnosu na Konvenciju i Protokol. Prvo, odnose se samo na progon od strane vlasti u bivšim jugoslovenskim republikama, i nije jasno kako bi se primenile na izbeglice iz drugih zemalja. Drugo, što je još važnije, dok Konvencija govori o opravdanom strahu od progona ("well-founded fear of being persecuted"), Zakon govori o pretnji genocidom i progonu zbog kojih su izbeglice bile prinuđene da odu. Uredba takođe govori o progonu zbog koga su izbeglice morale da izbegnu u Crnu Goru. Prema Konvenciji, u definiciji pojma izbeglice, primarni elemenat je subjektivno stanje - strah, dok objektivni elemenat postoji samo kao njegova kvalifikacija - strah mora biti opravdan. To, u svom tumačenju Konvencije i Protokola, potvrđuje i Visoki komesarijat za izbeglice Ujedinjenih nacija: **"Ustanovljavanje izbegličkog statusa ... pre svega podrazumeva procenu izjave lica koje se prijavljuje za izbeglički status, a ne donošenje suda o situaciji u zemlji njegovog porekla."**²⁰ Nasuprot tome, Zakon i Uredba, određuju progon (zbog koga su izbeglice morale ili bile prinuđene da odu) kao presudan, ne uvažavajući strah koji izražava izbeglica.

Veoma ozbiljno odstupanje od međunarodnih normi pokazuje se i u odredbama nacionalnih propisa o uslovima za povratak izbeglica. Za razliku od Konvencije, koja propisuje obavezu države ugovornice da neće proterati ili vratiti silom izbeglice na granice teritorije gde bi njihov život ili sloboda bili ugroženi, nacionalnim propisima je utvrđeno da vlast ustanovljava činjenicu da su se stekli objektivni uslovi za povratak u zemlju porekla. Član 18

---

²⁰*Handbook on Procedures and Criteria for Determining Refugee Status*, Office of the United Nations High Commissioner for Refugees, str. 11, para. 37 (Geneva, January 1992, U.N. Doc. HCR/1P/4/Eng/REV.2).

(4) Zakona i član 17 (4) Uredbe propisuju da izbeglica gubi svoj status ukoliko **"odbije povratak u mesto prebivališta kad se za to steknu objektivni uslovi"**.

Ove odredbe, kao i pomenute o pojmu izbeglice, nedvosmisleno pokazuju da država (Komesarijat za izbeglice Republike Srbije i Komesarijat za raseljena lica Crne Gore) ustanovljava objektivnu činjenicu progona, pritiska i pretnje genocidom, kao i objektivne uslove za povratak izbeglice u zemlju porekla prema svom sudu i političkoj proceni situacije, bez obzira na subjektivno osećanje straha koje izražava izbeglica.

Član 18 (4) Zakona operacionalizovan je obaveznim instrukcijama Komesarijata za izbeglice Republike Srbije. Njima je određeno da se licima koje imaju prebivalište u opštinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini pod kontrolom Srba, ne može priznati status izbeglice (nabrojane opštine se odnose na stanje na terenu do maja 1995). Treba napomenuti da je, ipak, ostavljena mogućnost da se izbeglički status, u izuzetnim slučajevima, prizna nekim licima iz ovih opština (majkama sa decom do 15 godina, trudnicama, starim i iznemoglim, ranjenicima, bivšim ratnim zarobljenicima, redovnim studentima i učenicima). Takođe, status izbeglice se može priznati i drugim licima za koja se utvrdi da ispunjavaju uslove iz člana 1. Zakona o izbeglicama. Očito da ova odredba omogućava Komesarijatu za izbeglice da diskreciono daje izbeglički status određenim licima.

2. Sticanje izbegličkog statusa

U Crnoj Gori, o priznavanju i oduzimanju statusa raseljenog lica odlučuje MUP. Raseljeno lice prijavljuje se opštinskom povereniku Komesarijata za raseljena lica ili organizaciji Crvenog krsta, i nakon toga podnosi zahtev MUP-u Crne Gore za izdavanje identifikacione karte raseljenog lica.

U Srbiji, prema Zakonu o izbeglicama, o priznavanju i gubljenju izbegličkog statusa odlučuje Komesarijat za izbeglice Republike Srbije. Procedura za sticanje izbegličkog statusa je više puta menjana. Do avgusta 1995.²¹ izbegla lica su se prijavljivala prihvatnom centru. Takvih centara na teritoriji Srbije ima četiri: u Užicu ("Zabuče"), Loznici (Banja Koviljača), Sremskoj Mitrovici i Somboru. U njima se vrši glavna selekcija izbeglica i tu se faktički odlučuje da li će neko lice dobiti izbeglički status. Kada izbeglica dobije uput prihvatnog centra (potvrdu da se prijavila i da ispunjava uslove za sticanje statusa izbeglice), upućuje se povereništvu Komesarijata za izbeglice u mestu boravka, gde predaje molbu radi dobijanja saglasnosti za sticanje izbegličkog statusa, ili direktno u kolektivni centar za smeštaj izbeglica. Povereništvo pregleda dokumentaciju, i na osnovu toga piše rešenje o priznavanju izbegličkog statusa. Rešenje se potpisuje u Komesarijatu za izbeglice Republike Srbije, vraća se lokalnom povereništvu, ono ga predaje opštinskom SUP-u koji izdaje identifikacionu (izbegličku) kartu.

Kada prihvatni centar odbije da izbeglici izda uput, praktično donosi odluku o nepriznavanju izbegličkog statusa. U tom slučaju, Zakon o izbeglicama formalno propisuje da je za odlučivanje po žalbi na odluku Komesarijata nadležan ministar za veze sa Srbima van Srbije

---

²¹ U momentu pisanja ovog izveštaja (septembar - oktobar 1995), izbeglice iz Krajine bile su registrovane samo kao korisnici humanitarne pomoći.

(čl. 13 st. 2)²². Međutim, uobičajeno je da se negativna odluka izbeglici saopštava usmeno, kao i da službenici komesarijata ne upućuju oštećenog na njegovo pravo da se žali. Lica koja ne dobiju potvrdu ostaju bez izbegličkog statusa, u smislu Zakona o izbeglicama Republike Srbije.

2.1. Uskraćivanje identifikacionog dokumenta

Podaci Fonda pokazuju da su neki Muslimani, primljeni u Srbiju tokom jula i avgusta 1992, koji su boravili kod rođaka ili privatno, imali problema da dobiju izbegličku kartu. Iako su imali potvrdu Komesarijata za izbeglice Republike Srbije, u opštinskom SUP-u odbijani su sa objašnjenjem da vojnim obveznicima iz Bosne ne izdaju identifikacione dokumente. Nema podataka da su takve probleme imali Muslimani u kolektivnim centrima, kao ni Srbi koji su izbegli s teritorije pod kontrolom bosanskih Muslimana ili Hrvata.

2.2. Odugovlačenje postupka

Tokom 1993, većina muslimanskih izbeglica napušta Srbiju i Crnu Goru. S obzirom na to da je postupak za odlazak u treću zemlju trajao mesecima, izbeglice su se obraćale Komesarijatu za izbeglice Republike Srbije radi dobijanja izbegličkog statusa, koji bi im omogućio slobodno kretanje, kao i pravo na pomoć u hrani i odeći. Zbog odugovlačenja postupka u Komesarijatu za izbeglice, kao i straha da bez identifikacionih dokumenata putuju iz Beograda u prihvatne centre u unutrašnjosti Srbije, na koje ih je upućivao Komesarijat, izbeglice su se obraćale Fondu.

Izbeglice iz Brezovog Polja

Od novembra 1992, na šlepovima firme Jugoslovenskog rečnog brodarstva, ukotvljenim u luci na reci Savi kod Beograda, boravilo je trideset troje Muslimana (dvanaest bivših zatvorenika i članovi njihovih porodica) iz Brezovog Polja, opština Brčko. Svi bivši zatvorenici su radnici JRB. Iako su na šlepovima boravili na osnovu saglasnosti firme, Komesarijat za izbeglice Republike Srbije je odbio da im da saglasnost za sticanje izbegličkog statusa, s obrazloženjem da na području Beograda nema mesta za nove izbeglice. Naime, u to vreme, zbog preopterećenosti grada izbeglicama, Komesarijat je dozvoljavao sticanje izbegličkog statusa na području Beograda isključivo izbeglicama koje pruže dokaz o obezbeđenom smeštaju. U slučaju ovih izbeglica, Komesarijat je odbio da prihvati odluku firme kao dokaz o obezbeđenom smeštaju. Izbeglicama je preporučivano da se presele u neki od kolektivnih centara u unutrašnjosti Srbije. Nekoliko ovih izbeglica je, prilikom policijske kontrole na ulici, zbog neposедovanja identifikacionih dokumenata, privedeno u SUP radi utvrđivanja identiteta. Pušteni su nakon provere podataka o njihovom zaposlenju u JRB.

Inače, reč je o splavarima JRB koji su se u maju mesecu 1992. zatekli u Bosni, u poseti svojim porodicama. Kada su snage bosanskih Srba upale u selo, pohapsili su sve muškarce Muslimane, odveli ih najpre u logor "Luka" u Brčkom, a zatim prebacili u vojni logor "Batković" kod Bijeljine. Prema svedočenju bivših zatvorenika, direktor Jugoslovenskog rečnog brodarstva je nekoliko puta slao delegaciju firme da pregovara sa upravom logora o

---

²²Ova odredba ukazuje da je namera zakonodavca bila prevashodno da donese zakon o izbeglicama Srbima, a ne o izbeglicama. Da je zakon donet pre svega zbog srpskih izbeglica vidljivo je u čl. 1 koji govori o izbeglim licima "Srbima i građanima drugih nacionalnosti".

oslobađanju njegovih radnika. Oslobođeni su u novembru 1992, kada je delegacija, tog puta, stigla sa zahtevom direktora da uprava logora oslobodi 33 radnika JRB, jer je u firmi uvedena radna obaveza zbog neposredne ratne opasnosti.

Izbeglički status im je priznat u septembru 1993, tek nakon ponovljenog protesta Fonda Komesarijatu za izbeglice Republike Srbije zbog odugovlačenja postupka i odbijanja da pravilno primene kriterijum za dobijanje izbegličkog statusa na području Beograda. Potvrdu o ispunjavanju uslova za sticanje izbegličkog statusa primili su u prihvatnom centru u Sremskoj Mitrovici, u prisustvu direktorke Fonda.

Izbeglice iz Sanskog Mosta

Brat i sestra, Muslimani iz Sanskog Mosta (koji je pod kontrolom bosanskih Srba do oktobra 1995), prešli su u januaru 1994. u Srbiju, uz pomoć prijatelja Srbina, koji ih je sakrio u kamionu natovarenom drvima za ogrev. Izbeglička karta im je bila potrebna radi iseljavanja u Australiju. Bojali su se da se obrate Komesarijatu za izbeglice jer su čuli da su neke izbeglice uhapšene zbog nelegalnog prelaska državne granice Srbije. Dva meseca su proveli u hotelu "Srbija" ne izlazeći napolje, u očekivanju da im neki njihov poznanik javi kome da se obrate za pomoć. U ovom slučaju, potvrda o priznavanju izbegličkog statusa izdata je u Beogradu, nakon molbe Fonda zameniku Komesara za izbeglice Republike Srbije da razume veliki strah koji su ove izbeglice izražavale, s obzirom na to da je u pitanju šesnaestogodišnji dečak, koji je do bekstva iz Sanskog Mosta bio primoran, u okviru radne obaveze, da kopa grobnice i sahranjuje pobijene Muslimane.

Tragom informacije o navodnom hapšenju muslimanskih izbeglica nakon njihovog prijavljivanja u prihvatnom centru, Fond je o tome primio potvrde iz nekoliko izvora. Najpre od izbeglice, koji je za vreme izdržavanja tromesečne kazne zatvora zbog ilegalnog prelaska državne granice Srbije, upoznao nekoliko Muslimana, među njima i jednu ženu, koji su navodno uhapšeni nakon prijavljivanja u prihvatnom centru (gde im je usmeno saopšteno da ne mogu dobiti uput). Upravnik prihvatnog centra koji su izbeglice označile kao rizično mesto, nije sporio podatak da je osamnaestogodišnji Musliman, privremeno smešten u tom prihvatnom centru, jedno kraće vreme bio pritvoren i da je u SUP-u saslušan u vezi sa prelaskom državne granice.

2.3. Pooštravanje uslova za srpske izbeglice

Nakon instrukcija, koje generalno propisuju da se izbeglicama iz Republike Srpske i Krajine neće priznavati izbeglički status, Komesarijat za izbeglice Republike Srbije nastavlja da pooštrava uslove pod kojima srpske izbeglice mogu da steknu svojstvo izbeglica.

Od decembra 1994, Srbin iz BH može da preda molbu za priznavanje izbegličkog statusa ako priloži potvrdu Komesarijata Republike Srpske o prelasku državne granice. Srbin iz Hrvatske mora da priloži potvrdu o zadržanoj putnoj ispravi na državnoj granici Srbije.

Od maja 1995, izbeglica iz zapadne Slavonije može da dobije uput prihvatnog centra u Srbiji za priznavanje izbegličkog statusa ukoliko priloži potvrdu krajiških vlasti u Vukovaru da tamo nema mesta za njegov smeštaj, kao i garancije da će rođaci u Srbiji brinuti o njegovom smeštaju i drugim potrebama.

3. Revizija izbegličkog statusa

Revizija izbegličkog statusa, kojom je rukovodio Komesarijat za izbeglice Republike Srbije započeta je u februaru 1994. i trajala je sve do proleća 1995. Oko 90 000 izbeglica je izgubilo status. Prema izjavi Vladimira Čurguza, pomoćnika za pravne poslove Komesara za izbeglice Republike Srbije 2956 lica se žalilo.²³ Nema podataka o tome koliko je žalbi uvaženo.

Tokom revizije izbeglice su morale da se prijave nadležnim organima u određenom roku (koji je više puta produžavan), u suprotnom, automatski su gubili izbeglički status.

Kriterijumi za reviziju su bili određeni od strane Komesarijata za izbeglice Srbije, ali je odlučivanje u pojedinačnim slučajevima bilo prepušteno lokalnom povereništvu. Po svemu sudeći, glavni kriterijum je bio da izbeglice s teritorije BH, pod efektivnom kontrolom Republike Srpske i Krajine, treba da izgube izbeglički status. U pojedinačnim rešenjima, odluka o prestanku izbegličkog statusa je pravdana nalazom Komesarijata da je **"ranije mesto prebivališta slobodno i da su se stekli bezbednosni uslovi i materijalni uslovi za povratak"**.

Retko, ali se događalo da i muslimanske izbeglice, proterane iz mesta ranijeg prebivališta od strane bosanskih Srba, dobiju rešenje o prestanku izbegličkog statusa, jer je Komesarijat za izbeglice Republike Srbije utvrdio da je to njihovo mesto slobodno.

---

²³ *Naša Borba*, petak 12. maj 1995, str. 8, "Slavonci mogu u SRJ..."

Република Србија
КОМЕСАРИЈАТ ЗА ИЗБЕГЛИЦЕ
Број: **80403/1998**
Дана: **18.05.1998**
Београд
Кнеза Милоша 101

На основу члана 13. Закона о избеглицама ("Сл. гласник РС" бр. 19/92) и члана 202. у вези са чланом 35. Закона о општем управном поступку ("Сл. лист СФРЈ" бр. 77/86), доносим

РЕШЕЊЕ

1. МЕРИМ НОСИЋ, рођ. 12.04.1955. год. у Власеници, место пребивалишта Сарајево - Добрава 4, рег. бр. лица 8040304558

2. Армин НОСИЋ, рођ. 12.06.1983. год. у Сарајеву, место пребивалишта Сарајево - Добрава 4, рег. бр. лица 8040304559

3. Векрану НОСИЋ, рођ. 11.07.1986. год. у Власеници, место пребивалишта Сарајево, - Добрава 4, рег. бр. лица 8040304560

4. Дини НОСИЋ, рођ. 16.06.1991. год. у Сарајеву, место пребивалишта у Сарајеву, - Добрава, рег. бр. лица 04561

ПРЕСТАЈЕ-ИТИ својство избеглице и права која се стичу по основу овог својства и то почев од **21.06** 1992. године.

II. Овим решењем ставља се ван снаге решење овог Комесаријата бр. **80403/1998** од **11.01** 1992. год.

III. По правоснажности овог решења именовани под I су дужни у року од 5 дана вратити своју избегличку легитимацију ОУП **Београд** што ако не учине иста ће од стране тог ОУП-а бити одузета.

Образложење

У поступку преиспитивања статуса и права (ревизија статуса) избеглице, спроведеном по службеној дужности, у односу на избеглицу под I диспозитива утврђено је

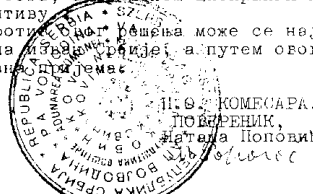
Да су се стекли услови за безбедносни повратак у место пребивалишта

Код оваквог стања испуњен је законски услов по члану 17 односно члана 18 Закона о избеглицама за доношење решења о престанку губитку својства избеглице, те је стога, а применом цитираних прописа у свему одлучено као у диспозитиву.

ПОУКА О ПРАВНОМ ЛЕКУ: Против овог решења може се најавити жалба Министарству за везе са Србијом и Републиком Српском, у року од 15 дана од дана доношења.

ДОСТАВЉЕНО:

1. Именованом,
2. Архиви-поверенику
3. Комесаријату за избеглице
4. ОУП-у _____

Faksimil rešenja o prestanku izbegličkog statusa

4. Postupanje vlasti

Od početka oružanih sukoba do marta 1992. u Srbiju i Crnu Goru stiglo je oko 100 000 srpskih izbeglica iz Hrvatske i pet-šest hiljada oficira JNA, Slovenaca, Hrvata i Muslimana, građana Slovenije ili Hrvatske, koji su na taj način manifestovali svoju profesionalnu odanost vojsci čiji su bili oficiri. Izbeglice (civili) primljene su s izuzetnom medijskom pažnjom i brigom države Srbije.

U prvoj polovini aprila 1992, pred nasiljem snaga bosanskih Srba (naoružani članovi Srpske demokratske stranke, Teritorijalna odbrana, lokalne četničke grupe) i pravovjernih formacija iz Srbije, u pravcu Goražda, na još uvek slobodnu teritoriju BH, uspeva da izbegne oko 25.000 Muslimana iz istočne Bosne. Do maja, raznim kanalima, uz pomoć prijatelja Srba ili plaćanjem usluge, desetak hiljada Muslimana beži u Srbiju i Crnu Goru, a odatle prema Makedoniji, Turskoj ili drugim zemljama u Evropi. Tokom jula i avgusta 1992. novouspostavljene lokalne vlasti bosanskih Srba organizuju iseljavanje preostalog muslimanskog stanovništva. U konvojima, kao u slučaju Foče, upućuju prema Sandžaku, najmanje 15.000 staraca, žena i dece, računajući da će većina produžiti prema izbegličkim centrima u Evropi. Nekoliko hiljada njih, odmah po dolasku u Sandžak, upućeno je u Makedoniju. U septembru i oktobru 1992, u manjim grupama, u Sandžak su deportovani i oslobođeni zatvorenici iz KP doma Foča. Prema njihovoj evidenciji, 38 zatvorenika, koji su 28. avgusta autobusom upućeni prema Crnoj Gori, nikada nije stiglo tamo.

4.1. Proterivanje izbeglica iz Crne Gore

U maju 1992. crnogorska policija je uhapsila i predala policijskim i vojnim snagama bosanskih Srba 83 izbeglice iz Foče, većinom Muslimana. O njihovoj sudbini nema podataka. Ministar policije Crne Gore, Nikola Pejaković, u odgovoru na poslaničko pitanje o ovom događaju (8. april 1994) potvrdio je hapšenje i vraćanje 83 izbeglice, s obrazloženjem da je to učinjeno na osnovu indicija da su ta lica učinila krivično delo na teritoriji BH.

Podaci Fonda za humanitarno pravo (izjava svedoka koji je intervjuisan u Makedoniji) pokazuju da je crnogorska policija u istom mesecu, u selu Kovačevići, u opštini Pljevlja, uhapsila 28 muslimanskih izbeglica iz Foče. Četvoricu je predala vojnim snagama bosanskih Srba, a ostali su nakon ispitivanja pušteni na slobodu.

Podaci nevladinih humanitarnih organizacija iz Crne Gore otkrivaju da su muslimanske izbeglice, u više odvojenih prilika, hapšene i proterivane tokom maja i juna 1992. Prema njihovim navodima crnogorska policija je uhapsila i predala policijskim i vojnim organima bosanskih Srba najmanje 200 muslimanskih izbeglica. Ovi izvori navode slučaj vojnika u garnizonu tadašnje JNA u Plavu i Andrijevići, u kojem je komandant bio major Radoman Ilić. Navodno u kasarnu je stiglo naređenje da se dvadeset petorici vojnika koji su odslužili vojni rok (24 Muslimana i 1 Hrvat) ne dozvoli izlazak iz kasarne. Šestorica vojnika je, neposredno pre izdate naredbe, napustila kasarnu, tako da uprkos organizovanoj poteri nisu nađeni. Preostali, njih devetnaest, otpremljeni su vojnim vozilom u Podgoricu, i tu im se gubi trag. Izvor informacije smatra da su predati vojnim organima bosanskih Srba. U isto vreme, registrovan je slučaj hapšenja inženjera Hanjalić Rasima, izbeglice iz Foče koji je iz kuće prijatelja u selu Tuzi odveden u KP dom Foča.

4.2. Aleksinački rudnici

Fondu su često stizale informacije od muslimanskih izbeglica koji borave u Evropi, i od nekih nevladinih međunarodnih organizacija, o zatvoru u Aleksinačkim rudnicima u kojem policija Republike Srbije drži muslimanske izbeglice na prisilnom radu. Rudnike pominje i Manfred Nowak, član Radne grupe UN za nestale osobe, u izveštaju koji je podneo Komisiji UN za ljudska prava, na 51. sesiji (12. januar 1995). U decembru 1992. i januaru 1993. Fond je proveravao primljene informacije. U Aleksincu je razgovarano sa zaposlenim u rudniku. Bili

su sigurni da se u rudniku ne drže zatvorenici. Muslimanska humanitarna organizacija "Merhamet" u Novom Pazaru raspolagala je informacijom o logoru na osnovu kazivanja jednog izbeglice(koji se krajem oktobra 1992. prijavio ovoj organizaciji radi odlaska u neku treću zemlju) da je bio zatvoren u Aleksinačkim rudnicima i da je odatle uspeo da pobjegne. Prema navodima aktivista u "Merhamet"-u izbeglica je, neposredno pre odlaska iz Sandžaka za Tursku, porekao priču. Navodno celu stvar je izmislio da bi se što pre našao na listi izbeglica za odlazak u treću zemlju. Sredinom februara 1993. delegacija KEBS-a je boravila u Beogradu, sa zadatkom da proveriti navode o postojanju logora. Sudeći prema informaciji u beogradskim medijima, delegacija je, nakon obilaska Aleksinačkih rudnika, opovrgla navode o postojanju logora unutar rudnika.

4.3. Nestanak izbeglice u Novom Sadu

Musliman N.N. i devetnaest članova njegove šire porodice izbegli su iz Foče u martu 1992. Svi dolaze u Novi Sad kod njegovog brata, oficira JNA. U junu se prijavljuje Komesarijatu za izbeglice radi sticanja statusa izbeglice, a SUP-u Novi Sad podnosi zahtev za izdavanje putne isprave. Dvadeset devetog juna, u zakazano vreme, dolazi da podigne dokument, dežurni inspektor ga zadržava u policijskoj stanici, navodno samo da bi napisao izjavu o tome šta je radio u Foči pre dolaska u Novi Sad. Kako se N.N. nije vratio kući ni nakon nekoliko sati, njegov brat, oficir JNA, dolazi u policijsku stanicu i raspituje sa za brata. Dobija obaveštenje da ide kući, brat će navodno biti pušten za dva sata. Kroz odškrinuta vrata na sobi br. 9 video je svog brata kako sedi za stolom i piše. Od tada ga više nije video. Nezvanično je saznao da je njegov brat predat fočanskoj policiji, da se do avgusta 1992. nalazio u KP domu Foča, i da mu se od tada gubi svaki trag.

4.4. Vraćanje izbeglica sa granice Srbije

Počevši od decembra 1992. Muslimani masovno napuštaju Trebinje, grad u istočnoj Hercegovini pod kontrolom Srba. Paravojne grupe upadaju u muslimanske kuće, a ratna vlast javno obznanjuje da ne može garantovati sigurnost nijednom Muslimanu. Dvadeset prvog januara 1993, grupa od 19 Muslimana, preko Crne Gore, stiže do mesta Ribarići, na granici prema Srbiji. Policija Republike Srbije im zabranjuje ulazak u Srbiju. Vraća ih prema Crnoj Gori. Do marta 1993. iz Trebinja izlazi ukupno 4.000 Muslimana. Svi su primljeni u Crnoj Gori. Većina njih, do juna 1993, odlazi za Dansku.

4.5. Proterivanje iz Bijeljine preko Srbije

Nekoliko hiljada Muslimana beži iz Bijeljine²⁴ u aprilu 1992, nakon uspostavljanja kontrole nad gradom od strane Srpske dobrovoljačke garde, paravojne formacije iz Srbije, pod komandom Željka Ražnatovića-Arkana. Na ubrzo organizovanom referendumu, muslimansko stanovništvo izražava svoju lojalnost vlasti proklamovane Republike Srpske i želju da ostane u ovoj regiji. Do kraja 1992, Muslimani, s potvrdom vojnih organa da su se odazvali na poziv za vojnu mobilizaciju, neometano putuju u Srbiju i vraćaju se nazad. Režim prelaska državne

---

²⁴Prema popisu stanovništva 1991, u Bijeljini je živelo 96.796 stanovnika: 517 Hrvata, 30.314 Muslimana, 57.541 Srba, 4256 Jugoslovena i 4.168 ostalih. Prema procenama iz nekoliko izvora, danas, u Bijeljini nema više od dve hiljade Muslimana.

granice Srbije drastično se menja početkom 1993. Od tada, u Srbiju mogu da uđu retki Muslimani: građevinski radnici u pratnji vođe, koji na granici Srbije predaje listu s imenima radnika i navedenim datumom početka i završetka terenskog rada, kao i vlasnici butika, radi nabavke robe, pod uslovom da su donatori vojske bosanskih Srba. Iz pravca Beograda u Bosnu mogu da pređu isključivo Muslimani iz Bijeljine i Janje, zaposleni u građevinskim firmama u Beogradu, na osnovu dozvole MUP Srbije. Do juna 1993. MUP Srbije je takve dozvole izdavao pojedincima na osnovu zahteva firmi u kojima su bili zaposleni.

MINISTARSTVO UNUTRAŠNJIH POSLOVA
REPUBLIKE SRBIJE
Uprava za strance, pogranične i
upravne poslove
Beograd
Kneza Miloša 103

ПАСПОРТНА МУП-а РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
БЕОГРАД

Сл. ра.	Број	Правос	Вредности
03	16.18	83	

Predmet: zahtev za izdavanje propusnice
(dozvole) radniku
za ulazak u Republiku

10.09.

3.

Srpsku.

1434/1

Molimo vas da radniku GP "RAD" odobrite ulazak u Republiku Srpsku radi obilaska porodice u mestu Janja kod Bijeljine, kao i povratak na rad u Beograd.

Radnik bi putovao 17.09.1993. god. a vratio bi se 20.10.1993. godine jer se sada nalazi na bolovanju i očekuje poziv Invalidske komisije u Beogradu.

Imenovani je u stalnom radnom odnosu u GP "RAD" i radi u Beogradu a mesto stalnog prebivališta mu je Janja kod Bijeljine, gde mu živi porodica.

Napominjemo da je imenovani redovan na poslu od početka izbijanja sukoba i da je do sada uspevao da sa potvrdom GP "RAD" obilazi vikendom svoju porodicu u Janji, ali u poslednje vreme te potvrde nisu dovoljne i svi naši radnici iz tog kraja imaju teškoće prilikom ulaska u Republiku Srpsku i povratak u SRJ.

Ukoliko je izvodljivo poželjno bi bilo da ovaj naš zahtev rešite što je moguće hitnije ili nas pak obavestite na koji način se može doći do potrebnih propusnica a o ishodu izvestite nas na adresu:

GP "RAD" Beograd, Sektor za kadrovske poslove, Novi Beograd, Savski nasip 9a, tel 011/153-533/299.

S poštovanjem,

DI EKTOR
ZA KADROVSKE, OPŠTE I PRAVNE POSLOVE
(Mr Djurdje Živković)

Faksimil zahteva MUP-u Srbije za ulazak u Republiku Srpsku

Od avgusta 1993, kada vlast sa Pala donosi odluku o smanjenju broja Muslimana na 5% u ukupnom broju stanovnika u opštini Bijeljina (tekst odluke nedostupan, postojanje odluke potvrdili su direktorki Fonda predsednik SDS Bijeljina Moca Stanković i načelnik Nacionalne bezbednosti Drago Vuković, 15. septembra 1993), svaki pokušaj Muslimana da na dotadašnji način pređu granicu biva sprečen. U praksi se to odvija tako što policija Republike Srbije ne zaustavlja Muslimane iz pravca Srbije (zaposlene u Srbiji, s mestom prebivališta u Bijeljini), ali ih sa graničnog prelaza prema Bosni vraća policija bosanskih Srba (Republike Srpske). S druge strane, Muslimani zaposleni u Srbiji, koji su se u to vreme zatekli u poseti porodici u Bijeljini, prilikom pokušaja da se vrate na posao, prelaze neometano preko graničnog prelaza Bosanska Rača, ali bivaju vraćani sa državne granice Srbije. Prema navodima ljudi koji su, u nekoliko odvojenih prilika, pokušali da se vrate na posao, pokazujući poziv firme iz Srbije, maltretirani su, a nekima je oduzet i novac. Poslednji prelazak bosanske granice (ulazak u Republiku Srpsku) registrovan je 21. novembra 1993.

Tog dana direktorka Fonda je prešla granicu s dvojicom Muslimana iz Janje (jedan zaposlen u beogradskoj firmi "Komgrap", a drugi u "Rad"-u) na osnovu dozvole koju je usmeno izdao policiji na graničnom prelazu Bosanska Rača načelnik Nacionalne bezbednosti u Bijeljini, Drago Vuković).

Dok se na granici zaustavlja svaki Musliman koji pokuša da uđe ili izađe iz dela Bosne pod kontrolom Republike Srpske, u opštini Bijeljina oraganizuje se prisilno iseljavanje velikih grupa njenih stanovnika. Najpre, pomoću lista za iseljavanje. Prema navodima ljudi koji su se našli na toj listi, akcijom iseljavanja, odnosno aktivnostima za sprovođenje odluke o smanjenju broja stanovnika muslimanske nacionalnosti, rukovodi major Srpske dobrovoljačke garde, Vojske Đurković. Prva grupa je iseljena 28. avgusta 1993. Ljudi su pokupljeni iz svojih kuća, a neki i sa radnih mesta. Predočavana im je lista za iseljavanje, i svakom pojedinačno i njegovo ime na listi. Autobusom, preko teritorije Republike Srbije, izručeni su ispred mađarske granice. Nekoliko njih uspelo je da pobjegne i stigne do Beograda. Kada je Fond uputio zahtev civilnoj vlasti u Bijeljini da omogući povratak prisilno iseljenih građana, dobijen je odgovor da ta vlast ne organizuje iseljavanje, ne može da obezbedi uslove za povratak, kao ni garancije za ličnu sigurnost onih koji nađu način da se vrate. Prilikom protesta direktorke Fonda načelniku pogranične policije Republike Srbije, zbog dozvole da se proterivanje Muslimana sprovede preko teritorije Srbije, ovaj nije osporio tačnost navoda, s tim što je rekao da se to više neće dozvoliti.

Oni, koji su sa mađarske granice stigli u Beograd, ostvarili su izbeglički status zahvaljujući, pre svega, činjenici da je stvar u beogradskoj javnosti postala opšte poznata. U prihvatom centru u Sremskoj Mitrovici, u prisustvu direktorke Fonda, izdate su im potvrde o ispunjavanju uslova za priznavanje statusa izbeglice na području Beograda.

Prema podacima Fonda, kampanja u Beogradu, kao i jak pritisak međunarodne zajednice na administraciju sa Pala utiču da se u Bijeljini, za neko vreme, odustaje od prisilnog iseljavanja Muslimana. Međutim, već u oktobru međunarodni posmatrači objavljuju podatke o masovnom proterivanju bijeljinskih Muslimana prema Tuzli, preko linije fronta.

Prema proceni Fonda, u vremenu od avgusta 1993. do kraja 1994, najmanje 10.000 Muslimana iz Bijeljine i Janje je prešlo u Republiku Srbiju. Po pravilu, tu su nalazili način da bez putne isprave pređu u Mađarsku, a odatle u neku od evropskih zemalja. Oni koji su imali para da kupe ličnu kartu na ime lica srpske nacionalnosti, državljana Srbije ili Makedonije, u velikom broju slučajeva uspevali su da pređu granicu bez problema. Međutim, većina je stizala u Srbiju preko reke Save ili šumskim stazama.

4.6. Suđenje izbeglici u Sremskoj Mitrovici

Prema procenama Fonda, policija Republike Srbije je uhapsila najmanje 200 Muslimana iz Bijeljine, prilikom njihovog pokušaja da preko šume ili reke pređu u Srbiju. Neki su odmah predavani policiji bosanskih Srba, a neki su zatvarani i osuđeni za izvršenje krivičnog dela nedozvoljenog prelaska državne granice.

Na kaznu zatvora osuđen je bračni par iz Bijeljine koji je 19. avgusta 1994. s dvoje dece prešao u Srbiju, čamcem preko Save. U tome su im pomogla dvojica državljana Srbije. Za nabavku lažnih dokumenta primili su 4.000 DEM. Otac, majka i dvoje dece, kao i pomagači,

uhapšeni su istog dana, u šumi pored Sremske Rače (Srbija). Prema rečima oca, s kojim je razgovarao istraživač Fonda, policija se ponela brutalno:

"Kada smo se popeli na nasip bljesnuli su reflektori. Ispred nas je bila policija sa automatima. Neko je viknuo 'ruke u vis'. Vođa patrole je prišao, pretresao nas i pitao kuda smo pošli. Psovao je kad smo rekli 'kod rođaka u Suboticu'. Ženu i ćerku su stavili u jedan auto, sina i dvojicu Srba na zadnje sedišta u drugom automobilu, a mene u gepek. Dovedi su nas do graničnog punkta u Sremskoj Rači. Izbacili su nas iz automobila i počeli da tuku. Bilo je 10 do 15 policajaca. Tukli su mi sina (15) i nerviralo ih je što ne plače. Dvojica su ga oborili na zemlju i gazili, šutirali nogama. Vođa patrole je ošamario moju ćerku, ona se zateturala i pala u neku baru. Ženi su udarili dva šamara. Pretili su da će nas pobiti i da ćemo plivati niz Savu. Tresao sam se od straha, a oni su smejali. Terali su nas da pevamo 'Ko to kaže, ko to laže Srbija je mala'. Odvezli su nas u SUP u Sremskoj Mitrovici. Tu me je vođa patrole tukao u prisustvu inspektora koje me je ispitivao. I ovaj me na kraju udarao. Bunio se samo dežurni policajac. Morali smo da idemo u pritvor. Decu su odveli u prihvatni centar."

Bračni par iz Bijeljine je izdržao zatvorsku kaznu, u trajanju od tri meseca, u postojećem zatvoru u Sremskoj Mitrovici. Tu su videli nekoliko ljudi iz Bijeljine. Neki su čekali suđenje, a neki su bili obavešteni da će biti vraćeni u Bijeljinu.

4.7. Neprihvatanje izbeglica iz zapadne Slavonije

Nekoliko hiljada srpskih izbeglica iz zapadne Slavonije čekalo je 36 sati (15 - 17. maj 1995) na graničnom pralazu Sremska Rača na dozvolu za ulazak u Srbiju. Kada je prelaz otvoren, kolona izbeglica je u pratnji pripadnika MUP Srbije primorana da krene putem prema sektoru Istok (istočna Slavonija), bez zaustavljanja u Srbiji. Dovedeni su u krajnje nebezbedno područje, u opustošena hrvatska sela (pod kontrolom krajiških Srba) na liniji razdvajanja sa hrvatskom vojskom.

Jedna manja grupa, njih oko 500, izdvojila se iz kolone kod sela Bosut (Srbija), odbijajući da produži u istočnu Slavoniju. Na otvorenom polju proveli su šest dana, okruženi policijom. Pušteni su 22. maja, navodno **"da idu kuda hoće"**. U to vreme prihvatni centri odlučivali su na osnovu novog uputstva Komesarijata za izbeglice Republike Srbije, prema kome izbeglica iz zapadne Slavonije može dobiti uput za sticanje izbegličkog statusa ako priloži potvrdu Komesarijata za izbeglice u Vukovaru (istočna Slavonija - sektor Istok) da tamo nema mesta za njegov smeštaj, kao i garancije da u Srbiji neće tražiti pomoć od države.

4.8. Ograničavanje kretanja izbeglicama iz Srebrenice i Žepe

Nakon ulaska snaga bosanskih Srba, pod komandom generala Ratka Mladića, u Srebrenicu i Žepu (juli 1995), oko 15.000 muškaraca skriva se u šumama, tražeći način da izbegnu predaju. Prema podacima iz nekoliko izvora, koji su registrovali prelazak Muslimana iz Žepe i Srebrenice na teritoriju Republike Srbije, počevši od poslednje nedelje jula do početka avgusta 1995, najmanje 1.500 muškaraca je prešlo reku Drinu. Novinar radija Bajina Bašta, Boban Tomić, navodi da je poslednji veliki talas izbeglica zabeležen u noći između 31. jula i 1. avgusta, na delu između Žepe i sela Jagoštica na srbijanskoj strani. Po njemu, te noći, preko Drine je prešla 501 izbeglica. Svi su se predali graničnim jedinicama Vojske

Jugoslavije i MUP-a Srbije. Izbeglice su nakon policijskog ispitivanja otpremljene u prihvatni centar kod Užica.

Međunarodni Crveni krst je registrovao 792 izbegla muškarca iz Žepe i Srebrenice, koji su smešteni u dva prihvatna centra u Srbiji. Do danas (20. oktobar 1995), ovim izbeglicama nije priznat izbeglički status prema odredbama Zakona o izbeglicama Republike Srbije. Njihov boravak je pod nadzorom MUP Srbije. Informaciju o prijemu muslimanskih izbeglica potvrdio je i predsednik Slobodan Milošević u pismu Aliji Izetbegoviću, obaveštavajući ga da su 700 Muslimana prihvaćeni u Srbiji kao komšije, a ne kao neprijatelji.

Pozivajući se na informacije dobijene od izbeglica iz Žepe koje su, preko planina Tare i Zlatibora, stigle u Novi Pazar, Helsinški odbor za ljudska prava u Sandžaku iznosi podatak da je u noći između 31. jula i 1. avgusta 1995. reku Drinu prešlo 1000 izbeglica, a da je narednih dana, na drugim mestima, u Srbiju prešlo još najmanje toliko. Ovaj odbor sačinio je, na osnovu kazivanja izbeglica, listu sa imenima 180 muškaraca iz Žepe kojima se, nakon prelaska u Republiku Srbiju, gubi svaki trag. Fond raspolaže informacijom iz istih izvora da je više od 50 izbeglica, uhapsila Vojska Jugoslavije u graničnom pojasu prema Bosni, u blizini grada Priboja, i predala vojnim organima u Višegradu (Republika Srpska). Slučaj predavanja ranjenika Rašida Halilovića, lečenog u medicinskom centru u Loznici, u ruke policiji Republike Srpske, koji su istražili novinari Robert Block (Independent) i Dragan Čičić (NIN), potvrđen je nezavisnim istraživanjem Fonda.

4.9. Vraćanje muškaraca iz Krajine

U vremenu od 6. do 15. avgusta 1995. najmanje 150.000 Srba iz Krajine izbeglo je na teritoriju Republike Srbije. Dvanaestog avgusta, na graničnom prelazu Sremska Rača, srbijanska policija zaustavlja i vraća muškarce, starosne dobi od 18 do 60 godina. Žene odbijaju da pređu granicu bez muževa i očeva. Kolona izbeglica stoji više od 10 sati. Velika napetost iznudila je odluku policije da obustavi selektivni prijem izbeglica.

4.10. Vojna mobilizacija

Prva vojna mobilizacija izbeglica obavljena je u januaru 1994. Dve-tri hiljade srpskih izbeglica iz Hrvatske, smeštenih u Vojvodini, upućeno je, u pratnji oficira Vojske Jugoslavije, na vojne položaje bosanskih Srba. Vraćeni su nakon četiri nedelje služenja u vojsci Republike Srpske, u svojstvu dobrovoljaca.

U junu 1995, na osnovu zahteva vlasti sa Pala i iz Krajine, koje prenose mediji u Beogradu, policija Republike Srbije je uhapsila i vratila u Bosnu i Krajinu nekoliko hiljada srpskih izbeglica. Fond i druge nevladine organizacije u Beogradu registrovale su 4.000 slučajeva prisilne vojne mobilizacije izbeglica (publikacija Fonda Pod lupom br. 18 - Mobilizacija izbeglica u Srbiji). U Crnoj Gori zabeležen je samo jedan pokušaj prisilne mobilizacije.

Najmasovnija vojna mobilizacija izbeglica u Srbiji usledila je nakon hrvatske ofanzive "Oluja" i prijema izbeglica iz Krajine u Srbiju. Policija je upadala u prihvatne centre i odvodila muškarce u velikim grupama. Prema informacijama Fonda prisilno mobilisani odvođeni su u vojni centar u Erdutu (centar za obuku u istočnoj Slavoniji, pod komandom Željka Ražnatovića-Arkana) ili u Bijeljini, a odatle upućuju u Bosnu. Prema kazivanju nekih muškaraca koji su vraćeni zbog nesposobnosti da obavljaju vojne zadatke, izbeglice u Erdutu

su izložene maltretiranju i poniženju zbog "**predaje Krajine**". Među prisilno vraćenim u Bosnu je i grupa od 1200 muškaraca, koji su odvedeni u Banja Luku. Tu su im neki vojni komandanti predlagali da formiraju gerilski korpus. Bivši vojnici vojske krajiških Srba najpre su odbili da postanu gerilci, a nakon dužeg ubeđivanja, pristali, pod uslovom da im se dozvoli da odu u Srbiju i posete porodice. Autobusom su stigli do Bijeljine. Novinar nedeljnika "Vreme" izveštava da je ova grupa mesec i po dana boravila na železničkoj stanici u Bijeljini, u šatorima koje je obezbedio lokalni komesarijat za izbeglice i UNHCR. U vreme njegovog boravka u Bijeljini (23. septembra 1995) grupa je brojala jedva stotinak ljudi. Na pitanje novinara šta se dogodilo s ostalima, rekli su mu da su *"dolazili Arkanovi ljudi - neki njegov oficir Božović, u crnoj uniformi i naoružan - pretili, provocirali, odveli oko 120 ljudi, ostali su se nekako snašli, novcem i vezama"*.²⁵

4.11. Sprečavanje izbeglica iz zapadne Bosne da se približe granici Srbije

Za vreme ofanzive hrvatske vojske i snaga vlade BH u centralnoj i zapadnoj Bosni više od 100.000 srpskih civila izbeglo je iz Šipova, Jajca, Drvara, Donjeg Vakufa, Ključa i Bosanskog Novog. Osim dvadesetak žena i dece koje su 18. septembra prešle u Srbiju, izbeglicama s ovog područja nije dozvoljeno da se približe granici Srbije. Predstavnici Komesarijata za izbeglice Republike Srbije javno su poručili ovim izbeglicama da ne kreću prema Srbiji, nego *"da ostanu tamo gde im je bolje"*.

5. Odlazak izbeglica iz zemlje

Što se tiče odlaska izbeglica u treću zemlju, one SR Jugoslaviju legalno napuštaju na dva načina: pomoću pasoša ili putnog lista za strance. Pasoši se uglavnom izdaju izbeglicama srpske nacionalnosti, a putni listovi za strance, izbeglicama hrvatske i muslimanske nacionalnosti.

Vojni obveznici su daleko teže dobijali pasoš od svih ostalih. Tokom prošle godine, njima je tražena potvrda od vojnih vlasti Republike Srpske ili Krajine da nisu vojni obveznici i da im ove vlasti dozvoljavaju produženje odnosno izdavanje pasoša u Srbiji. Trenutno, prema informacijama Fonda, vojno sposobni muškarci Srbi, sa teritorije Republike Srpske ili izbeglice iz Krajine, ne mogu uopšte da dobiju pasoš u Srbiji.

Izbeglice Muslimani i Hrvati teško mogu da dobiju pasoš redovnim putem. Oni dobijaju putni list za strance. Putni list za strance je dokument predviđen Zakonom o kretanju i boravku stranaca, koji se prema tom zakonu izdaje strancima koji su na teritoriji SR Jugoslavije, a nemaju važeću putnu ispravu. U praksi, izbeglica koji je dobio putni list za strance dobija od vlasti i izlaznu vizu na osnovu koje može da napusti zemlju.

U Srbiji izdavanje putnog lista muslimanskim i hrvatskim izbeglicama znači dozvolu za putovanje **"u jednom pravcu,"** zbog toga što se ovim licima izdaje izlazna viza, ali skoro nikada ulazna viza, na osnovu koje bi se mogli vratiti. Praktično, daje im se dokument pomoću koga oni mogu da odu iz SR Jugoslavije, ali ne i da se vrate u nju.

---

²⁵Vreme, 25. septembar 1995, str. 18, "Pozadinski rat", Dragan Todorović

Lica koja napuštaju SR Jugoslaviju preko programa UNHCR-a, a nemaju ili ne mogu dobiti putne isprave, mogu u određenom, vrlo ograničenom broju slučajeva da dobiju od Visokog komesarijata privremenu putnu ispravu (PTC - provisional travel certificate) sa kojom mogu da napuste zemlju. Uz PTC je potrebna izlazna viza koju izdaje Ministarstvo unutrašnjih poslova SR Jugoslavije.

6. Stalno nastanjenje i sticanje državljanstva

Istraživanje uslova pod kojim izbeglice prijavljuju prebivalište, dobijaju ličnu kartu, i stiču državljanstvo Srbije ili Crne Gore, koje je Fond sproveo na uzorku od 135 izbeglica u Ivanjici, Novom Sadu, Beogradu (Srbija) i Podgorici (Crna Gora), otkriva praksu nezakonitog ponašanja MUP i diskriminacije izbeglica na osnovu nacionalne pripadnosti, mesta ranijeg prebivališta, a u nekim slučajevima u pogledu pola.

Podaci pokazuju da je u praksi pitanje razrešavanja boravka izbeglica rešavano na osnovu trenutnih političkih interesa, planova i očekivanja u odnosu na ishod oružanih sukoba na teritoriji bivše Jugoslavije. Izbeglicama iz Hrvatske (bez Krajine) koje su primljene u Srbiji i Crnoj Gori do aprila 1992, omogućeno je da do prijave prebivališta dođu prema pojednostavljenoj proceduri: na osnovu lične karte stanodavca (državljanina Srbije), odjave prebivališta u Hrvatskoj, ugovora o razmenjenoj imovini ili na osnovu izbegličke karte. Bez odugovlačenja, državljanstvo su stekle izbeglice čiji su roditelji državljani Srbije, kao i žene srpske nacionalnosti na osnovu zaključenog braka sa državljaninom Srbije. Među ispitivanim izbeglicama dve žene Hrvatice predale su zahtev za državljanstvo, na osnovu braka sa državljaninom Srbije, ali do kraja juna 1995. nisu primile rešenje.

Uslovi pod kojim je izbeglica srpske nacionalnosti mogla da prijavi prebivalište i dobije ličnu kartu, nisu značajnije menjani do kraja 1992. Bilo je dovoljno da priloži potvrdu o stalnom zaposlenju, ugovor o razmenjenoj imovini ili dokument o posedovanju nepokretnosti na teritoriji SR Jugoslavije. Naravno, izbeglice koje su od ranije bile upisane u knjigu državljana Srbije ili Crne Gore koristile su uverenje o tome za prijavljivanje boravka. Nije registrovan slučaj muslimanske izbegice koja je na osnovu potvrde o stalnom zaposlenju u Srbiji prijavila prebivalište i dobila ličnu kartu. Takođe nema primera da je izbeglica muslimanske nacionalnosti primljena u državljanstvo Srbije na osnovu zaključenog braka sa državljaninom Srbije. Čini se da u Crnoj Gori nema razlikovanja izbeglica u pogledu nacionalne pripadnosti. Međutim, ovim istraživanjem registrovani su i sledeći slučajevi: muškarac, izbeglica muslimanske nacionalnosti, ni nakon dve godine od predavanja zahteva nije primio rešenje o sticanju državljanstva na osnovu zaključenog braka sa državljanom Crne Gore, dok je žena, muslimanske nacionalnosti, na osnovu državljanstva jednog roditelja stekla državljanstvo bez odugovlačenja.

Podaci pokazuju da u 1993. veliki broj izbeglica srpske nacionalnosti iz BH, rođenih u Srbiji, predaje zahtev za upis u evidenciju državljana Srbije, i da do danas nisu primili rešenje. Bez odgovora su ostale i mnoge izbeglice iz Hrvatske koje su predale zahtev na osnovu prijavljenog boravka pre proglašenja Ustava SR Jugoslavije. Izbeglice, koje su kasnije prijavile prebivalište i dobile ličnu kartu, odbijane su na šalterima MUP-a sa objašnjenjem da sačekaju nov zakon. Izbeglice hrvatske ili muslimanske nacionalnosti, u braku sa državljaninom Srbije, dobijale su odgovor da im ne vredi da podnose zahtev.

Podaci pokazuju da većina izbeglica, koja u toj godini prijavljuje prebivalište i dobija ličnu kartu u Srbiji, dolazi s područja Hrvatske i BH pod kontrolom Srba. Neke izbeglice otkrivaju da su dokumente stekle preko specijalne veze, a neke da su ličnu kartu platili 2.500 i više nemačkih maraka.

U 1994. odnos prema izbeglicama drastično se menja. Lične karte izdaju se isključivo srpskim izbeglicama iz Hrvatske koje su zamenile imovinu sa Hrvatima iz Srbije ili Crne Gore. Što se tiče državljanstva, uočeno je da nema pravilnosti. Neke izbeglice iz Hrvatske u ovoj godini predaju zahtev i dobijaju rešenje o primanju u državljanstvo Srbije. U praksi su registrovani sledeći slučajevi: a. tročlana srpska porodica iz Hrvatske, svi rođeni u Hrvatskoj, njeni državljani, primljeni su u državljanstvo Republike Srbije, 27. decembra 1994, s obrazloženjem da je rešenje doneto na osnovu čl. 7 Zakona o državljanstvu Socijalističke Republike Srbije; b. molba izbeglice hrvatske nacionalnosti iz BH, udovice državljanina Srbije, nije primljena, s obrazloženjem *"sačekajte nov zakon, trenutno u državljanstvo ne primamo Hrvate iz Bosne"*. Izbeglice iz BH uglavnom pominju da im je preko specijalne veze tražen ogroman novac.

Čini se da je MUP Srbije u 1995. prestao da se bavi državljanstvom izbeglica. Izbeglice koje dolaze iz Republike Srpske, rođene u Srbiji, čiji je jedan roditelj državljanin Srbije, ne uspevaju da pribave dokaz o državljanstvu. Najčešći odgovor na šalterima glasi da je to moguće isključivo na osnovu uverenja o državljanstvu, ali da takvo uverenje trenutno ne mogu dobiti određene kategorije lica. U praksi je registrovan ovakav slučaj: državljanin Srbije (rođen u Srbiji, roditelji državljani Srbije, dolazi iz Teslića, Republike Srpske) u junu mesecu nije uspeo da preda zahtev za izdavanje uverenja o državljanstvu, iako je priložio izvod iz matične knjige rođenih i dokument o posedovanju dve kuće u Beogradu. Odbijen je sa usmenim obrazloženjem da nije upisan u knjigu državljana Srbije. Kada se obratio opštini u kojoj je rođen sa zahtevom da ga uvedu u evidenciju o državljanima, odbijen je sa obrazloženjem *"nemoguće je za one koji dolaze iz Republike Srpske"*. Pokušao je da prijavi prebivalište u Beogradu, i izvadi ličnu kartu, ali je odbijen sa istim obrazloženjem. Njegova žena, muslimanske nacionalnosti, koja ima priznat status izbeglice od marta 1992, nije uspela da prijavi prebivalište u Beogradu na osnovu potvrde o stalnom zaposlenju, izvoda iz matične knjige venčanih i dokumenta o nepokretnostima koje poseduje njen muž. Vraćeni su joj papiri sa rečima *"nije moguće"*.

Neke upućene izbeglice tvrde da je cena lične karte bez državljanstva prešla 3.000 DEM, a da se rešenje o primanju u državljanstvo ceni 5.000 DEM.

Prema Predlogu zakona o jugoslovenskom državljanstvu (član 45), jugoslovenskim državljanima će se smatrati lica koja su na dan proglašenja Ustava SR Jugoslavije (27. april 1992) imala državljanstvo Srbije ili Crne Gore. Zatim, državljani Jugoslavije, a time i Srbije i Crne Gore, mogu postati i državljani drugih republika bivše Jugoslavije, koji su u momentu proglašenja Ustava SR Jugoslavije imali prijavljeno prebivalište na teritoriji SR Jugoslavije, ukoliko nemaju strano državljanstvo, i ukoliko u roku od 12 meseci posle stupanja na snagu novog zakona zatraže da budu upisani u evidenciju o jugoslovenskom državljanstvu. Pod istim uslovima (osim prebivališta) jugoslovensko državljanstvo mogu dobiti i oficiri nekadašnje JNA, izbegli iz Slovenije, Hrvatske i BH, prevedeni u sastav Vojske Jugoslavije, kao i članovi njihovih porodica (bračni drugovi i deca).

Poređenje prakse i rešenja u Predlogu zakona ukazuje pre svega da se odredba o tome da će se jugoslovenskim državljanima smatrati svi oni koji su u momentu proglašenja Ustava imali prijavljeno prebivalište, odnosi, pored drugih, na srpske izbeglice iz Hrvatske kojima je u pojednostavljenoj proceduri, do aprila 1992, omogućeno da prijave prebivalište u Srbiji ili Crnoj Gori.

Sudeći po Predlogu zakona, činjenica da je nadležni organ (MUP) dozvoljavao nekim izbeglicama, sve do početka 1995, da prijave prebivalište na teritoriji SR Jugoslavije, neće uticati na rešavanje o državljanstvu.

Što se tiče sticanja jugoslovenskog državljanstva prijemom (naturalizacijom), iz Obrazloženja Predloga zakona o jugoslovenskom državljanstvu proizilazi da ovaj način sticanja jugoslovenskog državljanstva nije predviđen za izbeglice. Prema Obrazloženju, neke od izbeglica mogu dobiti jugoslovensko državljanstvo prihvatom, ukoliko je reč o državljanima SFRJ koji su na teritoriju SR Jugoslavije izbegli zbog **"svoje nacionalne ili verske pripadnosti"** ili **"zalaganja za poštovanje ljudskih prava i sloboda"**. Međutim, ovaj način sticanja jugoslovenskog državljanstva nije predviđen za izbeglice koje žive na teritoriji Republike Srpske i Krajine (predlagač zakona imao je u vidu teritorije pod efektivnom kontrolom Srba do maja 1995).

U Obrazloženju se kaže da **"nacionalni i državni razlozi nalažu da se izbeglice sa ovih područja vrate u mesta ranijeg življenja"**. Podaci pokazuju da se ovaj stav u praksi u Srbiji uveliko primenjuje. Najpre se krenulo sa revizijom statusa izbeglice, oduzimanjem statusa izbeglice velikom broju lica koja su izbegla u Srbiju iz Republike Srpske ili Krajine. Zatim, neprihvatanjem izbeglica iz zapadne Slavonije, vraćanjem sa granice muškaraca, vojnih obveznika iz Republike Srpske, kao i vojnom mobilizacijom primljenih muškaraca, izbeglica iz Krajine. Konačno, u 1995. registrovani su slučajevi uskraćivanja prava na sticanje državljanstva izbeglicama koje to pravo imaju po važećem zakonu. Neupućivanje izbeglica na korišćenje prava na žalbu, takođe ukazuje da MUP, umesto da primenjuje važeći zakon, postupa prema političkom uputstvu da se izbeglice iz Republike Srpske i Krajine vrate u **"mesta ranijeg življenja"**.

S obzirom na to da o sticanju jugoslovenskog državljanstva prihvatom odlučuje Savezno ministarstvo unutrašnjih poslova **"ceneći opravdanost razloga u podnetoj molbi i vodeći računa o interesima bezbednosti, odbrane i međunarodnog položaja Jugoslavije"** (čl. 47 st. 3), SMUP će imati široka diskreciona ovlašćenja u odlučivanju.

Nalazi

Fond za humanitarno pravo je registrovao u praksi, pre svega u Srbiji, ozbiljne povrede prava izbeglica. Među najdrastičnije spadaju vraćanje izbeglica sa granice, proterivanje i kažnjavanje izbeglica.

Fond ukazuje da je praksa vraćanja izbeglica iz Srbije na teritoriju s koje su izbegli u direktnoj suprotnosti sa čl. 33 Konvencije o statusu izbeglice koji propisuje da **"ni jedna Država ugovornica neće proterati ili vratiti silom, na ma koji način to bilo, izbeglicu na granice teritorije gde bi njegov život ili sloboda bili ugroženi..."**

Fond takođe ukazuje da je politika kažnjavanja izbeglica u Srbiji za krivično delo ilegalnog prelaska granice (čl. 291 st. 2 KZ SRJ) u direktnoj suprotnosti sa čl. 31 st.1 Konvencije o statusu izbeglice koji izričito kaže da **"Države ugovornice neće primenjivati kaznene sankcije, zbog njihovog bespravnog ulaska ili boravka, na izbeglice koje, dolazeći direktno sa teritorije gde su njihov život ili sloboda bili u opasnosti, ulaze ili se nalaze na teritoriji bez ovlašćenja, pod rezervom da se odmah prijave vlastima i izlože im razloge, priznate kao valjane, njihovog bespravnog ulaska ili prisustva"**.

Fond podseća da je javnost Crne Gore pokrenula pitanje odgovornosti pripadnika MUP-a za deportaciju izbeglica iz Foče, a da je vlada Crne Gore celu stvar zataškala javnim odgovorom ministra unutrašnjih poslova da je bila reč o predavanju lica koja su navodno počinila krivično delo.

Imajući u vidu činjenicu da je kretanje izbeglica iz Srebrenice i Žepe ograničeno, Fond zahteva od vlade Srbije da postupi prema njima bez ikakve diskriminacije u pogledu nacionalnosti i zemlje porekla.

Prilog: Pet izjava svedoka o nedelima u Foči, Donjoj Mahali, Čelebićima i Čajniču

Iz baze podataka HLC o povredama humanitarnog prava u oružanim sukobima na teritoriji bivše Jugoslavije

Slučaj d-f-7.doc

Lokacija: BH, Foča, prema popisu 1991. Foča je imala 40513 stanovnika, 104 Hrvata, 20898 Muslimana, 18339 Srba, 448 Jugoslovena i 724 ostalih; teritorija pod kontrolom bosanskih Srba; predsednik kriznog štaba Miro Stanić, šef policije Dragan Gagović, a predsednik opštinske vlasti Radojica Mladenović

Vreme incidenta: juli 1992.

Intervju sa muslimanskom porodicom iz Donjeg polja u Foči vođen u martu 1993. u izbegličkom kampu u Turskoj

RUKEJA (41)

Prije izbijanja rata u Foči bilo je napeto. Često bi po noći odjekivali pucnji. I Srbi i Muslimani su držali straže - bar u dijelu grada gdje sam ja stanovala. Granate, ispaljene s okolnih brda, počele su padati po Foči 8. aprila 1992. Čitav taj i sledeći niz dana proveli smo krijući se po podrumima. Muslimani, uglavnom bogatiji, već su napuštali grad. Mi ostali - nismo imali kuda ići. Stariji sinovi, Sulejman i Suad, kao i još jedan dio muškaraca Muslimana, natjerani su da uzmu oružje. Natjerani su od strane Muslimana koji su se predstavljali kao štab naše vojske, a zapravo su u svemu gledali samo svoju ličnu korist.

SUAD (22)

To je bilo oko 20. aprila kad su Sulejmanu i meni uvaljene neke stare tandžare (puške). Nitko nije komandovao i sve je bilo potpuno neorganizirano. Nismo ispalili niti jedan metak - samo smo se krili po kućama i podrumima.

RUKEJA

Muslimani su se na Donjem Polju predali 26. ili 27. aprila. Sinovi mi već tri dana nisu dolazili u podrum i te večeri krenem da ih tražim. No kad sam ih našla, Srbi su već zauzeli ceo grad tako da se nije moglo ni pomišljati na odlazak iz grada. Sutra ujutro, dakle, 26. ili 27. aprila, nisam sigurna, srpska vojska i četnici (uglavnom svi iz Foče) išli su po Donjem Polju, tražili Muslimane i palili im kuće. U podrumu gdje smo se krili, bili su sljedeći ljudi: Šeća Ćerimović, Aziz Sirbubalo, Nedib Krkalić (sin), Rasim Krkalić (otac), Salem Čaušević, Izo Čaušević, Hafa Čaušević (njihova majka, nepokretna), Veisil Delić, Damir Delić i naša porodica.

IBRO (52)

Kad su opkolili podrum u kome smo se nalazili počnu vikati: "Predajte se ustaše, nećemo vam ništa!" Preplašimo se - nitko ne zna što da se radi. Međutim, uđe Neđo Kovač, naš komšija Srbin u čijem smo podrumu bili i kaže: "Morate izići da vas vide. Sve će biti u redu." Iziđemo, postroje nas i počnu psovati Srbe (braću

Kovač - Neđu, Ratka, Stojana i Radomira, te njihovu majku Milku i žene Jelu, Danu i Marinu) što čuvaju Muslimane. Potom naprave pretres svih osoba. Prijetili su i puškama. Njihov komandir (ne poznam ga, ali mislim da je iz Foče) kaže: "Vraćajte se svi u podrum! Ako se dogodi da neko od Muslimana puca na nas, pobićemo vas sve do jednog. Iz podruma ne smete izlaziti!" Ponovo uđemo u podrum - nas 18 Muslimana i 7 Srba. Prođe sat vremena, četnici se opet vrate. Komandir nam se obrati: "Bežite kud god znate, idu Arkanovci - sve će vas poklati." Šeća Ćerimović, Rasim Krkalić, Đenan Karabegović i Aziz Sirbubalo krenu za bolnicu. No, stigao je samo Šeća, a Rasim i Aziz su putem uhvaćeni i ovedeni u KP dom.

RUKEJA

Mi ostali krenemo prema neboderu. Stignemo i zateknemo oko stotinak Srba i Muslimana koji su nam skuvali čaj i tu provedemo sat vremena.

"Ljudi - kaže jedan Srbin - ovdje ne smijemo više ostati. Hajmo prema centru grada." Krenemo. Stotinak Srba i Muslimana. Idemo i stignemo do Doma JNA. Tu nas zaustave dobrovoljci iz Crne Gore i Srbije. Pitaju da li ima Muslimana.

"Ima" - odgovorimo. "Razdvojte se" - naređuju. "Nećemo se razdvajati!"

I nisu nas razdvojili. Nakon što su nas pretresli, sprovedu, sve skupa, u hotel "Zelengora".

IBRO

Razmjestite nas po sobama. Srbi koji su bili s nama, rasporede se tako da nije bilo ni jedne sobe sa samim Muslimanima. Gledamo kroz prozor grad kako gori. Kad se smračilo, dobrovoljci su nam donjeli svijeće. Prethodno su podelili hranu, cigarete i sokove. U hotelu provedemo dva dana. Treći dan dođe jedan od njihovih komandira i kaže: "Hajte u Donje Polje ako imate gdje! Odemo i navratimo kod braće Kovač (sva četiri brata su živjela u velikoj kući). Njihova majka Milka, kad nas je vidjela, počne pomagati: "Tražili su vas Arkanovci i komšije da vas pobiju!" Preplašimo se i odlučimo krenuti za Ustikolinu. Nismo pošli pošto su na mostu bili četnici tako da se nije moglo preći, a u međuvremenu, zauzeta je i Ustikolina.

RUKEJA

Kuća nam je izgorela! Nismo imali gdje stnovati, pa smo se smestili kod zaove Hasnije i tetka Veisila Delića. Tačnije, spavali smo kod njega, a preko dana boravili u susednoj kući amidže (strica) Bećira.

SUAD

Tridesetog aprila je došla iz bolnice Jasna Sirbubalo. Tamo je bila smeštena jer je bila ranjena za vreme borbi. Pričala nam je da ju je Novica Trifković maltretirao prvih dana kad se vratila kući. Nije rekla da li ju je silovao, ali ja pretpostavljam da jeste, pošto je jednu noć prenoćio u njenoj kući. Kasnije se vraćao s namerom da je siluje, no Jasna bi svaki put uspela pobeći.

SULEJMAN (20)

U junu nas niko nije dirao. Novica Trifković, pijan kao zver, 7. jula dođe kod Neđe Kovača naoružan i s bejzbol palicom - sve sam gledao kroz prozor. Počnu se svađati. Na odlasku Trifković dovikne Kovaču: "Kad ih budem tukao, nemoj se

mješati jer ćeš najebati!" Gledam kako Trifković ide sokakom. Uđe u kuću Habibe Ekmečić stare 75 godina. Ona je cijeli život provela sama - nije se udavala. Nisam vidio kad je izišao, ali su komšije nakon nekog vremena pronašle Habibu mrtvu i silovanu (suknja joj je bila zadignuta i bila je napola gola). Došla je milicija i napravila uviđaj. Iako su i Srbi i Muslimani rekli da ju je ubio Novica Trifković, milicija nije ništa poduzela. Rekli su da oni to znaju i otišli.

SUAD

Slično je bilo i sa Jasnom. Jednom je Trifković upao kod nje i zatekao je za večerom. Izgazio je nogom pitu i krenuo prema Jasni. Ona je uspela zgrabiti čeličnu mašicu, odgurnuti ga njom i pobeći. Nakon toga više nije smela odlaziti kući, nego je spavala s nama kod Veisila. Potom je sve prijavila miliciji. Milicioneri su joj rekli da se čuva. Prema Trifkoviću nisu ništa poduzeli.

SULEJMAN

Tetak Veisil, pedesetogodišnjak, bio je 8. jula kod amidže Bećira Dikonje. Kad je krenuo kući, sretne ga dvadesetpetogodišnji Zdravko Matović. Matović je bio uniformi i naoružan. "Što to držiš u rukama" - izdere se Matović.

Veisil, koji je koračao s rukama iza leđa, ispruži ih i pokaže prazne šake. "Ništa" - kaže. "Što ti je to u džepu?" "Mali tranzistor da mogu slušati vjesti." Čim je Veisil to rekao, Matović ga udari šakom u stomak. "Što nam to radite" - reče tetak previjajući se. "Silujemo, koljemo i ubijemo ustaše" - odgovori Matović i ode. Sve ovo smo čuli iz Veisilove avlije.

ELVIR (18)

Nekoliko dana nakon tog događaja, stajao sam sa vršnjacima Srbima. Padala je kišica. "Beži - kažu mi jednom trenutku - ide Matović." Počnem bežati. "Zaustavite tog malog - čujem iza sebe - svašta bi moglo biti!" Stanem. Pridem Matoviću. Trinaestogodišnji Žika je imao lisice u rukama. Matović mu ih uzme i stavi meni na ruke. Krvnički stegne - sedam dana sam imao ožiljke. "Gde ti je babo sakrio pušku" - pita. "Moj babo nema puške" - kažem. "Gdje ti je komšija Vehbija sakrio pušku?" "Otkud znam." "Gdje ti je komšija Esad Peca?" "Ne znam." Matović tada izvadi nož. "Ma što ne znaš" - prodere se. "Ne znam, nisam kriv" - počnem plakati. "Ako ga takneš, mrtav si" - začujem i ugledam komšiju Obrada (ne znam kako se preziva - radio je kao šumar) kako drži pištolj 6,35 mm. "Odveži mu lisice." Matović mi skine lisice, ja pobegnem, a njih dvojica se ostanu prepirati.

SULEJMAN

Bilo je mirno do 24. jula. Tada je Novica Trifković ubio tetka Veisila Delića. Suad i ja igrali smo jamb u njegovoj kući...

RUKEJA

Mi ostali - Ibro, Elvir. Senada i ja smo bili kod amidže Bećira. Sjedim pored vitrine. Ibro privilegao na kauč. Elvir sipa gas u upaljač. Začuje se muški glas na ulici. Pogledam kroz prozor i vidim kako ide Novica Trifković. Preplašimo se i svi skočimo s prvog sprata. Senadu sam sama bacila. Sve je bolje nego pasti Trifkoviću u ruke.

IBRO

Nezgodno skočim i slomim nogu. Ostanem ležati. Gledam Rukeju i djecu kako bježe preko livade ka Veisilovoj kući. Trifković opali iz automatske puške nekoliko puta iznad njih. Priđe meni, a ja mu kažem: "Nemoj nas ubiti!" Nije me ni pogledao, već se zaputio za Rukejom i decom.

RUKEJA

Trčimo preko livade i čujemo kako Trifković viče "stoj". Mislila sam da je ubio Ibru i zapomažem. Utrčimo u Veisilovu kuću...

SULEJMAN

Gledam kroz prozor. Trifković stoji ispred avlije i "jebe nam seme balijsko". Iziđe tetak Veisil. "Kriješ je" - reče mu Trifković prilazeći. Mislio je na Jasnu na koju se nameračio i koja mu je stalno izmicala. "Ne krijem. Nije kod mene" - laže Veisil. Trifković dva puta opali u zrak iz pištolja. Komšija Neđo Kovač iziđe na balkon sa "Tompsonom" (vrsta automatske puške) i prodere se: "Nemoj pucati." Trifković uze bombu i nanišani na balkon na kom su Neđo i njegova majka Milka stajali. "Beži u kuću" - urla. Milka uđe, a Neđo odloži "Tompson". Veisil stoji i mota cigaretu. Nije je uspio zamotati do kraja... "Ne mogu dva krsta zajedno - reče Trifković, okrenu se i opali iz pištolja Veisilu u sljepoočnicu. Pao je bez glasa. Sve ovo smo svi gledali sa prozora udaljenih najviše desetak metara. Trifković je nakon ubistva krenuo u grad. Čuli smo da je tog dana ubio još sedam ljudi.

SUAD

Uspaničimo se. Majka krene da nam vadi propusnice za iseljenje...

RUKEJA

Dodem u SUP. "Koga sve imaš" - pita me službenik. "Muža, tri sina i kćerku" - odgovorim. "Kako to da nisu u KP domu?" Preplašim se i pobegnem. Više nismo znali što da radimo. Braća Kovač nas prime u kuću. Smeste nas u dvorišnu zgradu - nas trinaestero. Pomagali su i sa hranom, a ponekad smo svi skupa njima pomagali obrađivati obližnje polje. Zajedno s nama su bile Hasnija Delić, Raza (majka) i Jasna Sirbubalo (kćer), obe ranjene u aprilu i otpuštene iz bolnice krajem aprila, te još neke komšije kojim su kuće popaljene. Pored braće Kovač štitio nas je i Branko Blagojević - nekoliko puta je znao terati pištoljem četničku bandu.

Dvadeset osmog jula Jasna i ja odemo u Crveni krst i zatražimo propusnice. Dadu nam ih bez problema. Vraćajući se kući sretnemo Zdravka Matovića. "Šta ima" - pita Jasnu. Iste večeri, oko 11 sati, upao je kod Hasnije Delić (u međuvremenu se vratila kući). Zajedno s njim je bio i Momo Ivanović. Rekli su da traže ustaše, a zapravo su htjeli silovati Jasnu. Mislili su da spava kod Hasnije. Kad je nisu našli, odu kod Salema Čauševića. Tamo su tražili novac. Stavljali su pištolj na glavu njegovoj nepokretnoj majci. Opljačkali su ga i otišli. Foču smo napustili 13. augusta pomoću dozvola koje smo dobili od Crvenog krsta.

Slučaj d- f-18-doc

Lokacija: BH, Foča, sportska dvorana "Partizan"

Vreme incidenta: juni - avgust 1992.

Intervju vođen u martu 1993. u izbegličkom kampu u Turskoj

Trećeg juna bili smo u šumi kao i prethodnih noći. Srpska vojska u maskirnim uniformama opkolila je taj deo sela Mješaje i počeo je napad u kojem je poginulo i ranjeno nekoliko naših ljudi. Po prestanku pucnjave odvođe nas na jednu livadu na kojoj su već bili njihovi komandanti, maltretiraju nas i odvođe na gradilište Buk Bijelu. Tu mi pretresaju stvari koje sam nosila sa sobom da bih mogla da presvučem decu. Ostajemo do četiri sata popodne, a onda dolazi autobus kojim nas odvoze u Foču u srednjoškolski centar. Smestili su nas u učionice, a potom počinju da ulaze srpski vojnici. Naizmenično. Neke od tih sam poznavala iz škole i sa posla. Bilo je i nepoznatih koji su došli iz Srbije i Crne Gore.

Prvi koji me je izveo bio je Janko Janjić koga su svi u Foči zvali Tuta. Njega sam poznavala i viđala u Foči pre rata. Sa njim su bila četvorica meni nepoznatih ljudi. Izveli su i Hatidžu, Emritu i Dženitu B. i Sadetu P. Uveli su nas u jednu od učionica. Tuta je rekao: "Skidajte se." Mislila sam da se šali, jer ga poznajem. Rekla sam mu: "Što ću se skidati, lepše mi je ovako." Tada mi je prišao i opalio tri šamara.

Pošto sam videla šta očekuje, a i držao je uperen pištolj prema meni, uplašila sam se i skinula. Neki čovek sa crnom trakom oko glave, dobacio je Tuti da ostavi to za kasnije. Ali Tuta je ipak obavio svoje. Kada je završio rekao mi je da se obučem i da idem u učionicu kod ostalih. I druge su silovane. Videla sam to jer se sve dešavalo u jednoj prostoriji. Njih su silovali vojnici koje je doveo sa sobom Tuta.

Iste večeri dolazi čovek kojeg ne poznajem ali mi je poznat iz Foče. Odvodi me u istu učionicu u kojoj su me prvi put silovali i naređuje mi da se skinem. Kada je završio, kaže mi da se operem i odlazi. Posle njega dolazi drugi čovek, takođe iz Foče. Siluje me i on. U toku tih osam dana svako veče se dešavalo isto. Izvodili bi me, a potom silovali.

Desetog juna prebacuju nas u sportsku dvoranu "Partizan". Priča iz školskog centra se ponavlja. Odvođe nas, siluju i maltretiraju. U toku tih četrdeset dana, koliko smo bili u "Partizanu", prepoznala sam mnoge Srbe: Boru Mijovića, mog školskog druga, Danka Papricu, takođe mog školskog druga, Slavu Ivanovića, taksistu iz Foče, Janka Čelesana, vozača autobusa u preduzeću "Maglić", Spomenka Matovića, Zorana Pavlovića, Janka Vasiljevića, Gojka Jankovića, Dragana Ginića, Veselina Simića i Milenka Papricu. Ne mogu se setiti kojim redom su dolazili po mene, ali znam da su me silovali i danju i noću i da je tako bilo sve vreme do odlaska iz Foče. Mnoge od njih nisam lično poznavala ili su mi bili poznati iz grada.

Oko 1. avgusta odvođe me četvorica ljudi iz Foče u jednu muslimansku kuću u blizini "Partizana". Sve ih znam iz viđenja, a jednog od njih sam i prepoznala. Radio je na Brodu sa mojim mužem. Izviđavali su se na meni, gasili su mi

cigarete po desnoj ruci. Potom su me sva četvorica silovala. Kolega mog muža usput je dobacivao ostalima da me bace u Drinu. Na to je drugi odgovorio: "Jok, idemo po njenu ćerku, nju ćemo silovati." Ipak su me na kraju vratili u "Partizan".

Jednom prilikom u "Partizan" je došla novinarka Tanja Vrećo, Srпкиnja iz Radio Foče. Predstavila se kao novinarka iz Sarajeva i razgovarala je sa tri devojke: Dženitom, Emritom i Sadetom. One je nisu prepoznale. Pitala ih je kako im je ovde, da li ima silovanja i maltretiranja.

Sutradan je došao Žaga Crnogorac sa svojom grupom. Pitao je : " Gde su one tri koje su znale da daju intervju, da daju i meni ?" Prišao je mojoj jednogodišnjoj ćerki i nad njenom glavom mi je rekao: " Hoćeš i nju da zakoljem." Sagnula sam glavu i ćutala. Odveo je Dženitu, Emritu, Sadetu i Dinu. Prve tri se nisu vratile, o njima niko ništa ne zna, a Dina nam je ispričala da je bila kod Gice Vasiljević u Brodu i da su je tamo silovali. Ima samo 16 godina.

Bilo mi je teško u "Partizanu". Kad god bi me odvodili, deca su plakala. Tražili su da jedu, a ja nisam imala šta da im dam. Nekada jedan, nekad nijedan obrok. Obično su to bili prokisli ostaci obroka od kojih su se deca razboljevala. Moji su dobili proliv i temperaturu. Nisam imala ćebe da ih pokrijem, a kao oblog stavljala sam im mokre čarape na glavu. Jedan od stražara obećao je da će dovesti doktora, ali za svih četrdeset dana doktor se nijednom nije pojavio.

Tih dana se čulo da su naši zarobili dvojicu Srba. U "Partizan" dolazi Bojat, rođak jednog od uhapšenih i Novica Blagojević, otac drugog uhapšenog. Pitali su da li ima nekoga iz Goražda. Rekli smo da nema. Bojat je naredio da ja krenem da pregovaram sa našima da puste ove zarobljene. Pre mene su išle Hatidža Čerimagić i Zehra Pekas. One se nisu vratile. Ostale su kod naših. Bojat mi je dao poruku za Džema Mujazinovića čiji sin je bio zatvoren u KP domu. Odvezli su me do Osanice koja je bila četnička teritorija. Dali su mi belu zastavu i rekli da idem, ali da ne dolazim bez odgovora. Zapretili su mi da će mi pobiti decu i baciti ih u Drinu da nizvodno stignu do Goražda, ako se ne vratim.

Čim sam krenula, četnici su počeli da pucaju sa moje desne strane. Povikali su mi da se vratim dok ne obaveste i drugu stranu. Polazim po drugi put. Ovog puta, nakon 50-tak metara Muslimani iz škole otvaraju vatru. Kasnije su mi rekli da nisu videli belu zastavu. Zvala sam Džema, a pomislih " ostadoh ovde, ni tamo ni ovamo". Kada je jedan metak opalio pored noge dobila sam neku snagu, ali sam znala da je najbolje da se ne pomeram. Jače sam dozivala Džema i tek onda dolazi odgovor: "hajde, hajde". Pošto je sve bilo minirano govorili su kako da se krećem. Dolazim u školu i predajem poruku. Kada je Džema pročitao poruku, zagrlio me je i rekao mi: " Dete, ovo mi je prva vest o sinu Samiru." Plakao je.

Nakon toga vraćam se sa porukom koju je napisao Osman Šubašić. Pred rastanak Osman me je savetovao da se ne vraćam, da Drinom plivaju leševi iz pravca Foče. Ali ja sam već unapred odlučila da se vratim zbog dece. Vraćam se, predajem poruku. Ponovo me odvođe u "Partizan".

Veče pre odlaska poslednjeg konvoja iz Foče, 12. avgusta došla su četvorica i odvođe mene i Hasibu B. na gradski stadion. Ne znam im imena. Vikali su: "Skidaj se, skidaj se." Obe smo ćutale i skinule samo donji deo garderobe. Jedan me je dohvatio spređa i naterao me da mu pušim, dok me drugi silovao otpozadi. Potom su dolazili u grupama po četvorica, petorica. Izbrojala sam 28 četnika, a onda sam se onesvestila. Jedan od njih me je polivao pivom. Došla sam sebi. Bora iz Valjeva (saznala sam kasnije u razgovoru s njim kako se zove i odakle je) lupao mi je šamare i vikao: "Šta ti je, šta ti je." On me nije silovao. Kasnije mi je pomogao da dođem do autobusa. Šta je za to vreme bilo sa Hasibom, ne znam. Bila je visoko na klupama iznad mene. Verujem da su i sa njom radili isto što i sa mnom.

Kada smo prolazili pored "Partizana", Hasiba je u strahu povikala: "Šta će moje dete bez mene, ima samo 3 godine." Jedan od četnika je tada izvadio nož i povikao: "Ćuti, sad ću da te zakoljem, šta vaši rade od naših."

Odvođe nas u selo Mješaja, u barake u Buk Bjeloj. Tamo se nalazilo oko 300 četnika. Odvajaju me od Hasibe. Bora mi kaže da će me silovati samo još dvojica. Međutim i pored obećanja dolaze njih petorica. Među njima je bio i Janko Čalasan. On je vozio autobus u preduzeću "Maglič" i dovezao nas iz Foče u Novi Pazar. Ostali mi nisu bili poznati. Posle ove petorice Bora mi je prišao i rekao: "Hajde da se okupaš." Vraćam se i on me nudi cigaretom. Nismo ni ispušili tu cigaretu, a neko počeo kucati na vrata. Boro je povikao: "Jesam rekao da niko ne dolazi 2 sata." Postala sam nervozna. Boro je pokušavao da me umiri i govorio mi da ne pravim skandal. Međutim nakon zapaljene druge cigarete opet je neko pokucao na vrata. Boro više nije mogao izdržati i počeo je da viče na njih: "Kako vas nije sramota, imate li vi žene i decu!" Zapucali su na vrata. On je izašao a meni rekao da nikoga ne puštam. Vratio se nakon par minuta i kolima je vratio mene i Hasibu u "Partizan".

Sutradan oko 2 sata po podne došla su dva autobusa po nas i konačno smo izašli iz Foče. Prenoćili smo u Podgorici, a sutradan smo stigli u Novi Pazar.

Slučaj d-mah-16.doc

Lokacija: BH, centralna Posavina, Donja Mahala, teritorija pod kontrolom bosanskih Hrvata; logor pod upravom policije Hrvatskog vijeća obrane, upravnik Pero Vincetić, "Konj"

Vreme incidenta: maj 1992 - januar 1993.

Intervju vođen u maju 1993. u Brčkom, BH

Uhapšen sam 8. maja 1992. u Odžaku. Tada je oko 4 000 Srba uhapšeno i odvedeno u logor u osnovnoj školi. Tu sam proveo dva meseca. U sali škole bilo je zatvoreno 700 muškaraca. Ležali smo na patosu, bez pokrivača. Snađivali smo se kako je ko mogao. Nisu nam dozvoljavali da se kupamo. Jednom su nas izveli u dvorište i naredili da se skinemo do gola. Bilo me je sramota od ostalih ljudi. Polivali su nas hladnom vodom iz šmrkova. Posle toga svi smo se prehladili i dobili dijereju.

Žena me je u početku posećivala i donosila mi hranu. Dnevno smo dobijali samo po komad hleba i dva decilitra čaja. Tukli su nas, maltretirali, čak nam nisu dozvoljavali da idemo u WC kada moramo, već samo kad njima padne na pamet. Tukao nas je Ante Golubović. Mene je udarao palicom. Svetio se nad nama zbog pogibelji njegovog zeta. U zatvoru je bilo i žena pripadnika vojne policije. Nina Terzić bila je jedna od najgorih.

Noću su znali da nas batinaju. Najgore je bilo kada se sa linije vrate pijani, jer onda su se najviše izživljavali nad nama. Nekolicina zatvorenika podlegla je posle batinanja, između ostalih: Svetozar i Rade Dervenić. Kao i ostale, odvodili su ih u susednu prostoriju i vraćali pretučene. Rade se vratio bez ijednog zuba, modar i krvav od batina. Uskoro su stražari ušli i naredili nam da ustanemo i pevamo pesmu o Juri Bobanu. Rade nije mogao sam da ustane, pa smo ga pridigli. Te večeri se namučio i izdahnuo. Inače, često smo morali da pevamo. Jednom su nas celu noć terali da stojimo i pevamo. Svi smo bili oznojeni i iscrpljeni. Tukli su naše mladiće bez ikakvog razloga. Ljubišu Milevića posle batinanja morali su da vode kod lekara. Njegov brat Mile još uvek nije razmenjen. Niko ne zna šta je sa njim.

U julu je otpočelo granatiranje Odžaka i odvedeni smo u Novi Grad, ali nakon nekoliko dana i tu su krenule borbe i prebacili su nas u Bosanski Brod. Odveli su nas u "Tulek". To je nekakva radiona. Nisu nam dozvolili da poneseo garderobu iz Odžaka pa smo bili polugoli. Dnevno su nam davali po četvrt hleba namazanog sa malo masti. Šamarali su nas uvek kada bi se vratili sa ratišta.

Nakon nekoliko dana prebacili su nas u građevinsko preduzeće "Strolid". Objekat je bio ograđen bodljikavom žicom, a unutra je sve bilo prepuno kreča i cementa. Odatle smo odvođeni da radimo na liniji fronta. Tukli su nas i izživljavali se na razne načine. Oni bi zagazili u blato i terali nas da im ližemo cipele i jedemo blato sa njih. Mladiće su primoravali na međusoban oralni seks.

Jednom su nas povelili da im nosimo municiju na liniju. Loše sam se osećao. Dijereja me mučila bez prestanka. Strpali su nas u kamion prekriven ciradom. Na putu do linije zastali su da piju, a nas su ostavili u kamionu pod ciradom. Vrućina je bila nesnosna. Počelo je da nam se vrti u glavi. Skinuli smo se do gola pokušavajući da izdržimo sparinu. Dvojica su pala u nesvest. Kasnije je svaki od nas šest kilometara morao da nosi sanduk municije na leđima. Nakon toga kopali smo robove na liniji, mada su granate padale bez prestanka. Mnogi su bili ranjeni, ali znam samo ime Maksima Dervenića, a poginuli su: Milan Marković, Milivoje Mirković iz Crnjaka, Tomo Goranović i izvesni Petar.

Nakon dva meseca odvojili su starije zatvorenike. Mlađe su zatvorili u školu, a nas su odvezli u šumu. To su uradili zbog dolaska UNPROFOR-a i Međunarodnog Crvenog krsta. Četiri dana krili su nas od njih, ali ovi su se raspitivali za nas i na kraju su morali da nas vrata. I nas su prebacili u školu. Tu smo razgovarali sa predstavnicima Crvenog krsta. Poslali su nas u razmenu 24. avgusta 1992.

Vratio sam se kući. Nakon 40 dana dobio sam vojni poziv i otišao sam na liniju. 12 dana proveo sam na liniji u Vidovicama, dok se ustaše nisu probile do nas. U

našoj jedinici bilo je samo nas trojica Srba, a ostalo su bili Muslimani. Ustaše su nam napravile zasedu. Saznali smo da su se probili, ali naši specijalci su nam javili da ostanemo na položajima jer će oni navodno da eliminišu neprijatelja. Štab je ustvari odlučio da se predamo. Videli smo da nam neka vojska maše i krenuli smo prema njima, misleći da su to srpski specijalci. Svi nosimo iste uniforme i lako možeš da se prevariš. Kada smo im se približili, već je bilo gotovo. Vikali su: "Majku vam četničku! Gotovi ste!" Jedan ustaša pitao me šta ja tu radim i jesam li i ja dobrovoljac. Odgovorio sam mu da nisam. Jedan od njihovih, Vinko iz Babučije, pokazao je na mene i Branka Goranovića rekavši kako smo mi već bili zarobljeni. Obećali su da živi više nećemo izaći iz logora. Odveli su nas u logor u Donjoj Mahali.

U Mahali su nam odmah po dolasku pokupili novčanike, dokumente, popisali naše podatke i počeli da nas tuku. Ispitivali su me o naoružanju i položaju naše vojske. Rekao sam im da tenkove imamo svukuda, a vojske i oružja na pretek. Pretukli su me i zatvorili.

Muslimane koji su zarobljeni sa mnom tukli su samo prve dane, jer su ih ovi ubedili da su bili primorani da se bore u srpskoj vojsci. U početku su nas tukli pendrecima, a onda su prešli na stolice, lance, daske i palice. Tukli su me svakog dana. Pripadnik vojne policije Damir Klajić "Dama" izrezbario je veslo napravivši oštre krajeve kojima nas je tukao. Jednom te udari i polomi ti rebra. Jednom prilikom šef policije Pero "Konj" obe ruke probio mi je šrafčigerom. Naterao me da dlanove prislonim uz dasku i šrafčigerom mi ruku zakovao na dasku. Izvukao je šrafčiger, ali krv nije potekla. Verovatno zbog šoka pod kojim sam bio. Bio je zaprepašćen videvši da krv ne potiče i probušio mi je i drugu ruku, ali opet ništa. Onda je uzeo nož i zasekao me po ruci. Krv je potekla. Jednom mi je isti Pero u uho zabio žicu na kojoj je sa druge strane visila daska. Morao sam tako da hodam po prostoriji u kojoj je bilo petnaestak pripadnika vojne policije. Sa njima je bila i Nina Terzić. Pili su pivo i ismejivali me. Nisu nam dozvoljavali da se brijemo pa sam bio zarastao u bradu i Pero mi je zapalio. Imao je zlu ćud i tešku ruku. Kad te jednom ošamari, odmah padneš. Doživio sam to mnogo puta. Pripadnik vojne policije Mato "Rakijica" prsnuo me nekim sprejom direktno u oči, a onda me tukao kao životinja. On nas je tukao uvek kada smo bili izvođeni na fiskulturu. Terao nas je da trčimo i pevamo, da radimo gimnastičke vežbe. Svaki put kada sam pokušao da preskočim kozlić, pao sam na glavu. Nije u nama bilo snage ni da stojimo, a kamoli da trčimo. Udarali su nas i ostavljali da gladujemo po nekoliko dana. Ne znam ni kako smo preživeli. Pripadnik vojne policije "Smajo" nekoliko puta tukao me pesnicom i onesvestio, a "Babo" je dolazio da se iživljava noću. Naredio mi je da se skinem i žicom mi vezao polni organ. "Dama" me je držao, a "Babo" tukao letvom po polnom organu. Prethodno mi je u usta ugurao neku krpeticu da se ne čuje kako jaučem. Kasnije je krpa bila potpuno krvava. Taj napor i bol je neopisiv. To se desilo nekoliko puta i ne samo meni. "Juso" i jedan pripadnik vojne policije Musliman imali su običaj da nam pištolj guraju u usta i prete nam. Često nas je posećivao Marko "Farbar" iz Dubice. Njegov dolazak značio je da moramo da legnemo potrbuške i tako se pripremimo za udaranje.

Batinanjem je usmrćena nekolicina zatvorenika. Branko Goranović zvani Ratko ubijen je krajem oktobra 1992, desetak dana posle zatvaranja. Marko Goranović dobio je povišenu temperaturu nakon premlaćivanja. Ja sam imao iskustva još iz Bosanskog Broda. Mokrim peškirim uspevao sam da smanjim temperaturu, ali Marko to nije radio. Pero "Konj" naredio je "Dami" da mene i Marka poveze lekaru jer sam i ja bio u lošem stanju. Nakon pregleda Marku je data uputnica za bolnicu, a ja sam dobio lekove za smirenje. Lekar koji nas je pregledao bio je iz Banja Luke. Pitao me koliko sam poklao njihovih. Odgovorio sam da nikoga nisam zaklao, na šta mi je rekao: "Kako nisi? Vidi ti bradurine. Vidi se da si pravi četnik." Tražio je od "Dame" da me ostavi kod njega, ali ovaj nije smeo. Lekar je i dalje insistirao: "Ostavi ga. Sad ću ga ja sredit, začas!" "Dama" se plašio Pere "Konja" i nije popustio. I mene i Marka vratio je natrag u logor. Marko dva dana nije jeo i pio, a temperatura mu nije spadala. Pero "Konj" je naredio da ga odvedu u bolnicu. Više ga nismo videli. Zatvorenici Petar iz Čelinaca i Ignjić podlegli su nakon batinanja od strane dvojice ustaša koji su u logor došli pijani. Dva sata kasnije, videvši da su ova dvojica izdahnuća, policajci su se derali na nas kao da smo mi odgovorni za njihovu smrt. U logoru su ubijeni i Žarko Ristanović i Minja Maksimović.

Šestog januara 1993. u logor su stigli hrvatski vojni specijalci iz Osijeka. Prvo sam pomislio da su neki novinari jer su imali neobične bele uniforme. Pero "Konj" postrojio nas je i predstavljao tim specijalcima. Za mene je rekao da sam nekoliko puta bio zarobljavan. Nije rekao jednom, nego nekoliko puta. Ovi su počeli da me tuku. Jedan me je udario nogom u glavu i pao sam u nesvest. Kada sam se osvestio, video sam da krvaram. Naredili su mi da počistim krv, a ja sam rekao: "Neka, neka teče krv četnička." Pero "Konj" se izderao na mene i morao sam da počistim.

Cvijetina Maksimovića, Slobodana Panića i Jovu Cvijanovića policajci su primoravali da svedoče o izmišljenim zločinima. Primoravali su i mene, ali nisam pristao. Čak su mi doveli nekog sudiju iz Osijeka da pred njim svedočim. Odbijao sam po cenu života.

Pamtim samo koliko sam puta bio izvođen na batinanje - 35. Svakodnevno batinanje u sobi ne može se izbrojati.

Trinaestog januara 1993. Nina Terzić me prozvala i rekla da me šalju u razmenu. Naredila je zatvorenicima da me obriju. Odveli su nas petoricu. Razmena nije uspela i odveli su nas u Bosanski Brod. Tu smo zatekli petnaestak zatvorenih Srba. Izvodili su nas da čupamo travu i to je sve što sam radio 17 dana, koliko sam tu proveo.

Dvadeset devetog januara ponovo su nas povelili na razmenu. Četvorica su razmenjena a mene i još jednog zatvorenika odveli su u selo Matičevo. Te noći ponapijali su se i pretukli nas. Pripadnik vojne policije "Juso" udarcima me onesvestio nekoliko puta. "Dama" me tukao svojim veslom, slomio mi par rebara i na kraju mi zabio nož u leđa. Užasno sam iskrvario. Polivali su me konjakom po rani. Sutradan su nas vratili u logor u Donjoj Mahali. Konačno sam razmenjen 10. maja 1993.

Slučaj d-cel-1.doc

Lokacija: BH, srednja Bosna, Konjic, teritorija pod kontrolom bosanskih Muslimana; logor Čelebići (objekti bivše JNA); šef policije u Konjicu Jasmin Guska a predsednik ratnog predsedništva Rusmir Hadžihusejnović; upravnik zatvora u Čelebićima Pavo Mucić a njegov zamenik Azem Delić

Vreme incidenta: maj - decembar 1992.

Intervju vođen u aprilu 1993. u Crnoj Gori

Srpska demokratska stranka je aprila 1992. naoružala oko 400 Srba. Rečeno nam je da držimo barikade kod sela Bradina dok nam vojska ne pritekne u pomoć. Međutim, 5. maja JNA je evakuisana helikopterima iz Konjica. Ostali smo prepušteni sami sebi. Od naoružanja smo imali samo automatske puške.

Muslimani i Hrvati su 25. maja napali Bradinu i opkolili nas sa svih strana. Sutradan su se borci predali jer su većini njih porodice bile u selu. Tada je ubijeno oko 50 ljudi. Njih 27 je sahranjeno u zajedničkoj grobnici koja je iskopana kod crkve. Između ostalih, ubijeni su: Zoran Mrkajić, Mirko Mrkajić, Todor Žuža, Jovo Žuža, Rato Kuljanin, Nedeljko Draganić, Veseljko Živak, Tomo Živak, Zdravko Živak, Gojko Kuljanin.

Petnaest boraca su ubili odmah pošto su se predali, a ostale su ubijali po kućama. Palili su kuće i štale. Sve žene i decu iz sela zatvorili su u osnovnu školu. Pustili su ih sutradan.

Novica Kuljanin i ja smo uspeali da se sakrijemo ispod jedne betonske ploče. Tu smo ostali četiri dana, a zatim krenuli prema selu Brđani. Stigli smo u selo posle dva dana i prijavili se muslimanskim vlastima.

Tu smo bili do 15. juna. Tog dana mi je Nedžad Špago uručio poziv na kojem je pisalo da se javim u stanicu milicije. Kada sam došao, ispred zgrade je već bilo oko 40 muškaraca, Srba.

Potrpali su nas u teretni kamion i odvezli u logor u Člebiće. Dok smo iskakali iz kamiona, vojnici su nas udarali i psovali. Oduzeli su nam novac i lične karte uz reči da nam to više nikada neće biti potrebno.

Zatim su nas 20 smestili u betonski šaht dubine 5 metara, sa cevnom instalacijom za protok nafte. Sa mnom su bili Slavko Zelenović, Danilo Zelenović, Branko Zelenović, Todor Zelenović, Marinko Živak, Božo Živak, Đorđe Živak, Anđelko Živak, Milorad Živak, Mirko Živak, Željko Živak, Radovan Draganić i Milovan Draganić. Nakon dva sata u šahtu je nestalo vazduha. Mirko i Danilo Živak su se onesvestili. Posle naših molbi stražar je otvorio poklopac šahta. Tu smo proveli oko pet sati, a zatim su nas isterali napolje.

Preselili su nas u limeni hangar koji je ranije bio vojno skladište goriva i mazuta. Zatekli smo oko 200 ljudi, uglavnom iz Bradine. Izgledali su kao aveti. Najveći broj njih je bio bez dela kose na glavi. Svi su imali modrice. Pričali su nam da je ubijeno 20 ljudi pre nego što smo mi stigli. To su, između ostalih: Željko Čečez,

Čedo Avramović, Slavko Šušić, Miro Vujičić, Perko Mrkajić, Pero Mrkajić, Šćepan Mrkajić.

Prvih sedam dana mog zarobljeništva ubijeni su: Simo Jovanović, Šćepan Gotovac, Neđo Milošević, Boško Samouković i Željko Klimenta zvani Keljo. Tukli su ih ispred hangara. Gledao sam kroz odškrinuta vrata kako ih udaraju bejzbol palicama, komadima drveta, cevima, kundacima i čizmama. Kada se onesveste, stražar Zijo Landžo bi ih dokrajčio tako što ih udari tvrdom gumenom loptom u srce. Ubijene smo morali da unosimo u hangar. Stražari su im na čelo kačili bedževe SDS-a. Njihove leševe su ostavljali celu noć sa nama. Ujutro smo ih tovarili u kamion. Govorili su nam da ih voze u Dom zdravlja da lekari ustanove uzrok smrti.

Svaku noć su izvodili po desetak ljudi. Tukli su ih do nesvesti. Landžo je bio najgori. Jedno veče je Jovu Draganića udario 250 puta bejzbol palicom po krstima i nogama. Od straha i bola je izvršio veliku nuždu u pantalone. Deset dana nije mogao da ustane.

Landžo je ulazio u hangar i terao zatvorenike da urade 10 sklekova. Pošto zbog iscrpljenosti nisu bili u stanju to da urade, on bi ih deset puta šutnuo nogom u stomak. Posle toga bi ljudi padali u nesvest.

Risti Vukalu je Landžo obmotao i zapalio kabal oko tela. Dobio je velike opekotine. Mirku Đorđiću je provukao zagrejanu iglu kroz jezik. Boška Samoukovića je udario kundakom u rebra i ubio. Specijalitet mu je bio da zatvorenicima zapali barut na telu. Momi Kuljaninu je stavio vreo nož u šaku. Dve nedelje je imao velikii mehur preko šake i prstiju.

Jednu noć je Hazem Delić, zamenik upravnika logora, izveo nas petoricu i postrojio za streljanje. Uperio je farove automobila u nas i dugo razgovarao sa nekim u mraku. Pitao nas je za poslednju želju, a zatim pozvao stražare. Naredio im je da repetiraju puške, nišane i pucaju. Zapucali su iznad naših glava. Nedeljko Gligorijević se onesvestio. Onda nam je Delić naredio da moramo tu da stojimo dva sata. U međuvremenu su nam nekoliko puta pucali iznad glave.

Pavo Mucić, upravnik logora, ušao je jednog dana u hangar i nekolicini njih naredio da se okrenu prema zidu i podignu ruke. Zatim ih je šutirao u bubrege.

Stražari su uglavnom bili mladi momci iz Konjica koji su pripadali najnižem socijalnom sloju. Zapamtio sam neke od njih: Kemo Mrndžić, Salko, Kravar, Edo, Nermin Žilić iz Modriče.

Mesec i po dana smo dobijali da jedemo parče hleba, tri puta dnevno. Ponekad smo bili bez hrane 55 sati. Zbog iznemoglosti, ljudi nisu mogli ni da se okrenu a kamoli da ustanu. Vodu smo dobijali onda kada oni smatraju da smo žedni. Flašu vode od 1,5 l delilo je deset zatvorenika.

U hangaru je bio kanal prepun smeća iz kojeg su izlazili pacovi. Nekoliko dana smo spavali na betonu, a kasnije na vojničkim bluzama. Nije nam bilo dozvoljeno kupanje. Strugao sam prljavštinu sa sebe.

U blizini našeg hangara nalazio se podzemni hodnik dužine 35m, širine 1,4m. U njemu je bilo zatvoreno oko 45 ljudi. Samo nekoliko puta su ih izvodili napolje. Čuo sam da su Vukašina Mrkajića tukli mesec dana, svako veče, a zatim ga izveli iz hodnika i terali da sastavlja i peva guslarske pesme o Bosni. Gledao sam kako su ih terali da imitiraju voz. Vukašina su stavili na čelo kolone. Morao je da imitira pisak lokomotive. Zatim su mu naredili da se okrene prema čoveku iza sebe i udari mu šamar jer ga ovaj navodno sapliće.

Dva puta su dovodili Vericu i Miru. To su bile devojke iz Konjica, obe mentalno zaostale. Skinuli su ih gole i pred zatvorenicima tukli po stražnjici.

Zejnir Delalić koji je dao veliku količinu novca za muslimansku vojsku i Hazem Delić su u logor doveli arapske novinare. Sa njima je bio i jedan novinar sarajevske televizije. Snimali su kako nas stražari tuku. Pred kamerama smo morali da svedočimo kako smo silovali, klali i ubijali. Zoran Mrkajić nije ispričao sve ono što su mu naredili i zbog toga je naredna tri dana dobijao batine.

Tokom avgusta tri puta nas je posetila delegacija Međunarodnog Crvenog krsta. Posle njihovog prvog dolaska, u hangar je uletelo desetak stražara na čelu sa Hazemom Delićem. Svakog zatvorenika su udarili čizmom u bubrege. Nakon toga, bojkotovali smo saradnju sa Crvenim krstom. Mislim da su shvatili o čemu je reč. Posetili su nas ponovo za 20 dana.

Posle njihove posete manje su nas tukli. Poboljšali su nam hranu u tom smislu što smo dobijali nešto toplo što je trebalo da liči na supu. Svi zatvorenici su jeli sa pet kašika. Dozvolili su da nam porodica donosi hranu. S obzirom na to da su nam stražari krali hranu, mene su odredili da pregledam pakete koji su stizali. Ali i pored toga, uzimali su ono šta im se svidelo.

Tada sam se prvi put i okupao vodom iz reke koja je doticala kroz instalaciju za gorivo. Tu vodu smo koristili i za piće.

Na intervenciju Crvenog krsta, zatvorenike iz podzemnog hodnika prebacili su u naš hangar. Mnogi od njih tada su se razboleli zbog nagle promene temperature, jer je pod zemljom bilo veoma hladno. Dozvolili su da zatvorenici dr Relja Mrkajić i dr Petko Grubač leče bolesnike. Odlazili su u Dom zdravlja i donosili im tablete. Od barake br. 22 napravili su stacionar u koji su smeštali ljude polomljenih ruku i nogu.

Počeli su da nas izvode na vazduh po pola sata. Sedeli smo na zemlji, okrenuti prema zidu hangara. Svaki čas su nas pitali: "Ko je najveći." Morali smo da odgovaramo: "Alah."

Predstavnici Crvenog krsta su dogovorili sa upravom logora oslobađanje zatvorenika starijih od 60 godina. Tada su pustili 30 ljudi u dve grupe.

Oslobođen sam 30. novembra. Prozvali su 22 logoraša i dali nam otpusnice. U njima je pisalo da smo zarobljeni zbog saradnje sa terorističkom organizacijom i da nas nakon sprovedene istrage puštaju kući uz ograničenje kretanja.

Otišao sam u selo Brđane u kojem je bilo dosta srpskih kuća. Muslimanske i hrvatske patrole su skoro svaki dan zastrašivali Srbe. Pucali su po kućama, krali stoku, palili štale i seno.

Krajem jaunara, ubijeni su Boško Draganić, 72 godine i njegove snaje Milica, 37 godina i Biljana, 38 godina. Na sahrani smo videli da su obema bile polomljene ruke i iščašene noge u kukovima. Svo troje su ubijeni metkom, a primetili smo tragove noža po rukama.

Zapaljene su kuće Đure Zelenovića i Jovana Mandića. Pucano je po kućama Radovana i Danila Zelenovića, Neđe Draganića, Dimitra Draganića, Danila Živaka, Marinka Živaka, Đorđa i Bore Draganića.

Iz Brđana sam otišao 5. marta. Prijatelj iz Slovenije mi je poslao garantno pismo da će me primiti kao izbeglicu. Morao sam za ženu i decu nabaviti dozvole za izlazak iz Bosne i kretanje po Hrvatskoj. Preko Zagreba sam stigao u Srbiju. Dozvole i put sam platio 1.500 DEM.

Slučaj d-caj-4.doc

Lokacija: BH, istočna Bosna, Čajniče, prema popisu 1991. ovaj grad imao je 8.919 stanovnika, 5 Hrvata, 4.007 Muslimana, 4.714 Srba, 76 Jugoslovena i 118 ostalih; teritorija pod kontrolom bosanskih Srba; predsednik opštine Dušan Kornjača

Vreme: maj 1992.

Intervju vođen u maju 1994. u izbegličkom kampu u Makedoniji

U Čajniču i Goraždu bilo je mirno i kada se u Višegradu i Foči već uveliko ratovalo. Moj muž je radio u Goraždu, pa smo tu sagradili kuću u kojoj smo živeli. Moja porodica, roditelji, sestra i zet sa dvoje dece, živeli su u Foči. Dok nisu ukinuli telefonske linije, redovno sam se sa njima čula i tako sam saznala da je moj otac dva dana pre okupacije doživeo srčani udar i da su ga smestili u bolnicu.

Na bolovanju sam bila od 6. aprila do 2. maja, kada me je direktor bolnice u Čajniču Milan Tupeša pozvao da se vratim na posao jer je tada uvedena radna obaveza. Raniji direktor bolnice bio je ginekolog dr Safet Bićo koji je sa te funkcije bio smenjen čim je SDS proglasila "Republiku Srpsku", kao što su smenjeni i ostali Muslimani. Dr Bićo je na vreme pobegao i čula sam da sada radi u bolnici u Sarajevu.

Vratila sam se u Čajniče i kod koleginica sam se rapitivala da li je bezbedno da se vratim na posao, jer među bolničkim osobljem od Muslimana su ostale samo dve sestre i jedan vozač. Rekle su mi da ne mogu da izbegnem radnu obavezu, a i činilo mi se da je mirno, da se život odvija normalno. Na posao sam se vratila 4. maja. Tada sam saznala da je počeo napad na Goražde, gde je moj muž ostao.

Sina, starog četrnaest godina, u međuvremenu sam poslala sa svekrvom u Sarajevo, a kćerku od jedanaest godina, držala sam sa sobom.

Front prema Goraždu uspostavio se na brdu Kozara, deset kilometara od Čajniča. Sa te borbene linije svakodnevno su u bolnicu donosili ranjenike. Ja sam radila u hitnoj službi. Koleginice Muslimanke su napustile bolnicu, tako da sam ostala jedina i radila sam u smenama po 12 sati. Kćerku nisam imala gde da ostavim pa sam je vodila sa sobom na posao. Veoma često sam u pratnji ranjenika putovala bolničkim autom do Pljevalja gde smo, posle pružanja prve pomoći, transportovali teže slučajeve.

Za 26 dana mog boravka u Čajniču, mnogo puta sam videla kako odvođe ljude na saslušanje. Uglavnom su zadržavali viđenije aktiviste SDA, a ostale su puštali kućama. Zadržali su i nekoliko mladića starih između 15 i 18 godina, članove lokalnog radio-kluba. Zatvarali su ih u Lovačkom domu na Mostini.

Još 1. maja u Čajniču formirana je jedinica za "čišćenje terena"- "Plavi orlovi". Sačinjavali su je lokalni Srbi, a komandovao im je Milun Kornjača, rođeni brat Duška Kornjače koji je bio predsednik opštine, kriznog štaba i opštinskog SDS-a, a inače lekar specijalista. Milun je radio u Šumskom gazdinstvu dok se nije, uz pomoć manipulacije sa lekarskim nalazima, penzionisao kao umobolan. U "Plavim orlovima" bilo je oko 200 mladića od 15 do 18 godina. Njihov zadatak je bio čišćenje terena po selima u okolini Čajniča. Prikupljali su prijavljeno, tražili neprijavljeno oružje, hapsili su i saslušavali seljake na Mostvini i stalno pretraživali teren. Kada je jedan pripadnik te jedinice poginuo, oko 10. maja, bio je sahranjen sa visokim vojnim počastima.

Dok sam radila, često sam išla i u kućne posete bolesnicima iz okoline i primećivala sam da se ljudi sve manje kreću, uglavnom su išli samo po užem području grada. To se dešavalo zato što su okolna sela spaljivana. Počeli su od sela Miljevo, najbližem području Goražda, zatim preko Međurečja, pa konačno dok nisu spalili sva okolna sela. Narod je bežao u zbegovima, a za sve to vreme u gradu se gotovo ništa slično nije dešavalo.

Presudan događaj za Čajniče desio se polovinom maja, kada je mnogo Srba izginulo na brdu Kozara. Te su večeri, oko 18 sati, doneli sa bojišta nekolicinu mrtvih i ranjenih boraca. Ja tada nisam bila u smeni u bolnici. Po gradu su jurila službena kola, brujale su sirene, trčali vojnici... situacija je bila alarmantna. Pozvala sam telefonom dežurnu sestru da je pitam da li je bezbedno da dođem u bolnicu, a ona mi je odgovorila da moram da odradim svoju smenu koja je počinjala sat kasnije, u 19 sati. Na putu za bolnicu videla sam mnogo vojske po ulicama, a na ulazu bolničke zgrade bilo ih je sigurno 300. Utrčavali su, istraćavali, vikali su, a sva stakla na zgradi su bila polomljena. Moj direktor, koji je bio van sebe od straha, sačekao me je na ulazu i rekao mi da moram da bežim da me tu neko ne ubije. Užasno sam se isprepadala. U tom trenutku ugledala sam kako iz jedne lekarske sobe izlazi Veljo Tadić. Mlatarao je rukama i vikao, a dvojica su ga sprečavala da izađe na ulicu. Kada me je video, pokušao je da im se otrgne iz ruku i počeo je da galami i da me psuje. Panično sam, trčeći kroz masu na ulicama, pobjegla do kuće. Tresla sam se od straha ne znajući šta da

radim sa detetom. Posle desetak minuta telefonom mi se javio dr Kujundžić, naš stari prijatelj, i rekao mi je da ne smem prenoćiti kod kuće, nego da se spakujem i sačekam da dođe po nas. Sanitetskim kolima je kćerku i mene odvezao do bolnice, smetio nas u lekarsku sobu i tu nas zaključao. On je ostao u sestrinskoj sobi da dežura umesto mene. Pokušala sam da uspavam dete i da se smirim. Sve se to dešavalo predveče oko pola osam. Oko 22 sata začula sam strašnu galamu i treskanje vratima. Veljo Tadić psovao je i vikao da ide da me zakolje. Doktor ga je molio da se smiri objašnjavajući mu da ja nisam u bolničkoj zgradi, ali Tadić je nastavio da me traži od sobe do sobe. Srećom, lekarske su sobe bile smeštene u dnu hodnika iza nekog stuba, struje nije bilo i u tom mraku nije primetio sobu u kojoj smo se krile. Doktor je uspeo da ga odvuče u sestrinsku sobu, pod izgovorom da hoće da mu pokaže kako ja nisam u zgradi. Tada je stigao i moj direktor i Duško Kornjača koji je imao dovoljno uticaja na Tadića i izveo ga je iz bolnice. Tadić je vikao da ide da se ispava kako bi sutra mogao da sahrani svog mrtvog komandira. Na žalost nije otišao kući, nego na Mostinu gde je počinio stravičan zločin koga su se gnušali i mnogi Srbi iz Čajniča. Kada je konačno napustio bolničku zgradu, dr Kujundžić je kćerku i mene odvezao u svoj stan i vratio se na dežurstvo.

Te noći su Veljo Tadić i neki njegov prijatelj otišli u Lovački dom na Mostini gde je Tadić mašinkom poubijao sve Muslimane koji su tu bili zatočeni, njih 34, a onda je bacio i bombe na njih. U tom pokolju spasio se samo mladić Mirzet Čolak, koji je uspeo da pobegne i ispriča svojim roditeljima šta se desilo. Čula sam da je Mirzet kasnije uhvaćen i streljan zajedno sa njegovim ocem. Mirzetovo svedočenje prenela je njegova majka.

Za vreme mog boravka u izbeglištvu u Pljevljima, videla sam na TV Crna Gora leševe tada poubijanih ljudi na Mostini. Ali, uz te snimke je rečeno da su to leševi Srba koji su u Čajniču stradali od Muslimana. A ja sam sigurna da se radilo o pobijenim Muslimanima na Mostini, jer prepoznala sam mnoge od njih.

Veljo Tadić, koga sam inače od ranije poznavala, radio je kao vozač u Drvno-industrijskom preduzeću "Stakorina". Bio je poznati propalitet i alkoholičar. Kada je počeo rat, postao je desna ruka braći Kornjača i, na taj način, važna osoba u novoformiranim vojnim formacijama.

Osim dr Voje Kujundžića koji me je spasio, dr Milan Tupeša je pomagao svim bolesnicima ne praveći razliku. Odlazio je u kućne posete i Muslimanima. Tako je lečio Zija Velića kojeg su tako ispremlatili da sam ga jedva prepoznala, a znala sam ga godinama. Takođe i izvesnog Hurlana koji je sa Mostine pušten ispremlaćen i sa oštećenim bubrezima. Dr Tupeša se distancirao od vojnih akcija SDS-a, a mnogim je ljudima pomogao tako što ih je slao na lečenje u Pljevlja, jer su odatle mogli da pobegnu.

Iz Čajniča me dr Kujundžić dovezao u Pljevlja bolničkim autom. U izbeglištvu smo prepričavali jedni drugima šta se gde dešavalo. Tako sam saznala da je osnovna škola postala logor, a hotel "Čajniče" javna kuća. Čula sam i da je streljano petoro Srba koji su pokušali da se suprotstave teror nad Muslimanima.

Imena im ne znam. Iz Pljevalja sam otišla u izbeglički kamp "Čičino selo" kod Skoplja.

Slučaj d-bje-13. doc

Lokacija: BH, Bijeljina, teritorija pod kontrolom bosanskih Srba (po popisu 1991. Bijeljina je imala 96796 stanovnika, od toga 517 Hrvata, 30314 Muslimana, 57541 Srba 4256 Jugoslovena i 4168 ostalih)

Vreme: avgust 1993.

Intervju vođen u avgustu 1993. u Beogradu (lična izjava u formi pisma napisana 17. novembra 1995)

Izveštaji u medijima

Kosovski Albanci II - "Naša Borba" (15. februar - 6. mart 1995), "Bujku" (februar 1995)
Suđenje generalu Vladi Trifunoviću I - "Naša Borba" (mart 1995), "Monitor", (24. i 31. mart 1995)
Suđenje generalu Vladi Trifunoviću II - "Naša Borba" (17. juni 1995)
Vojna mobilizacija izbeglica - "Naša Borba" (19. juli 1995)
Kršenje prava izbeglica u Srbiji i Crnoj Gori - "Naša borba" (17- 23. oktobar 1995),
"Odgovor" (oktobar 1995)

POD LUPOM
dosadašnja istraživanja

1993.

1. Hrtkovci

Pritisak na Hrvate u Srbiji

2. Priboj

Diskriminacija, zastrašivanje i nestanak Muslimana u Srbiji

3. Banja Luka

Uništavanje džamija i nasilno iseljavanje bosanskih Muslimana iz njihovih kuća

4. Muslimani u Srbiji i Crnoj Gori

Otmica i nestanak putnika iz voza br. 671

5. Policijsko nasilje na beogradskim ulicama

Prvi juni 1993. demonstracije

6. Kosovski Alabanci I

Policijska represija i diskriminacija

7. Bijeljina

Proterivanje bosanskih Muslimana preko Srbije

8. Razmena stanovništva

Vojvođanski Hrvati za Srbe iz Hrvatske

1994

9. Otmica na granici

Otmica državljanina Hrvatske

10. Beli manastir

Suđenje za ratne zločine

11. Sandžak

Policijska represija nad Muslimanima

12. Sloboda izražavanja

Otpuštanje novinara i pritisci na medije

13. Radio-amateri

Ograničavanje humanitarnih poruka

14. Banja Luka i Bijeljina

Prisilno preseljavanje bosanskih Muslimana i Hrvata

15. Svedok Munir Šabotić

Primoravanje na lažni iskaz